

Országos Polgári Iskolai Tanárvizsga Bizottság

SZEGED, Boldogasszony-sugárút 6.

1941 MÁJ. - 1.

N A G Y K A N I Z S A

Városföldrajzi tanulmány.

934-1941.

írta:

KETTING KLÁRA.

1941.



B E V E Z E T É S.

1. Előszó.

Amikor a nagy történeti-multu szülővárosom városföldrajzának megírásához fogtam, meglehetősen nehéz feladat elvégzésére vállalkoztam. A város életének szövevényes szálait kikutatni s azokról hű képet nyújtani már a rendelkezésemre álló idő rövideége miatt is igen nehéz feladat számomra.

Az egykori híres Kanizsa várának ma már a helyét is nehéz elképzelni. Ép ezekből az 1690-ig hadászati szempontból oly fontos jelentőségű vár történetével hosszasan foglalkozom, mert csak így nyerhetünk tiszta képet a nyom nélkül elveszett vár országos jelentőségéről.

Az ember romboló, építő munkája átalakította a várat környező ősi-táj képét. Eltüntette azt a hatalmas mocsarat, amely a várnak oly fontos védőeszköze volt. Igyekeztem felkutatni s hűen ismertetni mindazon tényezőket, melyek egymásutánja alakította ki a mai táj s a benne élő mai város képét.

Tanulmányomban nemcsak a szorosan Nagykanizsához tartozó völgy lecsapolását s így a táj átalakítását eszközlő Principális-csatornát ismertetem, hanem kiterjeszkedem a völgy teljes hosszúságára, mely a Murától a Zaláig terjed. Csak így lett módomban a völgyi vízválasztó helyének pontos megállapítása, mely a földrajzi munkákban ezideig tévesen, a valóságnak meg nem felelően van feltüntetve.

2. Fekvése, vízszintes és függőleges tagozása.

Nagykanizsa Zalavármegye délkeleti részén Greenwich-től számított keleti hosszúság $16^{\circ}49$ perc, az északi szélesség 46 fok 27 percén fekszik. A város közigazgatásilag egyesített két részből áll u.m. Nagykanizsa- és Kiskanizsából.

E két rész Zalamegye déli és délkeleti részére oly jellegzetes É-D-i irányú Mura-Drávára nyíló átlag 5 Km széles Principális-völgy legkeskenyebb részén, 1.5 Km távolságban fekszik egymástól a völgy két pontjának tetején.

Nyugatról a Mántai, keletről a Bakónak patak és mellék-vizei által határolt partszakaszon fekszenek e részek, a völgy fenekénél átlag 10 m-el magasabban. A nagykanizsai rész nyugati oldala egész meredek, suvadásos part jelleggel bír; ezen a terraszon fut a település nyugati széle a Magyar és Horthy Miklós utcák által határolva. Ettől a 143 m. t.sz.f. magasságból egyenletesen emelkedik a terep a 168.5 m. t.sz.f. magasságig, szabályos ferde fekvésű lapot alkotva a város alatt.

A vasuti pályaudvar is ezen a lépcsőn fekszik, így a völgyben magas töltésen futó szombathelyi vonalnak erre a magasságra kell felkapaszkodnia. A kelet felől érkező budapesti vonalnak a Bakónak patak völgyétől a város délkeleti részét átszelő mély bevágáson át kell ugyanide lejutnia. Kiskanizsa felé a Principálisvölgy partja igen csekély lejtésű, ez a rész nem is fekszik oly magasan, mint Nagykanizsa. T.sz.f. magassága
143 m.

3. Földrajzi helyzete.

Ha a város földrajzi helyzetét vizsgáljuk, azt látjuk,

hogy Nagykanizsa keletkezését, fekvésének helyét a természeti adottság jelölte ki. Az É-D-i irányban huzódó mocsár a mai Nagykanizsa mentén szűkölt össze 1.5 Km-re. A mocsár keleti partján az É-D-i irányú Szala-hátságon végigvonuló utnak átkelőhelyet a tulsó partra legkevesebb munkával csak itt tudtak létesíteni.

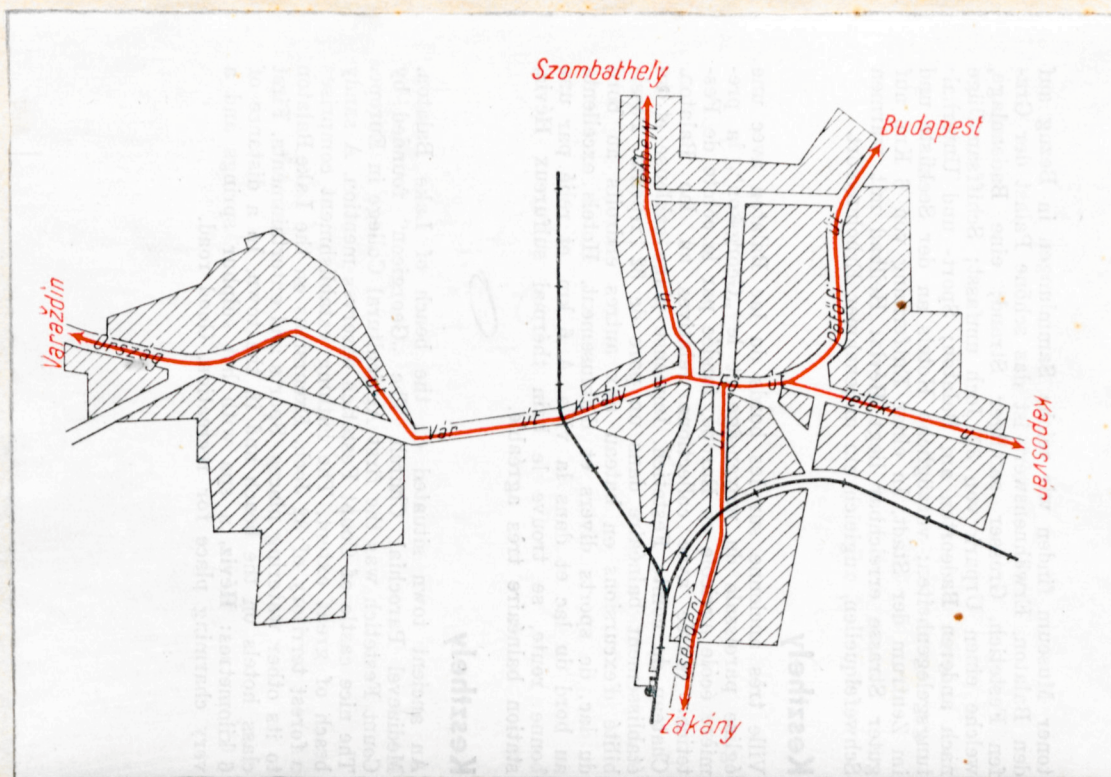
A fontos átkelő hely őrzésére vár épült, melyet a körülvévő viz és mocsár kitűnően védelmezett.

Kanizsától a keleti peremut a mocsáron át már 50 Km távolságra lévén - Letenyénél átjutva a Murán - Csáktornyánál volt elérhető.

Bécsből a Balkánra vezető főutak egyike a Bécs-légrádi ut Nagykanizsán vezetett keresztül. Ezekhez kapcsolódott később nyugat felé a varasdi, majd a Kaposvár-pécsi ut. Négy irányból jövő főut az átkelőhöz futott össze. Ezekhez csatlakozott végül a budai-keszthelyi ut, mely kezdetben csak kisebb jelentőségű szerepet töltött be. Ma ez az ut elsőrendű fontosságú a város életében.

A balatoni beton ut kiépülésével a Keszthely-Nagykanizsa-Letenye-csáktornyai uttal belekapcsolódott a legforgalmasabb nemzetközi gépkocsi forgalomba.

A felsorolt uthálózat metszőpontján keletkezett Kani- zsa, melynek települése kezdetben mindenütt a főutvonalak mentén történt, melyről később részletesebben lesz szó.



Az a földrajzi fekvés, mely a Bécs felé igyekvő török hordák felvonulásának útjába állította a kanizsai várat, volt később alapja a város kifejlődésének.

Földrajzi helyzete miatt tudott Kanizsa a közvetítőkereskedelem városává lenni. Ausztriából és Itáliából jövő iparcikkek, gyarmatáruk továbbítására az ország belseje felé, a Balkán termékeinek, a hazai nagy érdekeltségi kör gabonájának, állatainak, Bécs, Stájerország, Olaszországba szállítása a váralji kis településből hatalmas forgalmat lebonyolító kereskedő és iparos várost fejlesztett.

II. A T Á J.

/Természeti adottságok./

1. Geologia .

Nagykanizsa és környéke Zalamegye délkeleti dombvidékén a "Szalahátság" területén el. A megye ezen részét a vidékre oly jellemző É-D-i irányú, egymással párhuzamos völgyek tagolják. Ezek a völgyek Id. Lóczy, Csolnoky megállapításai szerint újabb - kori tektonikus eredetűek, melyeket a szél tovább munkált. Az É-D-i irányú mélytöréseket az itt uralkodó ÉNy-DK-i szelek 45°-ban metszve, enyhe vonalú íveltségre legömbölyítették, lesimitették.

E tektonikus szélbarázdák közül leghosszabb a Nagy- és Kiskanizsa között húzódó Principális-völgy, mely a Zalától a Muráig terjed. A mindkét oldalról festői szépségű, enyhe dombokkal szegélyezett völgyet földrajzi szempontból különösen érdekessé, mondhatnám híressé keletkezése és völgyi vízválasztója teszi. A völgyi vízválasztó következtében a völgynek déli lejtésű vizei a Murába, míg az észak felé irányulók a Zalába ömlenek.

Az új harmadkor pliocén szakában mikor a pannontenger borította a Dunántul tájait, ülepedett le az a hatalmas vastagságú pannoni rétegsor, amely ezen a vidéken ásványolajat tartalmaz. Lerakódásai: agyag, homokkő, homok, márga.

A földkéreg felső részének szerkezetéről a mellékelt artézi kut szelvények nyújtanak világos képet. Ezen geológiai szelvények szerint Nagykanizsa egész vidékén a rétegek nagyjából kelet-nyugati irányban gyengén megvannak gyűrve. A várostól délre fekvő terület egyelőre a legalkalmasabbnak tűnik vízsz-

zés szempontjából. Itt a rétegek a vízművi kutakon s a régebbi próbafurásokon átfektethető földtani szelvények tanúsága szerint délről-észak felé dőlnek.

A város észak-keleti határában fekvő Károly-laktanya s a vízmű legdélebben fekvő VI.sz.próbafurásának geológiai szelvényei azonban arra engednek következtetni, hogy a rétegek dőlésiránya mindkét helyen megfordult.

Dr.Papp Simon az olajkutatás geológus vezetőjének a vidéken végzett geofizikai mérései szerint Kanizsa vidékén hozzávetőlegesen 1000 - 1200 m.mélységben egy alsó pannonkori reflektáló felület van, mely a város alatt kb.fél fokkal északról dél felé dől, majd a várostól távolabb délre egy szinklinálist alkot. Ennek az északi szárnya azonban, körülbelül a vízművek táján egy kisebb undolációt enged felismerni, amely a felsőbb rétegeknek megfelelően ugyancsak délről észak felé való dőlésre enged következtetni. Végeredményben tehát a vízművek vidékén a vizmozgás legvalószínűbb iránya délről észak felé mutat.

Nagykanizsán nem végeztek még mélyfurást, de a tőle 9 Km-re fekvő Magyarszentmiklós határában történt furások szerint 2338 m vastag pannonrétegsor van. Lispe, Kerettye stb.Községekben végzett mélyfurások rétegeiben az 1040 - 1250 m.közötti mélységben találhatók az olajat tartalmazó homokrétegek települései. Dr.Papp Simon ebben a 120 m.vastag olajat tartalmazó rétegben 6 olajsztintet állapított meg. Az első olajsztint boltozata napi 68 waggon nyersolajat szolgáltat.

2. Éghajlat és időjárás.

Nagykanizsa Dunántul délnyugati részén feküdvén, Róna Zsigmond beosztása alapján az átmeneti jellegű területen helyezkedik el. Az Adria közelsége miatt éghajlata átmeneti jellegűvé lesz, a tengeri és a szárazföldi között.

A tél általában enyhe, a nyár pedig nem oly forró, mint az Alföldön. Az éghajlatot a légnyomás, hőmérséklet és csapadékviszonyok összetevése alapján vizsgáljuk. A légnyomás az éghajlat jellemzésénél kisebb jelentőségű, de az időjárás kialakulásában nagy szerepe van. Nagykanizsán másodrendű megfigyelő meteorológiai állomás lévén, légnyomási adatok nem állnak rendelkezésemre.

Hőmérsékletre vonatkozólag /1901, 1930/ év adataiból a következő átlagértékeket kapjuk hőmérsékletre vonatkozólag, C fokokban;

A levegő hőmérséklete C°-ban /1901-1930/:

jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	Évi közép
-0.3	0.8	6.0	10.4	15.6	18.9	20.9	19.7	15.4	14.4	4.9	1.6	10.4

30 év átlaga alapján látjuk, hogy Nagykanizsa évi közép-hőmérséklete 10.4 C°. Az 1901 - 1930 években, a hőmérséklet évi járása szerint legmelegebb hónap július és a leghidegebb január. A legmelegebb, illetőleg leghidegebb hónapok is változnak évenként. Így pl. 1940-ben a leghidegebb hónap a február / - 21.2 C°/, 1939-ben a december / - 14.8 C°/. A legmelegebb

22

hónap 1939-ben az augusztus / 35.4 C°/.

Az éghajlat legjellemzőbb tényezője a csapadékmennyiség; ez éltető eleme a növénytakarónak, talajviznek, forrásoknak stb., tehát közvetve az ember megélhetésének is egyik alapfeltétele.

A csapadék mennyisége szempontjából 1901-től harminc év összesített eredménye a következő értékeket adja az egyes hónapok szerint miliméterekben:

A csapadékok összege mm-kint 1901-1930.években:

jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jun.	jul.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	Egész évi
38	39	48	71	85	75	78	74	71	71	59	54	763

A 30 év átlaga tehát 763 m/m. A csapadék maximuma május-július hónapokban esik le, de augusztus, szeptember, októberben is jelentős maximum hullott le. Csapadékban legszegényebb hónap január-február.

Az adatokból kitűnik, hogy Nagykanizsán épen úgy, mint Közép-Európában, vagy hazánkban is, a nyári esőzések vannak túlsúlyban. Tehát a meleg, derültebb évszak a csapadékos, míg a téli, hidegebb évszak csapadékmennyiségét tekintve szárazabb évszakknak kell tekinteni.

Az egyes években is különböző a csapadékmennyiség. Pl. 1938-ban 685.8 mm., tehát az évi átlagon aluli, 1939-ben 760.9 mm., míg 1940-ben 1210 mm. Így az 1938. évi 685.8 mm. és az 1940-ben leesett 1210 mm. csapadékmennyiség között a kilengés 524.2 mm. A csapadék mennyiségén kívül, a csapadékos napok száma is fontos. Legtöbb csapadékos nap van decemberben, a legkevesebb pedig januárra jut. Hóban január a leggazdagabb 6.2 nappal.

A szél tulnyomóan észak-északkeleti, észak-északnyugati, dél-délnyugati irányu. Szélcsendes napok száma évenként 16.3.



Principálisvölgy

Principálisvölgyben.



Principális csatorna
Kiskanizsa alatt

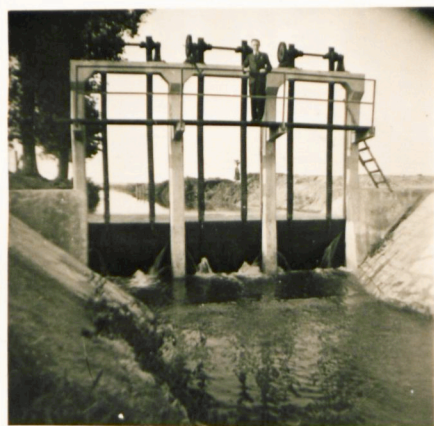


Principális csatorna a
kiskanizsai hídnál



Pásztorok a Principális-völgyben.

Zsilip a Principális csatornán.



Juhok a Principális-völgyben

3. V I Z R A J Z.

Nagykanizsa környékét még a történeti idők elején is víz borította, melyből csak a legmagasabb pontok, mint szigetek emelkedtek ki. Ezeken a védett szigetekeken telepedett meg hosszabb, rövidebb ideig az őskor embere, amit a különböző ásatások alkalmával felszínre került kőkori eszközök tanusítanak. Idők folyamán a víz visszahúzódott, lefolyt, de a völgy a mélyebb részekben megmaradó lomhafolyásu víztől, a lejtő csekély esése miatt elmocsarasodott. A mocsarat a völgybe folydogáló erecskék, patakok egész serege táplálta, növelte. A völgy sással, náddal, fűzésekkel s egyéb vizet kedvelő fákkal borított rengeteg lehetett.

Kanizsa környéke még a török-hódoltság idejében is a táj arculatának ősi formáját mutatta. Az a szép völgy, melynek egyrésze Kis- és Nagykanizsa között húzódik, ahol ma dusantermő rétek, kövér legelők s itt-ott már szántóföldek terülnek el - Misefa déli határától lefelé Bajcsáig - hajdan egy összefüggő, vizenyős, mocsaras terület volt.

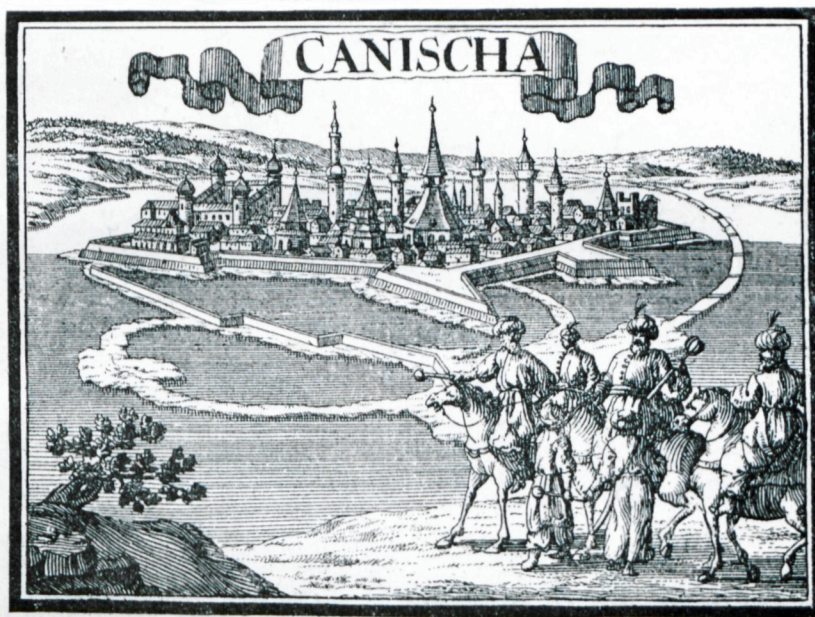
A völgyet egész szélességében elfoglaló mocsár középtáján egy lassufolyásu patak kanyargott, melynek vizét a völgyet határoló dombok forrásai, erecskéi táplálták. A völgy egyes magasabb kiemelkedéseit - a mocsár szigeteit - járhatatlan sűrűségű éger, nyár, kőris, fűzes és bozót borította. Ebbe a rengetegbe menekült a környék lakossága a tatárok elől. Ide épített védvárat a környék nagyobb birtokosa, ide terelék jószágát, itt lel menedéket a környékbéli jobbágy, valahányszor a török rablók elől menekülnie kell.

Kanizsa vára is ilyen mocsárból kiemelkedő - a mai Kis és Nagykanizsa közötti - szigeten épült.

A mocsár közepén kanyargó, északról jövő patakot egyko-

ru rajzok és írások tanúsága szerint tévesen Zala folyónak nevezték az akkori emberek. A mocsárt Kanizsánál is több patak táplálta. Így még a vár előtt beléömlött jobbról a Mánta, balról a Lazsna patak s az Ördögárok vize.

A várat körülvevő vizen, közvetlenül a vár előtt három felülcsapós malom működött. A völgy elmocsarasodásához az alacsony esésű és szétterülő vizű patakon kívül a vizimalmok is nagymértékben hozzájárultak. Az őszi esőzések s a tavaszi hóolvadás az egész völgyet vízzel árasztotta el s a víz alá kerülő mocsár egy szélestükrű tó hatását keltette a szemlélőben.



A kanizsai völgy mocsarával párhuzamosan, tőle keletre mintegy két és fél - három kilométer távolságban feküdt még egy mocsár, melynek két ága volt. Az egyik ág a Récse és a sánci völgyön át, a másik ága pedig a Réce tótól délre Szabadhegy nyugati lejtőjének tövében, a Péterfia völgyön keresztül huzódott sánc felé, hol az előbbi ággal egybeforrva Somogyszentmiklós nyugati oldalán egyesült a főmocsárral. Ezt a mocsarat a Szent-János és Bakónak patak táplálta. Ebben az időben Kanizsa környékén

három nagyobb tó volt: a Gördövényi, a Réce és a Halastó. Mind-egyiknek tulpfolyását egy-egy patak vitte a mocsárba.

Az 1690 utáni állapot .

Azt a hosszú,észak-déli irányban huzódó völgyet, -mely a Zala folyótól a Muráig terjed - középen egy csatorna szeli át. A csatorna legalsó szakasza - a kakonyai révnél levő Murába tor-
kolásától felfelé a Zala-somogy megyei határárok beömléséig - ma is ősi nevét: "Nagykanizsai-patak" nevet viseli. Ez a 6.571 Km. hosszúságú szakasz természetes vízfolyás jellegével bír, mert fo-
lyásának medrét a víz maga alkotta.

Innen kezdve észak felé a mesterségesen készített csa-
tornának a nagykanizsai-palini határig terjedő szakaszát 16.086 Km.hosszuságban Principális csatornának, a hozzátartozó völgyi
részt Principális völgynek nevezik. A csatorna középső szakaszát,
mely a nagykanizsai-palini határtól felfelé 34.428 Km.hosszan
Misefa déli határáig terjed: Kőgyárberki-csatornának, a völgyet
Kőgyár-völgynek mondják.

Misefa déli határától a Zala folyóig terjedő csatorna-
rész, mely 13.165 Km.hosszuságú: Foglár-csatornának, a völgyet
pedig Foglár-völgynek nevezik. A Kőgyár, vagy Nagy-csatorna és a
Foglár-csatorna nem függ össze. A kettő között Misefa határában
a völgyi vízválasztónál 2.851 Km. hosszú csatornázatlan terület
van, melyről később részletesen teszünk említést.

Az iskolákban ma is használatban lévő Zalavármegye fa-
li térképein - melyek az 1900-as évek elején készülhettek -
"Nagykanizsai patak," Principális-csatorna" majd "Nagy-csatorna"
jelzéseket találunk. Azonban a lecsapoló társulatok, valamint a
völgy mentén lakó nép az általam említett elnevezéseket hasz -
nálja a csatorna és a völgy egyes szakaszain.

Ezt a két oldalról festői dombokkal szegélyezett völ-

gyet földrajzi szempontból két dolog teszi különösen érdekessé hogy úgy mondjam hiressé: keletkezése, valamint völgyi vízválasztója. Keletkezéséről a geológiai fejezetben volt szó. A völgyi vízválasztóról a jelen fejezetben sorolom fel mondanivalómat.

Ebben a nyilegyenes völgyben völgyi vízválasztó van, minek következtében a völgy fővizfolyása, a mesterségesen készült csatorna a hosszú, egyenes, észak-déli, illetve dél-északi irányú völgy talajvizét a völgyet szegélyező dombokról lefutó csapadékvizet s az igen nagyszámu forrásoknak, erecskéknak, patakoknak vizét részint a Zalába, részint a Murába szállítja.

Eötvös Károly a csatornára s a völgyi vízválasztóra vonatkozólag az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben c. mű Magyarország IV. kötetében a 136. oldal utolsó bekezdésében így ír: "A közép Zala folyót Zala-Istvádból kiindulva észak-déli irányban egy 72 Km. hosszú csatorna köti össze a Mura folyóval. Ez az u. n. Nagy-csatorna. A Zala a Balatonba szakad, a Mura a Drávába. Mind a Zalának, mind a Murának más-más folyamrendszere van. Mások mindkettőnek mellékfolyói s a vízválasztó s a vízválasztóvonal közöttük egészen világos. A kettőt összekötő csatornánál nem annyira a kivitel érdekes, hanem maga a terv volt igen eredeti. A Zala és a Mura közt a vízválasztó vonal Pacsa irányában van. Ennek közelében a rajki dombok alján eredt az a patak, melynek neve ősidőktől kezdve Kanizsa folyó volt, mely innen délnek Kanizsa város felé folyt, Kiskanizsát Nagykanizsától elválasztotta, a két város közt fekvő híres Kanizsa várat körülflowta s Zrinyi-kútjánál, az egykori Zrinyi- v. Zerinvárnál a Murába ömlött. E folyó tavakat, szigeteket, mocsarakat képezett hajdanában.

A Kanizsa folyó eredeténél Pacsa körül a vízválasztó 152 m. magas a tenger szine felett s innen a Murába ömlésig 132 m. az esése. Az egykori Kanizsa folyó csatornáját most Principális csatornának nevezik s hossza mintegy 48 Km. De ugyanezen csatorna először Nagy-csatorna, majd Foglár-csatorna név alatt

Pacsán túl északra folytatódik s 24 Km.-nyi ut után a Zalába ömlik, a vízválasztó magasságról leszállván 133 m. magasságra. "

Eötvös Károlynak földrajzi helymeghatározásai meglehetősen bizonytalanok, határozatlanok, nagyjából odavetettek. Így a csatorna északi vége szerint Zalaistvádnál ömlik a Zalába, holott a betorkolás 2.5 Km-rel tovább Dötk község felett Cson-tosmajornál van. A déli rész sem a Zrinyi-kutnál, hanem a kakonyai révnál ömlik a Murába.

A kanizsai patak forrásául is az alsórajki dombok alján eredő erecskét tartja. Kutatásaim alapján állithatom, hogy ezt a ma is név nélkül csörgedező kis erecskét sem Alsórajkon, sem Nagykanizsán senkisé sem tartja a nagykanizsai patak forrásául. A patak eredetét északi irányban sokkal feljebb, Nemesrádó, Nemesszer, vagy Szentpéterur hegyeiből kibuggyanó erecskék egyikeben kell keresnünk.

Eötvös Károly a völgyi vízválasztót Pacsa irányában fekvőnek mondja. A vízválasztóra vonatkozó megállapítása is téves. De téves etekintetben dr. Kogutowicz Károlyé is, ki "Dunántul és a Kis-Alföld írásban és képben" c. könyvének első kötetében az 55. oldal negyedik bekezdésében a völgyi vízválasztó helyét pontosan lerögzíti, midőn azt írja: "Ha a zalaszentmihályi országot hidján állunk, itt is azt tapasztaljuk, hogy a töltések között áll a víz." Nem fedí a valóságot a második kötet 171. oldalán levő következő megállapítása sem: "A völgyi vízválasztót, amely Pacsa környékén volt, ma átvágja a csatorna s összeköti a két részt."

A nyár folyamán végigjártam a völgyet, hogy dolgozatomhoz a szükséges adatokat összegyűjtögessem. Elmentem a Zalaszentmihály-pacsai országot hidjához is, hogy megsejmlélhessem a völgyi vízválasztót. Nagy volt azonban meglepetésem, mert a hídrol a mélyenfekvő vízre lenézve, nem találtam azt állóak. Vigan folyt a csatorna vize dél felé. Láttam, hogy Kogutowicz megállapítása

téves, láttam, hogy a vízvázlasztó nem itt van, annak még feljebb, északra kell lenni.

A pacsai országút hidja 152 m. magaslatti pontnak van a katonai térképeken feltüntetve. A víz itt nem állhat meg, mert a hidtól felfelé északra 6.544 Km. hosszúságban - a Kógyár-berki csatorna 0.00 m szelvényéig - a terep szintje, illetőleg a csatorna fenékvonala a 146.2 méteres ponttól a 150.2 méteres magaslatti pontra emelkedik. Tehát a csatorna 0.00 m. szelvényétől a pacsai hidnál levő 6.544 méteres szelvényig 4 m-es esése van a víznek. Ilyen esés mellett nem állhat meg a víz a pacsai hidnál. Állításaim bizonyítására mellékelem a Kógyárberki és a Principálisvölgyi Leccsapoló Társulat által gondozott csatornák hossz-szelvényét, mely világosan mutatja, hogy a 65+44 m-es szelvényénél levő pacsai országút hidja alatt nem állhat meg a víz.

Mindezekből látható, hogy a völgyi vízvázlasztó nem Zalaszentmihály-pacsai országút hidjánál, hanem attól mintegy 8 Km távolságra északra Nemesrádó és Misefa községek között van. A vízvázlasztó vidékének leírását az alábbiakban közlöm, melyet mérték 1:12.500 m térkép vázlattal szemléltetnek.

A Kógyárberki és a Foglár-völgy vízvázlasztója Misefa község déli határában, K Ny irányban 153 m A.t.sz.f. magasságban húzódó, a terep szintjétől alig kiemelkedő dombhát, melynek tőlapján a nép által "Kettőspatak"-nak nevezett csermely folyik mesterségesen mélyített medrében. A két ágból eredő patakocska az ágak egyesülése után gyenge ivben nyugatra, majd északnyugatra tart. Misefa községbe érve hirtelen északra és észak-keletre fordul s a kiszáradófélben levő mocsaras halastó mellett magas töltés között 34 m. percenkénti sebességgel siet a Foglár-csatornába, mely a majornál levő hidnál kezdődik. Partján emelkedő magas töltéssel a Misefa-i uradalom tulajdonosa védi mélyen fekvő rétjeit az áradás ellen, mert a vízszint itt alig mélyebb a

rétek szintjénél.

A vizválasztó dombhát északi lába a Kettős-pataktól északra mintegy 280 m.-re K Ny-i irányu vízlevezető ároknál / 1-es szám/ míg a déli lába a pataktól 500 m-re szintén K Ny-i irányu vízlevezető ároknál van /3-as szám/. A Foglár és Kógyárberki-csatorna között - a térképektől eltérőleg - a valóságban nincs összefüggés. A Nagy-csatorna kezdő árka /a vázlaton piros színnel rajzolva/ mely észak-déli irányu, a Kettős-patak földhányásától 15-20 m-re kezdődik, de medre teljesen száraz, gyeperes, sekély egész a 3-as számú árokig, melyben már igen lassan folydogáló moszatos, hináros viz van. Az árok itt még 1 m. széles és sekély. Szélesebbé csak a 4-es domboldalból csöveken kifolyó /alagcsövezés/ talajviz felvétele után lesz kb. 2 méter, de medre még mindig sekély, folyása lassu, partja mocsaras. Míg a vizválasztónál a szárazfűvű majd lejjebb nedvesfűvű rétek szegélyezték az árkot, addig itt 500-600 m. hosszban a völgy mocsaras, ingoványos jellegű.

A Kógyárberki Leccapoló Társaság csak a felső, nemesrádói hídtól /5-ös szám/ északra 300 m. távolságra kezdi működését, innen mélyül a meder annyira, hogy az említett hidnál már 3 m. mély árokban meggyorsulva siet dél felé.

Első nagyobb vízmennyiségét Nemesrádó déli határában folyó Cserhidi-patak, vagy "Bánfa-folyó"-tól kapja. /Két néven ismeri a nép./ A régi katonatérképek Malom-patak néven jelölik. Még több vízzel gyarapítja a szintén balról beömlő "Cseke-patak" pacsa északi határában, mely Vörrü községtől északra a Bánfa-i dűlőben ered.

A Principális csatorna Nagykanizsa körüli mellékvizei.

Az emberi beavatkozás folytán átváltozott Nagykanizsai v.Principálisvölgy fővize a Principális-csatorna,melynek baloldaltól a Zala-somogy megyei határárok /:Bakónak-patak:/,jobboldaltól a Berki patak a legnagyobb mellékvize.

A várostól észak,-északkelet,-kelet, és délkeletre fekvő dombvidék /160-245-300 m/ forrásokban,csermelyekben,kisebb-nagyobb patakokban rendkívül gazdag.Ezeknek vizét a Bakónak-patak gyűjti és vezeti le a Principális-csatornába.

BAKÓNAK-PATAK. Nagybakónak községet északról övező Cserhát-hegyből két ágban ered.Jellemző az egész dombvidék - nagyobbára É.D. irányu árokban helyetfoglaló - patakjaira,hogy felső szakaszukon villáságuak,kettős forrásuak.

Bakónak-patak az É.D.irányban huzódó völgyben Nagybakónak,Kisrécse és Nagyrécse községek mellett halad el.Utjában jobbról-balról számos erecske csörgedezik belé.Nagyrécsét elhagyva kissé D Ny.irányt vesz fel s a vasuti töltés alatt átjutva a kaposvári országutig a sánci réten keresztül párhuzamosan folyik a pályatesttel. A kaposvári uttól kezdve a sánci dombok mentén É Ny irányba kanyarodik. A vasuti töltésen másodszor is keresztülfolysva megkerüli a Bagolahegy északi lejtőjét. Itt a vele eddig párhuzamosan haladó - a nép által Szent-Jánosnak nevezett-patak vizét veszi fel,mely viszont a récsei hegy északi és nyugati lejtőjén eredő Péterfa és Szabadhegyből fakadó erecskék vizét hozza magával.

A Szent-Jánossal megnagyobbodott patak hirtelen ismét D-NY irányt vesz fel,majd a vasuti töltés alatt harmadszor is átjutva irányát állandóan megtartva Fityeháza alatt ömlik a principális csatornába.Utjában balról Szaplonyos és Csalányos

patakok vizét veszi fel. A vasuti töltéstől kezdve Zala és Somogy vármegye természetes határaként szerepel. A pataknak a vasuti töltéstől a torkolatig terjedő szakaszát Zala-somogy megyei határárok névvel jelölik. Vize a múlt században több malmot is hajtott. Jelenleg csak a mezei, vagy Potyli-malom őrli a bagolai és szentmiklósi polgár gabonáját.

A csatorna és mellék-árkainak létesítése.

A török igá alóli felszabadulással kezdődött meg a hatalmas ősmocsár lecsapolása, kiszáritása. Közvetlenül a török hódoltság megszűnése után a Korona tulajdonába került a gazdátlan Kanizsa s a város rendezésére területének felosztására megjelenik Kanizsán a Neu Acquistica Commissio, az új szerzemények rendbehozatalára kiküldött bizottság.

A Neu Acquistica Commissio 1690. június 19.-én kelt - a város birójához és a városi tanácshoz intézett - iratában jelzi, hogy a hidak javítására és a mocsár tisztogatására a szükséges intézkedések már megtétettek. Ugyanis a mocsár balpartján elterülő várost a jobb parton fekvő városrésszel egy és fél Km. hosszan felszedhető pallós fahíd kötötte össze, mely az ostrom alatt ugyszólván teljesen elpusztult. Kis- és Nagykanizsa népe 1735. táján a két város között elterülő mocsáron át egy töltés emelését határozta el. A feneketlen mocsárba emberfeletti munkával hordták közös erővel a földet. Minden polgár, minden szekér hónapokig a töltésen dolgozott. A mocsár testén szilárdan végigvonuló szekérut a mai nyilegyenes műutnál sokkal hosszabb volt, mert S alakban szelte át az ingoványt. Hogy a Kanizsa patak vize szabadon átfolyhasson, a töltésen négy hidat hagytak. Az első hidon vámsorompót állítottak fel, ahol minden átmehő szekér után egy garas vámot szedtek. Kivételt csak a kanizsaiak szekere képezett. Az ut 36500 forint készpénzébe került a város-

nak. A mocsár egyre kisebbedett, mert a széleket szorgalmasan töltötték, meg magától is jódarab kiszáradt, úgyhogy meg lehetős területet tudtak belőle hasznosítani. A berek kiszáritása, a vad-vizek levezetése, a város fontos tennivalója közé tartozott, mert a mocsár lecsapolásával akarta termőföldjét szaporítani.

Az 1788. évi július havában kelt "fölséges királi parancsolat" is a berkek, vizenyős területek hasznossá tételét szorgalmazza, midőn így intézkedik: "ha némely elhagyott Berkeket és Sűrüket valaki haszonvételre fordítani szándékozik, megkinálván előbb a Birtokost, ha az nem akarná kiszáritani, magát a kiszáradás végett jelentkezőnek haszonvételül örökre által adassanak és 20 Esztendő után Contributio alá vétessenek." Ezen királyi parancs alapján írta 1789. decemberében Kanizsa bírása a várme-gyéhez: "mi ezen Kanizsai Bereknek kiszáritását 1788-ik Esztendőben a provocált parancsolat szerint magunkra vállaltuk és tovább is vállaljuk, magunknak specialiter rezerváljuk."

A város ősi jusson formált jogot a lecsapolás után nyevendő hasznos földek birtokbavételéhez. Nevezetesen a törökök kivonulása után hamarosan felmérte a császári kamara Kanizsa egész területét és holdanként 1 arany vételár fejében eladta a város lakosságának, akik tehát házaikat, földjeiket meghatározott összeg ellenében, vétel útján szerezték meg.

Kanizsa akkori ura gróf Batthyány Lajos nádor is igényt tartott a felszabaduló berki földekre, s nem törődve a város ősi jogával egymásután foglalták le tisztartói a Berek használható részét. Az uradalom is elhatározza a berek lecsapolását s 1788. telén megkezdí a berek "megmetszését". A város pert indított az uradalom ellen a berekföldek tulajdonjogáért, azonban egyik fél sem várta meg a per kimenetelét, hanem továbbirtotta a berek nád-ját, sását, bozótját, ásta^a vizetlevezető csatornát, hogy minél nagyobb megművelhető területet foglalhasson le. Késhegyig ment a harc a berki földekért.

Az 1800.év folyamán a város a bajcsai határtól kezdve 300 öl hosszúságban ásatta meg a berek vizeinek levezetésére szolgáló csatornát.Ez a munka igen fontos teljesítmény volt,mert a bajcsai határ magas szintje nagy akadálya volt a víz lefolyásának.Az 1802.év júliusában a király rendeletére Kanizsára érkezett egy bizottság,hogy a város és az uradalom közötti pörben döntő határozatot hozzon. A helyszini tárgyalások eredményeképpen a bizottság úgy döntött a már 12 éve huzódó perben,hogy a berket "az egész publicum" közhasznára kell lecsapolni, s eltiltotta az uradalmat a berki földek elfoglalásától.

Kitörő örömmel fogadta a város lakossága a bizottság döntését s elhatározza a mocsár teljes lecsapolását. A vármegyei földmérők a bíró és a tanácstagok jelenlétében kimérik az egész berken keresztülhuzódó árkok vonalát.

1802.augusztus 3.-án kora reggel a város minden épkezláb embere ásóval,lapáttal, a szekértulajdonos szekérrel sorakozott fel a kimért vonalak mentén,hogy megkezdjék a földtömegek kiemelését.A munkát az előljáróság osztotta ki a lakosság között.Minden ház után ötöl kiásása volt kötelező.Három nap alatt 5000 öl hosszú 2.5 öl széles főárok készült el Kanizsa alatt egészen a palini határig. A következő két napon a bajcsai határnál megkezdett két öl széles árok kiásásának állott neki az egész lakosság. 4000 ölet ástak ki két nap a Magyar utcai kertek alatt. A két főárkot aztán a palini határ alatt 380 öl hosszú, 1 öl széles keresztárokkal,majd a Szent János szobornál lévő hidon alul 600 öl hosszú és 1.5 öl széles csatornával összeköttették.Ezzel a hatalmas lendületű munkával indult el az ősi mocsaras vadvizes területnek kulturtalajjá való átalakítása.

A lelkes,kitartó emberi munka győzedelmeskedett a feneketlen mocsáron, Egy század alatt teljesen megváltozott a táj arculata. Kis- és Nagykanizsát immár egy hatalmas töltésű széles kocsit kötötte össze.Az uttól jobbra-balra elterülő mocsár

is igen kicsinyre zsugorodott össze. A berek egykori süppedékes talaján a 19.század első évtizedében már daloló lányok-leányok gyűjtik az illatos szénát.

Nagy- és Kiskanizsa közti alacsony rétterület a Principálisvölgy hosszában három fontos vízlevezető árokkal van átszelve és pedig: Nagykanizsa lejtőjének lábánál elvonuló Dencsár-árok, a völgy közepén huzódó u.n.Régi-vágóhídi-árok és a Kiskanizsa alatt huzódó Principális-csatornával, melybe az összes lecsapoló árkok ömlenek. A Dencsár árokba ömlik az u.n. Ördög-árok, amely a város belterületi vízgyűjtő területéről lefolyó vizen kívül kb.200 hektár külterületről is szállít vizet a városon át a Dencsár csatornába, ahová több ilyen árok is hoz vizet a város belterületéről. Az Ördögárok gyakran öntötte el az udvarokat, néha a házakat is. A lakosság sürgette a rendezést. Ehhez azonban az egész Principális-völgy rendezésére volt szükség.

A csatorna medre Nagykanizsa területén az 1900-as évek táján már igen elhanyagolt állapotban volt, minek következtében a völgy az év legnagyobb részében víz alatt állott. A műút és a palini határ közötti rétek - egyes magaslatokat leszámítva - bizonytalan termést adtak. Ez az állapot a közegészségre is káros behatással volt, mert a mocsarak a miazmás betegségek csirájának melegágyai lettek. A tifusz, de különösen a maláriás megbetegedések a lakosság között napirenden voltak. A szunyogok és bögölyök milliárdjai az állattenyésztésre is kártékonyan hatottak. A csatorna alapos rendbehozatala alig türt halasztást. A szombathelyi m.kir.Kulturmérnöki Hivatal 1908-ban ki is dolgozott egy tervet a Principális csatorna és az összes mellékárkok rendbehozatalára.

Ez az alapos tisztogatási terv 70.000 Koronába került volna. Ez időtájt a nagykanizsai érdekelt partibirtokosok egy lecsapoló társulat megalakításán fáradoztak, de Murakeresztur,

Kollátszeg és Fityeháza községek lakói éveken át megakadályozták a társulatba tömörülés megvalósulását. Ők a lecsapoló társulat megalakulása ellen az 1885. évi XXIII. t. c. 57. és 70. § - a alapján tiltakoztak. Szerintük - az eddigi szomorú tapasztalataik alapján - Murakeresztur, Kollátszeg és Fityeháza községek beltelkeire és határbeli földjeikre a fentebb említett munkálatok végrehajtása káros és veszedelemes lenne; a megalakuláshoz mindaddig nem járulhatnak hozzá, míg a Mura folyó szabályozva, partja megerősítve nem lesz.

A nagy esőzések és hóolvadások esetén Nagykanizsa vidékéről lefolyó árvizek elöntik az említett községek határát, mert a Mura nagy vízállás esetén nem képes a Principális, illetve a Zala-somogy megyei határcsatorna vizét befogadni.

Végre hosszas tárgyalások után 1912. október 29.-én megalakult a régőhajtott vízlecsapoló társulat "Principális völgyi lecsapoló társulat" néven Nagykanizsa székhellyel. A társulat 1913. március 19.-én nyert engedélyt az 1885. évi XXIII. t. c. 168. §-a alapján a Zala, illetve Somogy vármegyei Nagykanizsa r. t. város, Bajcsa, Fityeháza, Murakeresztur, Kollátszeg, Légrád és Belezná községek határaiban a Principális csatornán és annak mindkét partján a szombathelyi m. kir. kulturmérnöki hivatal által 1908-ban elkészített terveknek megfelelő medertisztogatási, lecsapolási munkálatokat létesíteni és azokat jókarban tartani.

A társulat működési területe a Principális csatornának a Mura folyóba való beömlésétől kezdve fölfelé a nagykanizsai palini határszélig vagyis a szomszédos "Kőgyárberki lecsapoló társulat" által gondozott meder szakaszáig terjed.

A társulat a tervbevetett nagyarányú munkálatok elvégzését anyagiak hiánya, majd a világháború kitörése miatt csak 1915. évben kezdhette meg.

Hadvezetőségünk Zalavármegye alispánjának kérésére ki-

utalt az orosz fogolytáborból 200 embert a munkálatok elvégzésére.

1915. augusztus 5.-én a kakonyai révnél kezdődtek meg a tényleges munkálatok a mederben és a parton levő nagymennyiségű sás és nád kitermelésével s a fák és bokrok kivágásával.

November 16.-ig a főcsatorna 6 Km-es szakaszán 20.000 m³ föld-mozgósítást eszközöltek. Ekkor a nagy vízállás, valamint a beállott hideg következtében a munkát beszüntették.

Az 1916-1920. közötti években a háború s az azt követő zavaros idők miatt lassan halad a munka a kijelölt cél felé. 1920-ban a társulati mellékárkok közül a Gondotai és a régi Dencsár árok kitisztítása vált halaszthatatlanná. Ugyanis Palin és Korpavár területén /mely a Kőgyárberki lecsapoló társulathoz tartozik/ nincsen olyan vízlevezető rendszer, mely a vizet még a nagykanizsai határ elérése előtt a Principális főcsatornába vezetné, így a vizek a kanizsai határban fekvő társulati mellék-árkokba folynak be. Mivel sok homokot hoznak magukkal az árkokat eliszaposítják. Az 1922-ben a tisztogatási munkálatok mellé a Dencsár árok esési vonalának egyirányúvá alakítását veszik be a munkatervbe.

A DENCSÁR ÁROK a Principális Lecsapoló Társulat nagykanizsai szakaszán, az ártér keleti szegélyén észak-déli irányban húzódik s magába fogadja a Lazsna patakot, valamint a Nagykanizsa város és vasuti állomás közvetlen környékének csapadékvizeit, összesen 20.7 négyzetkilométer területről.

A szombathelyi m.kir.kulturmérnöki hivatal által 1908-ban készített tervben a Dencsár-árok nem birt egységes eséssel a torkolata felé, hanem két helyen, ugymint az Ördögárok torkolatától a Déli vasuti hidig, tehát 1085 m. hosszban, azután a Pécsvarasdi állami uttal való keresztezés pontjától, vagyis a 36+05 sz.szelvénytől a 39+30 sz.szelvényig, tehát 325 m. hosszban elleneséssel birt, vize északnak folyt. Eme ellenesésű szakaszok

legmélyebb pontjairól a víz az ott levő vasuti hidon át s azoktól nyugati irányban huzódó mélyedés, illetve árok útján talált tovább vezetést az u.n. Gondotai árokhoz.

Azonban a rétbirtokosoknak az árvíz elleni állandó panasza miatt az a kíváncsi jutott kifejezésre, hogy Lazsna-pszától a Pécs-varasdi állami utig a vasuti töltés vízválasztó vonalnak képeztessék ki, melyen át a vizek a völgy felé ne engedessenek, hanem a Dencsár ároknak a vasut keleti oldalán huzódó szakasza tétessék alkalmassá a keletről lefolyó összes vizek befogadására és déli irányban való levezetésére; ehhez képest a Dencsár-ároknak észak-déli irányban egységes állandó lejtést adtak. Az árok méreteit úgy alakították át, hogy az Örmög-árok betorkolásától kezdve, lefelé 4.00 m^3 vizet tud levezetni másodpercenként.

A Dencsár-árok átalakításával kapcsolatban módosult a folytatását képező u.n. Cigány-árok is, t.i. azt is nagyobb vízmennyiség befogadására kellett kiképezni. Így az 1.20 m fé-
nék szélesség helyett 2 m széles lett és mélysége 1.70 m .

A főcsatorna és mellékárcinak kitisztítása, illetőleg megásása végre 1929-ben befejezést nyert. Az elvégzett földmunka 500.000 m^3 volt s a munkálatok 280.000 P -be kerültek. A társulati csatornák azonban a laza, homokos talaj miatt állandó gondozást és javítást igényelnek. Az árkok állandó iszaposodását nagyban fokozza az a körülmény, hogy a vízgyűjtő nagy részén homokos a talaj. Ezt a bajt csak állandó tisztogatással lehet ellensúlyozni.

A Principálisvölgyi lecsapoló társulat által gondozott csatorna és mellékárcok hossza:

a principális csatorna hossza	<u>50.70 Km</u>
Dencsár árok hossza	22.60 Km
Cigány " "	7.00 Km
	1.60 Km

Régi vágóhídi árok hossza	5.00 Km
Városréti " "	0.60 "
Zárdamenti " "	0.70 "
Lászlófürdői " "	0.40 "
Ördögárok - "	1.30 "
Gondotai " "	2.50 "
Új vágóhídi " "	2.00 "
Égett berki " "	0.60 "
Gyékényesi " "	0.70 "
Kiskanizsai " "	1.00 "
Ségerckerti " "	1.70 "
Jadai " "	3.00 "
a társulati mellékárkok hossza összesen	28.10 Km
Kiskanizsai /malomkerti/árok hossza	1.00 Km
Ségerc-kerti " "	1.70 Km
Jadai " "	3.00 Km

a./ A Principális csatorna meder fenékmagasságának adatai a tervezet alapsíkjára vonatkoztatva ezek:

a 0+00 szelvényénél /:a Murába torkolásnál:/	127.2 m
a 23+00-30+00 szakaszon végig /visszintes/	129.00 "
a 65+71 szelvényénél /Zala-somogy megyei határ-csatorna betorkolása/	130.85 "
a 74+20 számú szelvényénél	131.10 "
a 89+47 szelvényénél /a bajcsai malom ára - pasztó zsilipje/	132.88 "
a 139+70 szelvényénél /Cigányárok beömlése/	135.00 "
a 151+70 szelvényénél	135.90 "
a 166+00 szelvényénél	136.55 "
a 183+40 szelvényénél/Transdanubia Rt. duz- asztó zsilipje/	137.58 "

a 226+57 szelvényénél /a Nagykanizsa-palini határszélnél/

139.02 Km

E szelvénypontok között a fenékvonal egyenletes 0.25-0.70 ‰ között változó eséssel bír.

A bajcsai malom árapasztó csatornája 603 m hosszú és fenékesése 0.7 ‰.

A Principális-meder fenékszélessége a következő:

a 0+00 -65+71 szakaszon	5.00 m
a 65+71-74+30 "	3.00 "
a 74+30-89+47 "	1.50 "
a 89+47-139+70 "	3.00 "
a 139+70-141+40 "	2.50 "
a 141+40-226+57 "	2.00 "

A meder oldallejtői 1:1-1/2 hajlók.

A Principális csatorna legalsó szakasza, mint látjuk 5 m fenékszélességű s percenként 16 m³ vízmennyiséget képes elvezetni a völgyhöz tartozó 570 km²-re terjedő vízgyűjtő területéről.

b./ Cigány-árok mederfenék vonalának magassága az alsó végén 135.90 m az alapsík felett, mely 0.35 ‰ lejtéssel egyenletesen emelkedik; a felső végén a fenék szintje 136.10 m magas, fenékszélessége a 0+00-11+95 szakaszon 2.00 m. Az oldallejtők végig 1:1 hajlásuak.

c./ Dencsár-árok fenékvonalának magassága

a 0+00 szelvényénél /Cigányárokba torkolásnál	136.10 m
a 7+20 "	136.50 "
a 22+90 "	137.08 "
a 36+40 "	137.80 "
a 40+37 "	137.97 "
az 50+22 "	138.75 "
a 64+80 "	139.50 "

Dencsár-árok a szelvénypontok között a fenék 0.35 ‰

és 0.80 % o eséssel bir.

A Dencsár árok fenékszélessége ekként változik:

a 0+00 - 40+37 szakaszon	1.80	m
a 40+37 - 50+22 " /Ördögárok beömlése/	1.20	"
az 50+22- 64+80 " /Lazsnaki árok " /	0.60	"

d./ A Régi-vágóhídi árok fenékmélységei:

a 0+00 számú szelvénynél	136.10	m
a 37+00 számú szelvénynél	137.50	"
a 48+00 " "	138.00	"
a 49+00 " "	138.20	"
az 50+00 " "	138.70	"
az 55+22 " "	139.50	"

A Régi-vágóhídi árok fenékszélessége:

a 0 + 00 - 10 + 50 számú szelvények között	1.80	m
a 10 + 50 - 36 + 50 " " "	1.40	"
a 36 + 50 - 41 + 00 " " "	1.00	"
a 41 + 00 - 50 + 22 " " "	0.50	"

e./ A régi-vágóhídi árokba torkoló Ujvágóhídi,-Gyékényesi,-Gondotai és Égettberki árkok fenékszélessége 0.7 m.

f./ A Principális csatorna jobb parti mellékágainak fenék-szélessége:

a Kiskanizsai-árok fenékszélessége	1.50	m
a Jadai-árok fenékszélessége	0.80	"
a Jadai-árokba torkoló Sögerckerti-árok fenékszélessége	0.50	"

g./ A Dencsár-árokba torkoló mellékárkok 0.50 méter fenékszélességgel bírnak.

A b.-g./ alatt felsorolt összes mellékcsatornák és mellékárkok oldallejtője 1:1 hajlással készültek. A Principális csatorna, valamint a többi fő-és mellékárkok patkái 1 méter szélességűek.

A Principális csatorna medrében két zsilip van elhelyez-

ve. Az első a 89+47 számú szelvénynél levő Batthyány herceg bajcsai uradalmi-malmának árapasztó zsilipje, mely egy felülcsapó malom hajtására duzzasztja fel a vizet.

A második a 183+40 szelvénynél levő, mely a Transdanubia r.t.gőzmalma és villanycentráléja részére a szükséges vízmennyiséget biztosította.

A Transdanubia 1934-ben leállította üzemét, így a zsilip is, feleslegessé válván, lebontatta.

A város a Principális-csatornában szabadfürdő céljára vasbeton zsilipet épített, mely 1938-ban készült el.



Zsilip a Principális-csatornán.

A Principális lecsapoló társulat gondozza 1918-tól a Zala-somogy megyei határárkot is, melynek tisztogatandó szaka - sza a Principális csatornába való beömléstől /66+15 sz.szelvénytől/ a Nagykanizsa- Kaposvári utig /209+09 sz.szelvényig/ terjed. Összes hossza: 13.594 méter.

A határárok a Principális beömlésétől /66+15 sz.szelvénytől/ a Szaplonyos-árok torkolatáig /108 + 00 sz.szelv. / azaz 4185 m.hosszuságban 1.30 m.; a Szaplonyos-árok torkolatától a Nagykanizsa-kaposvári utig 9409 m.hosszuságban pedig 1.00 méter fenékszélességgel és mindenütt 1:1 oldalrézsűkkel bír.

A határároknak "Csalános" nevű mellékvizén a tisztogatandó szakasz a torkolatától /:0+00 szelvénytől:/ a csalányo-

si malom előtt levő hidig /35+00 szelvényig/ terjed összesen 3500 méter hosszban. Fenékszélessége 1 méter, 1:1 oldalrészűvel. A Szaplonyos nevű mellékvízfolyás tisztogatandó szakasza a határacsatornába való ömlésétől /0 + 00 szelvény/ a postamalomig / 25+60 szelvény/ 2560 méter hosszúságban terjed s 1.0 méter fenékszélességgel s 1:1 oldalrészűvel bír.

A Principális-csatorna érdekeltiségi területe:

a nagykanizsai érdekeltiség mentesített területe:	1954 kat.hold	1001 ö1 ²
a légrádi " "	0 " "	1148 " "
a murakereszturi " "	386 " "	1123 " "
a beleznai " "	179 " "	1274 " "
a fityeházi " "	108 " "	945 " "
a bajcsai " "	363 " "	1175 " "
Összesen:	2994 kat.hold	266 ö1 ²

A mellékárkok érdekeltiségi területe:

Bagola községbelieké	19 kat.hold	843 ö1 ²
Bajcsa " "	93 " "	1562 " "
Beleznai " "	205 " "	1560 " "
Fityeháza " "	64 " "	606 " "
Somogyszentmiklós"	585 " "	439 " "
Nagykanizsa m.város	63 " "	985 " "
Összesen:	1042 k.hold	1195 ö1 ²

A Principális-csatorna legalsó szakaszának /Kanizsa-patak/ érdekeltisége 592 kat.hold és 887 ö1².

A Principális-csatorna és mellékárkai által mentesített összes területek összege: 4628 kat.hold 748 ö1².

4. T A L A J V I Z.

A talajviz mélysége függ a terep magasságától, a folyóktól való távolságától és a talaj anyagától. A terepszin alatti mélysége magasabb terepszin alatt természetesen nagyobb, alacsonyabb terepszin mellett kisebb. Ezek figyelembe vételével Nagykanizsán a talajviz terepszin alatti mélysége változó. A város legmélyebb pontjain 2.5 - 3 méter között ingadozik. A magasabb részeken a kutak szintje 6-8, sőt 10 méterre van a talaj szintjétől.

Nagykanizsán régebben mindenki kutakból szerezte ivóviz-szükségletét, így van ez ma is ott, ahol nincs vízvezeték. A nagykanizsai kutak vize általában kemény, nagymennyiségben tartalmaz salétromsavat. A kiskanizsai kutak vize lágy, lugos hatású, mert alluviális viztartó-rétegből szivódik fel. A kutak szintje 2-3 méter s oly bő a vízmennyiség, hogy a kertészkedő kiskanizsaiak naponként 5-600 liter, sőt ennél is több mennyiségű vizet mernek ki öntözésre.

5. T A L A J.

A város területén 60 %-ban átalakított kulturtalajjal találkozunk. Az észak-északkeleti részek legfelsőbb rétege 0.70- 1 m. mélységben vályogtalaj, mely alatt agyag és homok váltakozó rétegei következnek. A keleti és délkeleti dombok lejtőin lösz képezi a termőréteget. Hordalék, kavics, üledékrétegek a város délkeleti oldalán találhatóak. Kiskanizsa termőrétege nagyrészt homok, a berki földéknél a felső humusz alatt tözege a talaj.

Az enyheivelésű dombok között húzódó völgyekben öntés-

talajon képződött mezősségi talajon járunk. A mezősségi talaj legjobb területe a mezőgazdasági életnek.

Építési szempontból a kanizsai talaj jó, mert a normális alapozási mélység általában megfelelő. Kivételt képeznek e megállapítás alól a feltöltött területek.

6. N Ö V É N Y Z E T.

Egy vidékről szerzett földrajzi ismeretünk csak akkor teljes, ha földrajzi tényezők mellett figyelembe vesszük a felszint borító növénytakarót is. Ez ugyanis bámulatos tökéletességgel tükrözi vissza az éghajlati és talajviszonyokat. Növényföldrajzilag Nagykanizsa és környéke abba a területbe esik, melyet Pannónia-flóra kerületnek nevezünk, de érvényesül ezen a területen az alpesi /Noricum/ flóra is.

Éghajlati, de leginkább felszíni formák eredménye a principális-csatorna völgyében található sok állóvíz, vagy még le nem csapolt mocsaras, zsombékos terület. Ennek növényzete nem sokban különbözik az ország területén másutt is oly gyakran előforduló állóvizek és mocsarak növényzetétől. A partokon és sekélyebb vizekben még 3 évtizeddel ezelőtt áthatolhatatlan nád /*Phragmites communis*/ sás /*Carex riparia* etc./ káka /*Typha latifolia*/ míg az árnyékosabb partokon a mocsári surló /*Equisetum maximum*/ alkotott növénysszövetkezeteket. Természetesen a völgy csatornázása után a növényzet uralma is kisebb térre szorult.

Az állóvizek felszínét a tavirózsa /*Castalia alba*/, vizitök /*Nuphar luteum*/ levélmozaikja és csodálatosan szép virágai teszik változatossá. Míg a vizek belsőjében a sokféle fonalas moszat és a hinárok sokfajtája /*Potamogeton fluitans*, *P. pectinatus*, *Ceratophyllum demersum*/ éli érdekes szövetkezeti

életét. A nedves réteken mocsári gólyahir / *Caltha palustris* /, füzike / *Epilobium hirsutum* /, füzény / *Lithrum salicaria* /, halvány aszat / *Cirsium oleraceum* /, mely különben erre a vidékre nagyon jellemző, réti foszlár / *Cardamine pratensis* /, tavaszi tőzike / *Leucoium vernum* / stb. gyakoriak.

A pázsit-növények között leginkább azok szerepelnek, melyek a savanyu réteken gyakoriak. Ezeken kívül említésre méltó a sokféle sás mellett a gyapjusás / *Eriophorum latifolium* /, mely hatalmas területeket borít. Ezen terület leggyakoribb fás-növényei a különféle fűzek / *Salix alba*, *cinerea* stb. / mézgás éger / *Alnus glutinosa* /, mely gyakran kisebb galéria erdőket is alkot a csatorna mentén.

Szárazabb rétek, kaszálók leginkább a domboldalon fordulnak elő. Jellemző pázsitnövényei: borju-pázsit / *Anthoxantum odoratum* /, ecsetpázsit / *Alopecurus pratensis* /, selyemperje / *Holcus lanatus* /, csomosebír / *Dactylis glomerata* /, réti perje / *Poa pratensis* /, réti csenkesz / *Festuca pratensis* /, rozsnok / *Bromus erectus* / stb. Továbbá agárkosbor / *Orchis morio* /, boglárkák. Pillangósok közül leginkább a szennyes-bükköny / *Vicia sordida* / és kaszanyüg / *Vicia cracca* / szerepel. Nagy tömegben él a kigyószisz / *Echium vulgare* /, kakukfűvek / *Thymus* / stb.

Az eléggé csapadékos éghajlat lehetővé teszi a nagyobb zárt erdők kialakulását is. Ezeket elsősorban tölgy / *Quercus robur* /, cser / *Quercus cerris* /, bükk / *Fagus silvatica* /, majd a gyertyán / *Carpinus betulus* / alkotja. A laposabb helyeken a kevert erdők fordulnak elő, melyeknek állományát főleg a vizes talajt kedvelő kőris / *Fraxinus exelsior* /, fekete nyárfa / *Populus nigra* /, fehér nyárfa / *Populus alba* /, nyírfa / *Betula alba* /, éger / *Alnus glutinosa* / képezik. Nagyobb mennyiségben fordul elő a hárs / *Tilia cordata* /, s a juhar / *Acer campestre* /. Őshonos ezen a vidéken a szelíd gesztenye is. A talaj és az éghajlat nagyon kedvez a tűlevelű ültetvényeknek is. Hatalmas tele-

pitéseket alkot az erdei fenyő /*Pinus silvestris*/, vörösfenyő /*Larix europea*/; szórványosan előfordul a lucfenyő /*Picea excelsa*/, s a jegenyefenyő /*Abies alba*/.

Az aljnövényzetet a kevert erdőkben leginkább a harasztok /*Nephrodium filix mas.*, *N. austriacum*/, sasharaszt /*Pteridium aquilinum*/, azután az alpesi származású ciklámen /*Ciklamen europenum*/, csodabogyó /*Ruscus hypoglossus*/, tüdőfű /*Pulmonaria Officinalis*/, kankalin /*Primula vulgaris*/, a különféle ibolyák /*Viola silvestris*/, varfű /*Knautia silvestris*/, szagos müge /*Asperula odorata*/, stb. jellemzik.

A felett földmivelés a természet-ültette növényeket meglehetősen elnyomta. A flóra utak-patakok mellékére szorítkozik s a területünkön található erdőkben mutat fel nagyobb gazdagságot.

7. ÁLLATVILÁG.

Nagykanizsa környékének állatvilága nem mutat fel lényeges eltérést a Közép-Európában honos állatvilágtól. Az erdőkben elég szép számban tanyázik még a szarvas, az őz. A múlt században még elég nagy számban előforduló vadmacska teljesen kiveszőfélben van. A mocsár lecsapolása óta eltűntek a nagy bozótok és nádasok s velük pusztult az abban tanyázó farkas is. Az erdőkben gyakori még a róka. Az emlősök közül nagyobb számmal fordul elő a mezei nyúl, melyet erős védelemben részesítenek. Itt-ott látni még borzot is. Az apróbb emlősök közül a hörcsög, a menyét és a mókus gyakoriak.

A madarak közül a fácán és a fogoly gyakoriak. Mindkettő szaporodására nagy gondot fordítanak az uradalmak és vadásztársaságok. A gázlók közül a gém már igen ritka, de annál több a gólya, melyet a nép is nagyon kedvel.

III. EMBER A TÁJBAN.

1. Az őskor.

Az első időkben minden technikai felkészültséget nélkülöző, pusztán a saját kezeerejére támaszkodó őseembernek a természeti adottságokhoz kellett alkalmazkodnia.

Vidékünkön az őseember nyomát csakis az ártérből kiemelkedő dombokon kereshetjük, ahol a gazdag hal- és vizimadár-állomány kellő táplálékot szolgáltatott.

Az itt talált szórványos leletekből nem állapíthatjuk meg határozottan, hogy már állandóan letelepedve élt itt a kőkori ember. Azonban tény az, hogy e vidék a völgyben huzódó mocsárvilágával, a vízből kiemelkedő dombok erdős területeikkel igen alkalmasak voltak az őseember letelepedésére.

A talált kőkori eszközök s a terület településre alkalmas adottsága arra enged következtetni, hogy a kőkor embere, ha nem is állandóan megtelepedve, de már élt e területen.

2. Bronz-vaskor.

E kornak népei szintén a lápvilágból kiemelkedő területeket szállják meg. A szórványos kőkori lelőhelyek fölött találjuk a bronzkori tárgyakat is. Ebből arra következtethetünk, hogy folytatólagos egymásra településsel állunk szemben.

A vaskorban már megtelepedett lakosság él Nagykanizsa földjén. Legrégibb telepesei a kelta-eredetű néptörzsek voltak, akik a mai Nagykanizsa helyén, északról déli irányba huzódó széles, lapos dombháton "Oppidum"-ot építettek, mely az akkori időben még teljesen vízzel borított környékből, mint sziget emelkedett ki.

Béke idején a lakhelyüket övező vízben halásztak, a vizen túli erdőkkel borított magaslatokon pedig vadásztak, ami tulajdonképeni főfoglalkozásuk is volt.

Ez a nép már ismerte a földművelést, a marha- és ló-tenyésztést. Iparuk is fejlett lehetett, amiről a kelta sírokban talált számos lelet tanuskodik, melyet a nagykanizsai múzeum őriz.

Agyag-művességüknek anyagot adott lakóhelyük területén sok helyen a felszínen található agyag. Edényeik sok maradványa ezzel magyarázható. Évszázadok múlva a "Cymberek" - szintén kelta eredetű népek - özönlöttek el a Duna és Dráva közé eső területet. Az itt lakó népeket meghódítva, számos város és erődítménynek vetették meg az alapját. Városunk helyén álló oppidumot is birtokukba véve, azt tetemesen kibővitik és erős facölöpökkel és víz alá rejtett mély árkokkal veszik körül. A telepet "Corrhudunum"-nak nevezik el.

Corrhudunum a keltáknak igen fontos és megerősített helye lehetett, mert még akkor is az ősi törzsek birtokában maradt, amíg a rómaiak Pannonia ősi lakóit már sorra leigázták.

3. A rómaiak alatt.

A kelták által lakott területet legelőször Lucius - Crassus római konzul támadta meg Kr.e.118-ban. Kr.e.110-ben már a középső Dunáig mentek el a római légiók és a még fennmaradt rokon törzseket Julius Caesar hadai Kr.e.45, majd a Száva, Dráva és Mura közti részt - Kr.e.35-ben Augustus császár légiói igázták le. Corrhudunum még mindig a kelta törzsek kezén maradt. Innen szervezték meg szabadságharcaikat a leigázó rómaiak ellen több ízben is.

Corrhudunumot csak Octavianusnak sikerült bevennie Kr.u.8-ban. Ez időtájt hazánk területéről az ősi vizek már minden-

kább lefolytak s a szárazföld évről-évre gyarapodott. Octavianus a szárazföld felől mindinkább megközelíthető s könnyen bevehető erősséget megszüntetése helyébe a mai kiskanizsai ut mentén, a kőkereszt táján mocsárba vert cölöpökre terméskőből alapot rakatott s arra téglából várat építtetett. A vár négy - szögalaku volt, melyet minden oldalról mocsár s az azon keresztül folyó patak hozzáférhetetlenné tett. A szárazfölddel kelet és nyugatról könnyen felszedhető hid kötötte össze.

Ebbe a kor kívánalmai szerint felszerelt várba telepítette Octavianus népeit s az elhagyott lakóhelyet felszántatta. Az új várat "Statio-Mansio-Municipalis"-nak vagyis "Népes állomás"-nak nevezte el. A nép azonban a régi, megszokott elnevezést használta azzal a különbséggel, hogy azt egyszerűen római nyelvre lefordítva "Canissa"-ra keresztelte.

Corrhadunum kelta nyelven "Kutya-hely"-t jelentett, így lett belőle Canissa.

Ptolomeus történetíró "Valcum Canissa"-t mint népes Staciot" említi, mely a "Savaria"-ban /Szombathely/ székelő VII. légió kormányzósága alá tartozott és a "Sala" folyó völgyében átlag 5 Km széles és 42 Km hosszú, északról délre nyúlott ingoványos mocsár közepén "négyyszög"-alakban terült el.

Canissa hadászati fontosságával már a rómaiak is tisztában voltak, mert az újonnan létesített uthálózatnak gócpontjává tették. Hat irányból futottak az utak Canissán össze és pedig 1. Soroga /Zágráb/, 2. Noricum /Graz/, 3. Sophia /Pécs/, 4. Lusione /paks/, 5. Salla /Zalavár/ és Aquincum /Óbuda/ 6. Vindobona /Bécs/ felől.

Valcum-Canissa a rómaiak uralkodása alatt több ízben is - rövidebb-hosszabb ideig - az ősz pannoniai néptörzsek kezére került.

A gótokkal szövetkezett jasyg-sarmata törzsek 308-ban

megdöntik a rómaiak Pannon uralmát; minden rómaiakra emlékeztető építményt elpusztítanak, így Valcumot is földig lerombolják. Ettől kezdve az avarok uralmáig nem tesz róla említést a történelem.

4. A népvándorlás korában.

A hun nemzetiségű avarok 541-ben elfoglalva Pannonia földjét, építkezni kezdenek elsősorban a feldúlt római telepek helyén. Valcum is újra épült és a VII. járás székhelye lett.

Valcum chaganumból /chánságból/ később az avaroknak a horvátokkal való összebarátkozása, összeházasodása miatt a szláv hangzású Velika-knyázság lett.

Az avarok uralmának végetvető Nagy Károly a VIII. században Velika-knyázságot is leromboltatta. A pápának tett ígérete szerint az elpusztított avar telepekre keresztény bajorokat és szlávokat telepített.

A szlávok 805-ben szállták meg Velika-knyázságot és azt fel is építették.

A IX. században sok gazdája volt a várnak; felváltva német és szláv kezekbe került, de minden esetben az új gazda a vár alapos pusztulása árán vette azt birtokába.

5. Kanizsa vára a honfoglalástól 1557-ig.

Kézai Simon XIII. század végén írt krónikájából tudjuk, hogy a 7 törzsfő közül Bulcsu a Balaton környékén telepedett le népével. A Balaton környékén /Somogy, Zala, Vas megyék területe/ - a természet minden jóval megáldott vidékén - a római és a későbbi korok kulturájának nyomai sem pusztultak el teljesen. Az itt maradt lakosságtól vette át a Balaton, Zala stb. neveket is.

Alsó Pannonia Zsolt kormányzósága alá került s Nagyke-

nézség vára volt a székhelye. Zsolt magyarjai a környékbeli avar, horvát és besenyőkkel hamarosan összebarátkoztak s azok kalauzolása mellett 898-ban Lombardiába törnek be. Aquileát, Veronát, sőt Velencét is megsarcolják s a hazahozott zsákmány nagyobbik és szebbik része Nagy-kenézség várába kerül.

Zsolt a bajorországi kalandozásokban elpusztult. Utóda Szoárd vezér lett, aki 916-ban Zsoltért bosszút állandó, Bajorországba tör s azt végig dulva dus zsákmánnyal tér vissza várába.

960-ban az ősi avar nemzetségből származó Osl család Dúló nevű tagja Nagy-Kenézség vezére, ki népével együtt a keresztény hitre tért. Állítólag ő változtatta a vár nevét "Nagy-Canissára", amiből idők multával a mai Nagykanizsa lett.

Nagy-Canissát, mint a keresztény vallás erős fészket az ősi vallásért küzdő Koppány vezér többször megostromolta, de mindig eredménytelenül.

Szent István az Osl családnak Récse környékén levő nagykiterjedésű birtokaiért, Canissa várát és a hozzátartozó területeket adta cserébe. Az elcserélt Osl birtokra pedig akasztó ispánságot, vagyis "országos-bakókat" telepített a napirenden levő rablás, fosztogatással párosuló keresztényüldözés megszüntetésére.

Az Árpádházi királyok közül többen megfordultak Kanizsa várában.

Szent László Dalmátországnak Magyarországhoz való kapcsolása érdekében tett utazásai alkalmával 1086-1095 évek között díszes kíséretével együtt több ízben vendége volt a várnak.

Kálmán király Horvátország és társországainak Magyarországhoz való kapcsolása miatt történt zavargások lecsendesítése végett gyakran utazott át s pihent meg a várban 1096-1115 között.

IV. Béla a szerencsétlen mohi csata után a tatárok előli menekülése közben a Kanizsai várban pihent meg. Innen ki-

sérték hű nemesei Zágráb, majd Spalaton keresztül Veglia szigetére. A királynét a kanizsai várparancsnok Osl Herbert oltalmára bizta. Osl a királyasszonyt ideiglenesen a pölöskei apácák zárdájába rejtette, honnan a zárda főnöknője s a környék nemes asszonyainak kísérete mellett a dalmáciai Clissa várába kísérte.

A tatárok Kanizsát is feldúlták, mert a zord télben a befagyott mocsáron minden oldalról megközelíthették a várat, mely két heti erős védelem után tatárkézre került.

Osl Herbert a Dalmáciából hazatérő királytól Nagy-Kénesa várat kapta jutalmul nemzetsége kihaltáig. A tatárok által megrongált várat újra felépítette. A vár későbbi örökösei közül többen a környék rettegett kényurai, zsarnokai lettek, kik - ha érdekeik úgy kívánták - még a királlyal is szembeszálltak. Különösen III. Endre alatt már oly türhetetlen volt a főurak hatalmaskodása, hogy az 1298-iki országgyűlés elhatározta, hogy a Németujvári grófok, Csák Máté és az Osliai vagyon és fejevésztesre ítéltessenek. De nem volt aki az országgyűlés határozatát végrehajtsa. Az Osliai erre azzal feleltek, hogy az eddig is erős vár köré a vizentuli magaslatokra előerődöket, a mai Sánc község helyén pedig egy kis váracska építettek.

Az utolsó kanizsai kényur Osl Bálint 1324-ben történt halálával a gazdátlan várat a hozzátartozó birtokokkal együtt a csornai Osl Lőrincnek adományozta Robert Károly, ki mint királpárti főúr résztvett a Csák Máté elleni csatában, hol igen kitüntette magát.

Lőrinc a hirhedt Osl név helyett a "Kanizsay" nevet vette fel, melyet ő és utódai századokon át a haza javára oly fényesen viseltek.

Kanizsay Lőrinc a várat a kor kívánalmai szerint kibővitette és megerősítette. Az észak-déli irányban nyuló téglalapformájú vár nyugati oldalán, közvetlenül a folyó jobb partján a mai Sánc helyén épült váracska-hoz hasonló toldalékot építtetett.

Ezáltal a víz a váron keresztül folyt. A vár régi egyenes falai helyett kő és téglából zegzugos u.n."Fűrészmu" szerű falakat emeltetett. A várőrséget is igen megszaportá, de a váron kívüli hűbéreseiről is atyailag gondoskodott.

Ő építette fel a romokban heverő régi templomot is. Jószívűségének, emberszeretetének híre messze földre eljutva, 5 év alatt a vár és környéke annyira benépesült, hogy 1330-ban 1200 jól felszerelt hadat vezetett a Bazarád havasi oláh vajda elleni harcba. Lőrinc 3 fiával együtt elesett a szerencsétlen kimenetelű csatában.

János és István a nápolyi hadjáratokban tanúsított hősiességükért újabb javakat és méltóságokat szereztek. János 1349-ben főudvarnok, István pedig zágrábi püspök lett. Lajos király azt is megengedte, hogy az elszórtan fekvő birtokaikat Kanizsához közelfekvő kincstári birtokokkal cserélhesse fel.

Utóda fia, Miklós lett, ki eddig mint apród a királyi várban nevelkedett. Miklós 20 éves korában, 1387-ben Sopron és Vas-megye, majd pár hónap múlva már Zalavármegye főispánja. 1388. pedig a kir. tárnokmesteri tisztségét is nekiadományozza.

Várát, roppant kiterjedésű birtokait példás rendben tartva, többnyire az akkori hadjáratokban a király táborában élt. János testvére a papi pályára lépve, az ország hercegprimása lett, ki Zsigmond király távollétében, mint magyar és horvát ország helytartója sokáig kormányozta az országot. A Kanizsayak hatalmas vagyonukból sokszor adtak kölcsönt a megszorult v. fog-ságba jutott főuraknak; sőt magának a királynak is többször tettek anyagi szivességet, amiért újabb várakat és uradalmakat kaptak részint zálogul, részint örök birtokul.

A királytól egy váron kívüli község alapításához is jogot szereztek. Ekkor keletkezett a vártól nyugatra épülő község a mai Kiskanizsa helyén, melybe leginkább szerb és görög kereskedők telepedtek le.

Miklós halála után a vár ura János érsek lett, kinek nevéhez a ferencrendiek letelepítése /1415-ben/ kórház és patika létesítése fűződik.

Kanizsay János hercegprimás halála után 1432-ben III. Kanizsay László lett a vár feje, kit Zsigmond Sopron vármegye főispánjává nevezett ki.

III. Lászlót, V. László király pártjához csatlakozván, a nemzeti párt jószágvesztésre ítélte.

A Rozgonyiak el is fogták Kanizsa urát s a várost ostromolni kezdték. A vár védői a szomszédos lendvai vár urától, Bánffy Istvántól nyert segítséggel az ostromlókat szétverték. A megrongálódott várat olasz építők újból kijavították és megerősítették.

IV. Lászlót Hunyadi László kivégeztetése után Budán börtönbe vetik, de sikerül onnan megszöknie s kanizsai várába menekül.

Mátyás királlyá választása érdekében 6000 főnyi hívével csatlakozott Szilágyi Mihály seregéhez, s ő volt az első egyike, ki hűséget esküdött Mátyásnak. Mátyás hűségéért előbb erdélyi vajda, majd főlovászmesteri címmel tüntette ki. IV. László Mátyásnak a törökök ellen vívott harcaiban esett el. A vár fiára V. Lászlóra szállott.

Az 1486-os és 1510. években Kanizsán szörnyű pestis dühöngött, melynek a lakosság 3/4 része esett áldozatul. A vár ura a lakosság számára élelmet és pénzt osztott szét; a megfogyatkozott vár népét a szomszéd tartományokból nagy áldozatok árán új telepesekkel pótolta.

A mohácsi veszedelem után az utolsó Kanizsay 1532-ben fiú-utód nélkül halt meg. Egyetlen leányát, Orsolyát Zápolya János 14 éves korában fiusította. A dúsgazdag Orsolyát Nádasdy Tamás vette feleségül, ki ekkor még Zápolya hive volt, de nem sokára Ferdinándhoz pártolt s az ország nádorispánja lett.

Nagykanizsát, mint Zápolya hívének birtokát a mohácsi vészt követő időkben még a török nem bántotta.

Midőn II. Szolimán 300.000 főnyi hadával 1532-ben Bécs ellen indult, Nagykanizsa alatt szállott táborba. 24 órai pihenő után továbbment. Az útjába eső kisebb várakat elfoglalva az elmentálló Kőszeget vette ostrom alá. A hős Jurisics 700 emberétől védett várat bevenni nem tudta, így visszafordult. Ekkor ütközött meg a gazdag zsákmánnyal visszatérő török portyázó csapatokkal Huszti György kanizsai várparancsnok. Huszti a lováról leesett s mint sebesültet a törökök magukkal cipelték. A szultán udvarába került rabszolgának, kit mint ügyes, képzett embert mindenki kedvelt. A szultán megbízása folytán beutazta Perzsiát, Chinát, Indiát egész az Indus folyóig, honnan Konstantinápolyba tért vissza. Áttért az izlam vallásra. Mikor a magyarok kiváltották a rabságból, hazajött Kanizsára és hozzáfogott viszontagságos utazásának megírásához.

Mielőtt a vár török kézre került volna, a törökök elől Rómába menekült, ahol művét be is fejezte, melyet a vatikáni könyvtár kéziratgyűjteményében őriznek.

Budavár bevétele után a török Kanizsa vidékére is eljárt rabolni, pusztítani, a lakosságot pedig rabláncra fűzve elhurcolta. A rabló hordák kiirtására Zrinyi Miklós horvátországi bán csapatot szervez s a kanizsai várőrséggel szövetkezve, egymás után aratja fényes győzelmeit a török felett.

A Mura-Dráva vidék megvédésére Ferdinánd 1542-ben Zrinyi Miklóst Zalamegye főispánjává s a Kanizsai-vár területének főparancsnokává nevezte ki. Ulema basa a kanizsai várat két ízben is megtámadta, /1543-1545-ben/, de Zrinyi mindkét esetben megverte a török sereget.

1545-ben oly borzasztó pestis dühöngött, hogy a lakosság 7/10 része elpusztult, a ferencrendi barátok is mind elhaltak, nem volt pap, ki a halottakat eltemesse.

A járvány megszűntével Zrinyi Steyerből, Horvátországból, Nádasdy nádor pedig Felső-Magyarország vidékéről telepitett új lakókat a várba.

Ekkor telepedtek le a Gömöri, Barsi, Nyitrai, Stankovics, Babics, Martincsevics, Horvát stb. nevű családok ősei.

Ferdinánd, majd később fia Miksa herceg is a legfőbb katonai vezetés kíséretével beutazták Kanizsa környékét s a török feltartóztatására Kanizsa várát találták legalkalmasabbnak. A király körutazása után alkuba bocsátkozott Nádasdy Tamással, hogy a várát tőle megszerezze. Meg is kötötték a szerződést 1557 szeptemberében Győrött, melynek értelmében Kanizsa kincstári birtok lett.

Kanizsay Orsolya Bars-monostort, Csejte várát s az ezekhez tartozó 3 mezővárost és 10 községet kapott érte cserébe.

A kincstár birtokába került vár a mai Kis- és Nagykanizsa között elterülő kb. 200 magyar holdnyi területű szigeten épült, melyből a vár mintegy 28-30 holdnyi szabályos ötszög alakú területet foglalt el. Az ötszög minden sarkában erősen kiépített, ágyúkkal felszerelt bástya állott. A várát négy öl széles és 2 öl mély árok osztotta két részre; az ó- és új várra. Ezen az árkon folyt keresztül a Kanizsa-patak.

Az ó-vár kisebb, de magasabb területen feküdt, mint az új-vár. A két várát egy felszedhető széles híd kötötte össze, melynek közepén egy tornyos kapu emelkedett. A torony tetején erkély volt, honnan az őrk az egész környéket könnyen megfigyelhették.

Az ó-várban volt a Kanizsay családnak főúri kényelemmel berendezett palotája; itt laktak a földesur tisztjei és azok családja a várőrséggel együtt, többnyire emeletes épületben. Itt volt a templom s mellette a ferencesek emeletes rendháza. Itt volt elhelyezve a kórház és a patika, melyet a ferencrendiek kezeltek. Az ó-vár keleti részében volt elhelyezve a fegy-

vertár, a különböző raktárak, a lőporos torony, börtön s a nagy vizeztartó.

Az új-várban laktak az iparosok, a fegyőrök, cselédség; itt voltak elhelyezve a különböző műhelyek, istállók, ólak. Ezen a részen helyezték el a széna és szalmakazlakat, melyek magas cölöpökön állottak, nehogy a nedves talajon elrothadjanak.

Az egész várat 8-10 méteres vastag tömésfal vette körül, melyet kétoldaltól kő- és téglafal burkolat védett. A sarokbástyák négyszög alakúak voltak, melyeken rendszeren három, de szükség esetén 8 ágyú is elfért. A várfalon belül köröskörül 10 öl széles, téglával és kavicssal kirakott út vezetett, ezen belül pedig hegyes karókból álló kettős palánk övezte a vár belső területét.

Kivülről a várfalaktól két ölnyi távolságban karókkal kivert, állandóan vízzel telt árok vette körül a várat.

Ezentúl következett a 800 öl széles, Zalaszentmihálytól Bajcsáig terjedő, derékig érő mocsár. A mocsáron át fából rakott út vezetett a várba, amit veszély idején gyorsan fel lehetett szedni. Ez a fahíd keletről és nyugatról kötötte össze Kanizsát a külvilággal.

Maga a város ekkor még mindössze a Magyar-, Német és Sopron-tutkákból állott, melyek a vár keleti oldalán terültek el.

A nyugati oldalhoz tapadó külváros pedig, a mai kiskanizsai Rác utca azonban jóval nagyobb területű volt, mint a keleti oldalon levő külváros. A Magyar-utcán magyar földműves zsellérek, a Német-utcán főként németajku iparosság, míg a Rác-utcában Zsigmond alatt odatelepitett kath. vallású, havasalföldi rácok voltak és magyar földművelők laktak, kik az ellenség közeledtekor zsupfedélű házaikat felgyújtva, minden ingóságukkal a várba menekültek.

6. Kanizsa, mint királyi birtok.

Mikor a vár a kincstár birtokába jutott, a király Ta-

hy Ferencet bizta meg a várparancsnoksággal.

A várat a kiküldött cs.kir.vezérkar jónak találta s csak a külső viztartó sáncárcokat látták el új cölöpburkolattal. A bástyáknak számot és nevet adtak,mégpedig: északnyugaton az I.számu bástya "Zala",északon a 2.számu:"Fehérvár",keleten: a régi Kilimán - a 3 számu "Szigetvár",délen a 4.számu: "Légrád" és délkeleten az 5.számu:"Csáktornya" nevet nyert.

Megállapították teljes pontossággal a vár helyszinrajzi fekvését és terjedelmét,mely szerint: az északi szélesség $47^{\circ} 1' 37''$ és a keleti hosszúság $35^{\circ} 48' 12''$ alatt mintegy 28-30 magyar hold,azaz 161.875 m^2 -nyire terjedt és szabályos ötszöget képezett.

A megerősített Kanizsa vára Magyarország egyik legszámottevőbb erőssége, a török által legtöbbet ostromolt,mégis a legdacosabb ellentálló akadálya lett.A törökkel napirenden voltak a csatározások. Sokszáz kanizsai polgár esett áldozatul a folytonos harcokban a török kegyetlenkedésének.Sokat felkoncoltak,karóba huztak,megcsonkitottak,rengeteget rabszijra fűztek,gyujtogattak,asszonyokat,leányokat raboltak.De a kanizsaiak sem maradtak adósok soha.A vár börtönei tele voltak török rabokkal. A bástyafalakon lándzsára tűzött török koponyák sorakoztak.

Pécs,Babocsa,Berzence,Székesfehérvár,majd 1566-ban Szigetvár elvesztése után Kanizsa várának kiválóan fontos szerep jutott Magyarország dunántuli részének megvédésében.

Kanizsa vára nagy akadály volt a törökök hódító hadjárataiban,azért folyton ostromolták.1566-ban,amint kitavasodott,maga Szolimán vezetett egy óriási sereget Kanizsa alá s a várat megadásra szólította fel. Tahy Ferenc várkapitány a felszólításra ágyukkal felelt s a fejetlenül menekülő sereget üldözőbe vette.

Az 1571-i nagy támadást Thury György verte vissza,melyben maga is hősi halált halt.

. A várat védő magyar kapitányok: Zrinyi György, talló-
czi Bánffy Bálint, Alapy Gáspár, Bornemissza János emberfelet-
ti erővel mindig sikeresen ellenálltak a szünni nem akaró tö-
rök támadásoknak.

Bornemissza utódja Kielmann András német kapitány lett.
Ettől kezdve a kanizsai várőrség mindinkább német vezetés alá
jutott.

1599-ben Nagykanizsa a szabad-hajdu csapatok főállomá-
sa lett. Nádasdy, Pálffy és a császári hadak fővezére, Schwarzen-
berg herceg egy oly csapatot szerveztek, melynek tagjai zsold
nélkül, csupán zsákmányért szolgáltak; élelmet, lakást és ruhá-
zatot a várakban kaptak. Főfeladatuk volt az ellenség élelmisze-
reinek kézrekerítése, esetleg megsemmisítése. A csapat tagjait
halász, molnár és hajósokból toborozták. A kanizsai várban mint-
egy 1000 emberből álló szabadcsapatot toboroztak össze.

1599. június 22.-én azzal a feladattal küldték őket Mo-
hács alá, hogy a roppant mennyiségű élelmicikket, pénzt, ruhá-
zatot, fegyvert szállító török hajókat semmisítsék meg, melléjük
adtak még 400 fegyveres katonát. A feladatot oly fényesen ol-
dották meg a szabadcsapatok, hogy két hajó lőpor kivételével
mindent elfoglaltak. Kanizsa felé jöve Hárságy községnél a pé-
csi, siklósi és szigetvári törököknek 6000 db. marhacsordájára
bukkantak, melyeket Kanizsára hajtottak.

Ibrahim basa értesülvén arról, hogy a szabad-hajduk leg-
inkább Kanizsa várában tartózkodnak, onnan indulnak a török vi-
dékek, várak ellen s oda térnek vissza összegyűjtött zsákmánya-
ikkal: előterjesztést tett a szultánhoz Kanizsa várának elfog-
lalása iránt, mire az engedélyt rövid időn belül meg is kapta.

Ő tehát 1600. év augusztus végén Eszéken keresztül Szi-
getvárra jött és Mehemed alvezérét Babocsa vára ellen küldé, ki-
nek Pethő Gergely várnagy a gyenge várat már negyednapra átadá.

Ibrahim szeptember 7.-én érkezett Kanizsa alá s a vár-

tól mintegy 4.5 Km-nyire északra, a mai felsővárosi erdő szélén a récsei tó fölött egy nagy dombot hordatott össze s arra üttette fel sátorát.

A kanizsai vár kapitánya ekkor Paradeiser György karinthiai származású német volt. A várat 1300 német és ugyanannyi főből álló magyar gyalogság, továbbá 400 lovas és 100 karabélyos védelmezte, soraikban azonban a rendetlen zsoldfizetés miatt nagy kedvetlenség uralkodott, mihez hozzájárult az is, hogy Paradeiser katonái előtt fősვნysége és zárkózott jelleme miatt népszerűtlen volt.

Egyedüli szerencséje volt Paradeisernek, hogy a környékről a török által feldúlt várakból számos fegyveres nép és katoná menekült a várba s ezek lehetőleg minden élelmi-készletüket, összes lábas-jószágait és baromfiaikat magukkal hozták. A megszállás kezdetén Mehemed alvezér 20.000 főből álló sereggel Bajcsa vára mellett foglalt helyet és a várnak déli részét lövetni kezdte.

Ibrahim pedig Palinból a várnak északi részét lövette úgy, hogy a várbeliek két tűz közé szorultak; de mivel a vár mocsaras helyen feküdt, azonkívül széles és mély árokkal volt körülvéve semmi kárt sem szenvedett, míg a törökök között a várbeli ágyuk igen nagy károkat okoztak.

Már 10 napot töltött el az ellenség a vár ostromlásában, midőn végre belátták, hogy ágyuikkal semmire sem mehetnek, azért az ostrom gyorsítása végett rőzsekötegekkel és fadarabokkal i-parkodtak az árkokat megtölteni, mit a közeli erdők bőségesen szolgáltatottak, hogy a várba, vagy legalább a palánkokhoz hatolhassanak.

Török Andrásnak, a tüzérség jeles parancsnokának tanácsára az ellenség munkáját lőpor felrobbantásával akarták megsemmisíteni, mely alkalommal a lőportorony szerencsétlenségükre felrobbant és szörnyű rombolást idézve elő, légbe repült.

Paradeiser Zrinyi Györgyhöz követet küldött kérve őt, hogy a szorongatott várbelieknek segítséget hozzon, mit Zrinyi meg is ígért.

Eközben Fülöp lotharingiai herceg szeptember 17.-én megindult Kanizsa várának felszabadítására és október elején mintegy 25.000 főnyi seregével Szemenyénél várta be Zrinyi György és társainak csapatát, melyekkel a sereg 45.000 főre vörődött össze.

Ibrahim egy-két, reánézve kedvezőtlen, előcsatározás után békekötést ajánlott a felmentő seregnek, de a herceg és társai az ostrom beszüntetését tüzték ki első feltételül, mire az alkudozások abbamaradtak.

Október 9.-én Fülöp elfoglalta a sormási dombok vonalát. 10. és 13. között kisebb-nagyobb csatározások voltak a két tábor között. A török és tatár csapatok a felmentő sereg élelmi-szekereit, valamint a falvakból érkező élelmiszereket elrabolták, mi miatt a táborban éhínség támadt. Oly nagy volt az élelemhiány, hogy a katonák a csatában elesett lovakat voltak kénytelenek megenni. Az állatok is csak a mocsár nádjával, vékony gallyakkal, levelekkel táplálkozhattak. Ily körülmények között október 13.-án Letenye irányában visszavonultak. A csapatok elszéledtek téli szállásaikra. Az ostromlott vár népe a felmentő sereg visszavonulása után - kiktől segítséget, élelmet és lőport remélhettek - kétségbeesve a visszavonulás nyolcadik napján, 1600 év október 21.-én Ibrahim basával a megadás feltételeiről kezdtek tanácskozni s midőn az ostromlott seregnek a szabad fegyveres elvonulás megengedtetett, feladták a várat.

Paradeiser az elvonulás után Fülöp hercegnél jelentkezett, aki megmaradt összes katonáival együtt letartóztatta. Valamennyiüket vád alá helyezték és a haditörvényszék - pár ember kivételével - halálra ítélte őket.

Paradeisernek 1601. november 20.-án, a Hofburg téren, e-

lőbb levágták a jobbkezét, majd összetörte előtte a hóhér az Ibrahimtól kapott diszkardot, aztán lefejezték és holttestét a török basától kapott paláttal takarták le.

Kugler György helyettes kapitányt 11 altiszttel együtt lefejezték. Nuzs Pongrác strázsamesternek előbb a nyelvét kivágták, majd felakasztották s a kivágott nyelvét a bitóra szegezték. A legénység kivégzését a jelenlevő tömeg fenyegető követelésére 3 évi várfoogságra változtatta a hadbiróság.

Kanizsa elvesztése nagy csapás volt az országra, de nagy csapás lett ez Ausztriára is, mert megnyilt az ut Horvát és Steyer ország felé.

A török Kanizsa várát megerősíté s onnan a Dunántuli részeket 90 évig sanyargatta, zsarolta.

7. A török uralom alatt .

1600 - 1690.

Kucsuk Hasszán, Kanizsa első basája a háborus viszonyok miatt elmenekült lakosságot visszacsalogatta a városba.

Három évi adóelengedést ígért annak, aki házat újra felépíti. Hamarosan felépült a város s megkezdődött a munka.

A török ígéretben csakhamar keservesen csalódtak. Az anyagi gyarapodás láttára a török sorrajárta a környék falvait, a városokat, s ami neki megtetszett, elvitte.

Kucsuk 1601. tavaszán nagy erővel fogott hozzá a megrongált vár kijavításához. Törökország- és Szerbiából hozatott mesterebereket a munka elvégzésére.

A lerombolt Szent-György vár helyére keleti stílusú gyönyörű palotát emeltetett háreme számára, hova a kanizsai és környékbeli legszebb leányokat gyűjtötte össze.

A zsarnok basa kéj lakának lett áldozata. A környék népe összeesküdött a leányrabló Kucsuk ellen. Midőn egy alkalommal

seregével Egerszeg vidékét ment kifosztani, az agyonsanyargató nép megtámadta szentgyörgyvári palotáját. A meglepett öröket legyilkolták, a magyar leányokat kiszabadították, a várat pedig felgyújtva, földig lerombolták.

A nagy zsákmánnyal hazatérő Kucsuk első utja Szentgyörgvára vezetett, de mikor a földig égett "földi paradicsom"-át meglátta: lováról szörnyű orditással lefordult és szörnyet halt.

Kucsuk utóda Amrát Hasszán, belgrádi basa lett, ki a fosztogatás terén még Kucsukot is felülmulta. Seregével nem az agyonsanyargatott környéket, hanem Steyer és az Alsó-Ausztria gazdag városait látogatta meg, honnan mindenkor dus zsákmánnyal tért haza.

Ezek az osztrák tartományokra nézve érzékeny látogatások érlelték meg a bécsi hadvezetőségben Kanizsa minél előbbi felszabadításának gondolatát.

A bécsi hadvezetőség Kanizsa várának fontos jelentőségét csak annak elvesztése után látta be és most már mindent megtett volna annak visszaszerzéséért. A birodalmi gyűlés, a pápa, a francia s a spanyol udvaroktól kért segítséget a török kiűzésére. A keresztény seregek sokszor próbálták visszafoglalni Kanizsát a töröktől s az esztendőik folytonos harcokban teltek el.

Az első felszabadító sereget Ferdinánd főherceg /a későbbi II. Ferdinánd magyar király/ vezette. 1601. augusztus 12.-én Ferdinánd 29.000 emberrel Grazból Letenyén keresztül Légrád alá érkezett. Itt csatlakozott hozzá VIII. Kelemen pápa 13000 főnyi gyalogos serege, a spanyolok 6000 lovasa, 5000 horvát gyalogos, ezenkívül számos magyar ur gyalogos és lovas katonával.

Ferdinánd azonban seregével először Székesfehérvár ellen indult, melyet augusztus 24.-én kezdett ostromolni s szeptember 1.-én sikerült is bevennie és 58 évi súlyos török iga alól felszabadította.

Székesfehérvár bevételének öröme még 3 napig pihe -
nőt tartottak s csak szeptember 9.-én este érkezett meg a se -
reg Nagykanizsa alá. Ferdinánd az ostrom vezetését ez alkalom -
mal Fülöp lotharingiai hercegre bízta.

Amrát basa a székesfehérvári ostrom alatt 3000 főnyi
várőrségét az utolsó pillanatban a környékbeli török várakból
10.000 főre szaporította s így a teljes biztonság érzetével ü -
zente vissza Fülöp követeknek, kik a vár átadására szőlították
fel, hogy "ne is prédálja drága porait".

Szeptember 11.-én kora reggel kezdődött meg az ostrom,
de eredménytelenül. November 17.-én reggel 68 napi ostrom után,
nagy veszteség mellett Ferdinánd visszavonult a török elől, hát -
raahagyva ágyuit, sátrait és minden hadi podgyászát. Sőt otthagy -
ta a nyomorult sebesült katonákat is minden védelem nélkül, mar -
talékul a töröknek és kitéve a rendkívüli hideg tél miatt a
biztos pusztulásnak. A sebesült katonák a mostani Felsőerdő és
Békástói-erdő között lévő halmon a főserég háta mögött voltak
sátorokban elhelyezve és ugyanott veszték is el rettentő nyomo -
ruság között. Ez a hely máig is "katona-temetői dűlő" néven for -
dul elő a telekkönyvben.

Fejzi török krónikás szerint a keresztények mintegy
1000 sátrat, sok zászlót, ládát, szekeret, rengeteg élelmiszert és
hadianyagot hagytak hátra, melyet a kanizsai basa emberei két
hónapon keresztül éjjel-nappal hordtak a várba.

Ferdinánd csufos megfutamodására a szultán 3 napi fé -
nyes diadal-ünnepet rendezett Stambulban.

Az olaszok annyira nevezetesnek tartották Kanizsa ak -
kori ostromát, hogy az ostrom leírása könyvben is megjelent
az itt bemutatott képekkel együtt.



Nagy-Kanizsa ostroma 1601-ben.

. Az ostromló sereg elvonulása után Amrát basa a budai basától kapott 7000 magyar fogollyal hozzálátott a vár helyreállításához és megerősítéséhez. Az összelőtt kőépületek anyagát beépítették a vár falaiba, a házakat pedig most már török módra csak fából építették.

Lassan-lassan a város külsejében törökös jellegű lett, amit különösen a sok karcsu minaret s a cifra mecsetek kölcsönöztek neki. Kanizsa a török uralom alatt is népes város maradt. Evlia Cselebi török utazó leírása szerint a várban 1000 fából épült deszkatetejű ház volt., melyek az ingoványos talaj miatt cölöpökön állottak. A vár közutjai a süppedékes altalaj miatt deszkákkal voltak fedve.

A várnak két kapuja - a nyugatra néző Bécsi és a keleti oldalon álló Szigetvári kapu - között húzódott a vár főútja. A főut két oldalán ötven bolt helyezkedett el, melyekben mesteremberek készítményeiket s keletről importált ipari cikkeket árultak. Finom posztót és szép ruhaneműeket lehetett itt találni. A várban a töröknek 3 mecsetje, 1 főiskolája és 4 elemi iskolája volt.

Kanizsa várának külvárosát /a mai Kiskanizsát/ Topráklik-nak nevezi Cselebi. Ez a külváros is viz által körülvett szigeten foglal helyet, mely szintén nagy és erős palánkerődítmény. Ötszáz cölöpökre épített, két-három emeletes, deszkából és fából készült, fazsindelyes tetejű erkélyes háza van. Van benne egy kolostor, két iskola, három mecset, két fogadó és nyolcvan bolt. Cselebi azt is felemlíti, hogy két lóhuzós malomban éjjelnappal finomlisztet őrölnek. Két egészséges vizű kutja van. A környéken termékeny szántóföldek, kertek, szőlők vannak. Fűve, szénája, különféle hala s a galangagyökér fűve kiváló gyógyszer. Sebészei kiválóak.

Kanizsa vára a töröknek is főerőssége volt, külön bég-

ség és a kanizsai vilajet székhelye lett. A vár évi 7000 arany jövedelmét defterdárok kezelték. A közigazgatást kádik vezették, kik nem kapván rendes fizetést, hivatalos működésükért mindenkitől - a vagyoni állapotához igazodva - kértek fizetséget.

A város és a környék lakói adójukat a kanizsai basának fizették. A község vezetősége a török megszállás alatt továbbra is magyar maradt, kiket a város lakossága maga választott.

A török basák az összesrablott kincset időközönként a szultán székhelyére szállították. Hogy a kanizsai basa mily rengeteg kincset rabolhatott el, azt az alábbiakban illusztrálom.

1663-ban a kanizsai várból a pár év alatt összeharácsolt kincseket: templomi kegyzsereket, családok ékszereit, arany és ezüstneműit s egyéb drágaságait 6 millió forint értékben 18 kocsin 1500 lovas és 2000 gyalogos fedezete mellett Eszéken át Belgrádba, majd onnan Stambulba akarta vitetni. Zrinyi Miklóst kémje értesítvén a szállítmány szeptember 2.-án történő elindításáról, a kísérő csapatot lovasaival az éj leple alatt megrohanva, azokat legyőzte s így a zsákmány másnapra a Zrinyi várba került.

Zrinyi az esetről azonnal jelentést tett Bécsnek s javasolja Lipót császárnak, hogy a rablott kincseket igazolás mellett átadhassa jogos tulajdonosaiknak.

Lipót helyeselve a javaslatot, Zrinyi messze vidéken kihirdette, hogy a török által elrabolt kincsek kellő igazolás mellett nála átvehetők. Ugy is történt. Ez a nemeslelkűség Zrinyi Miklóst még népszerűbbé tette az országban.

A török kézen levő vár ellen a legerősebb ostromot Zrinyi Miklós intézte 1664-ben, de ez a felszabadító hadjárat is szerencsétlenül végződött.



Nagy-Kanizsa ostroma 1664-ben.

A rossz időjárás, az idegen nemzetiségű császári vezérek féltékenysége előre eldöntötte az ostrom sorsát. Hochenlohe gróf a fü növése előtt nem akarta megkezdeni az ostromot, Strozzi pedig a török segítőcsapatok közeledésének hírére azonnali visszavonulást ajánlott. Zrinyi hiába tiltakozott, hiába vágta földhöz kardját elkeseredésében; a vezérek a haditanácsban az elvonulás mellett döntöttek. Junius 2.-án kora hajnalban - amikor már csak pár napi kitartásra lett volna szükség a vár feladásáig - az ostromló sereg elvonult Kanizsa alól. A kanizsai vár 1664. évi ostromáról készült képen L betűvel jelzett Szt. Miklós templom az idők folyamán elpusztult. Ma már nagyon kevés falrész látható belőle a Nyíres erdő közelében.



Kanizsa vár ostromának képe.

1664.július havában Montecuccoli segítségével Zrinyi kedvenc vára Uj-Zerin vár is török kézre került.

November 18.-án - ma is tisztázatlan körülmények között - megöletett a zrinyifalvi erdőben. Máig sem tudjuk, Poka István golyója, vagy pedig a vadkan ölte-e meg.

Zrinyi halála után Kanizsa körül megszűntek a csatározások. A rabló, fosztogató török csapatoknak senki nem állta útját.

1683-ban Tököly Imre Erdély fejedelme érkezett meg fényes kíséretével Kanizsa várába, hogy az itteni beglerbéggel tárgyalásokat folytasson. Innen ment a 35.000 főnyi sereggel az E-szék alá érkezett Kara Musztafa nagyvezér elé 150 díszmagyarba öltözött nemes bandériuma kíséretében tisztelegni, ki őt IV. Mohamed szultán nevében fejedelemehez illő fénnel és pompával fogadta.

A nagyvezér Kanizsa várából indult 70.000 emberével Tököly kíséretében Bécs ostromára.

Kara-Musztafa ötheti kanizsai tartózkodása alatt egy kisebb fürdőt rögtönöztetett várbeli lakásán, mely elé vörösszínű márványból készült oszlopot állíttatott. Az oszlop felső végén az ő turbánjának hű másolata van kifaragva. Az oszlopon a következő török felirat olvasható: "Amali illa jetti Musztafa"! magyarul "Állíttatá: Musztafa, hogy Isten őt hadjárataiban segítse!"



A képen látható oszlop 1703-ban a várnak romjaiból épített Szent Ferenc rendiek templomába vitetett, hol a főajtón belőli jobb oldalon a két nagy oszlop mögött ma is mint "szenteltviz-tartó" áll.

8. Kanizsa felszabadítása.

1690. április 13.-án.

Buda várának visszafoglalása után csakhamar Nándorfehérvár, Szigetvár és Székesfehérvár is újra magyar kézre került. A bécsi haditanács ezekután Kanizsa várának visszafoglalását tűzte ki célul. A haditerv az volt, hogy Kanizsát lehetőleg vér nélkül - csupán kiéheztetéssel - fogják bevenni.

Heiszter és Batthyány vezérek Zichy István és Inkey János tábornokok csapatainak segítségével a várat körülzárták. A körülzárás oly pontos volt, hogy a várőrség minden külvilággal való érintkezésének kísérlete megghiúsult. Nem sikerült sehonnét segítséget kérni. Az élelem fogyóban volt. A várőrség végső szükségében kirohanással próbálkozott az ostromló sereg gyűrűjén keresztül törni, de a roham nem sikerült. Ezekután a vár parancsnoka, Ibrahim tárgyalásba kezdett Heiszter tábornokkal a vár feladása iránt.

Hosszas tárgyalások után a bécsi udvar által is jóváhagyott szerződést április 3.-án kölcsönösen kicserélték. Ekkor a kapukat a keresztény őrség szállta meg. A törökök pedig holmijuk összecsomagolásához fogtak, mellyel csak április 12.-re lettek készen. A 4000 főnyi várőrség az ostrom alatt 600-ra lefogyott.

Április 13.-án gróf Batthyány és gróf Csáky tábornokok fényes kísérettel a vár elé lovagoltak, melynek kapujában egy öreg janicsár aga mély meghajlás után Batthyáynak átadta a várnak háromsoros aranyláncra fűzött kulcsát.

A tábornokok a vár és sáncainak megtekintése után a vár azonnali megszállását s annak leltározását rendelik el.

Az átadást, illetőleg átvételt a Rácváros egyik gyümölcsösében tartott fényes ebéd követte, melyen a török várőrségnek valamennyi tisztje, a beglerbég s a vár kulcsait átadó aga

.vezetésével megjelent.

Ebéd után a törökök málhás szekereiket utnak indítva, 800 magyar lovas kísérete mellett - örökre bucsut intve Kanizsának - Légrádon át hazájukba vonultak.

A törökök közül kb.200-an Kanizsán maradtak, hitet s ruhát cserélve békés polgárai lettek a városnak.

Nagykanizsa visszafoglalásának emlékére Bécsben több emlékérméket verettek ezüst, réz és cinből.

A vár parancsnoka Batthyány Ádám az átvétel után azonnal hozzáfogatott a vár rendbehozatalához.

A vár eddigi szintiszta magyar katonaságát elvitték, vagy leszerelték a "kuruc" idők kezdetén s helyükre Bécsből német katonákat hoztak, mire Batthyány lemondott tisztéről, mire az udvar Berge Kristóf ezredest nevezte ki utódjául.

A napról-napra terjeszkedő kurucságnak nehogy főfészke lehessen Kanizsa vára, meghogy a török ne tudja esetleg eme fontos hadászati pontot elfoglalni s vele Dunántúlt újra uralni, ezért a török és magyar vérrel oly sokat öntözött dicsőséges multu várat a benne levő összes épületekkel együtt Lipót császár 1702-ben földig leromboltatta.

Ha visszapillantunk Nagykanizsa történetének egész a legendák ködös homályába vesző idejéig, azt látjuk, hogy ez a föld mindig az öldöklő harcok színtere volt. Dél és Kelet, majd a honfoglalás után Kelet és Nyugat ütköző pontja lett a török iga alóli felszabadulásig. 1690-ben Nagykanizsa vára befejezte a sok századot, sok dicsőséget, sok hányattatást és megpróbáltatást ért védőbástyai szerepét.

Ezután a városnak egy oly korszaka következik, melyben a reánehazedő elnyomás következtében visszatartatott attól a békés fejlődési lehetőségtől, mely helyzeti energiájánál fogva joggal megillette őt. Kanizsa földesurai mindenáron hűbéresükké akarták tenni a várost, ami ellen a polgárság minden erejé-

vel tiltakozott, harcolt csaknem 150 évig. A török kivonulása után egy háromtagú királyi bizottság átadta Nagykanizsát, mint szabad királyi várost a város polgárságának. A "szabad királyi város" cím azonban nem kivételes közigazgatási jelleget, hanem bizonyos kiváltságok megtartását, birtoklását, élvezését jelentette.

Kanizsa lakói tehát kedvezményekkel, kiváltságokkal felruházott városi polgárok voltak, akik házaikat, földjeiket meghatározott összeg ellenében a kincstártól vétel útján szerezték meg. Minthogy a város területe a város tulajdonát képezte, urbéri szolgáltatásokat nem teljesített; polgárainak katonáskodni nem kellett, vagyonuk arányában kivétel nélkül és rendi állásukra való tekintet nélkül résztvettek a polgári közterhek viselésében. Vagyonuk után adót fizetnek, peres ügyeikben a maguk választotta bírák ítélik, birtokszerzési joggal bírnak; vásártartási, vámszedési, tégláégető, mészárszék és pékkemence felállítási joguk volt. Vendéglője a városnak abban az időben még nem volt, de a borát minden polgár szabadon árulhatta, mert a szőlőtermelés abban az időben igen magas fokon állott.

A királyi Kamara miután az ország nagy része lassan-lassan felszabadul a török iga alól és szabaddá lesz, a fel nem osztott területeket és azok haszonvételeit eladja egyes főuraknak. Így történt ez Kanizsán is.

1703-ban a kir. Kamara a kanizsai birtokot és a kanizsai haszonvételeket eladja báró Grachich Semproniusnak 13.500 forintért. Báró Grachich 1703-tól 1728-ig volt Kanizsa birtokosa. Közötte és a kanizsai polgárok között ugyanazon a jogviszony állott fenn, mint előzőleg a kir. Kamara és a kanizsai polgárok között. Grachich után a szintén idegen származású Bugnay család vette át Kanizsát, aki azt csakhamar gróf Szapáry Miklós, a szomszéd Eszteregnye, Sormás és Szepetnek falvak földesurának adta át. Szapáry biztosítani akarván a maga és ivadécai részé-

re Kanizsát, a kir.Kancellariához fordul és adománylevél kiesz-
közlését kéri Kanizsa birtokára.Hajlandónak mutatkozik az ado-
mánylevélért 6500 forintot fizetni.

Ennek az ajánlatnak következményeképen a kir.Kamara el-
küldi 1728-ban összeíróját Kanizsára,ki számbaveszi mindazokat
a jövedelmeket,melyek a kanizsai birtokkal járnak,igy ezek kö-
zött azokat a szolgáltatásokat is,melyeket Kanizsa polgárai
tartoznak Kanizsa birtokosának,mint a kir.Kamara jogutódjának
szolgáltatni. Ez az összeírás szolgált a kir.Kamara által meg-
ejtett becslés alapjául,amely szerint értékelték Kanizsa bir-
tokát és jövedelmeit. Ezen összeírás szerint a kanizsai polgá-
rok jogi helyzete teljesen ugyanaz,mint régen.Felsorolja az
összeírás részletesen mindazokat,akik a tulajdonosoknak censust
t,vagy árenda-t fizetnek és hogy mily arányban.

Ebben a felsorolásban az adózók sorában két katona -
tisztet és három nemes személyt találunk,mint adózót.Felemlíti
az összeírás,hogy a kanizsai polgárok Kanizsa birtokosának sem
kézi,sem iganapszámot,vagyis robotot nem szolgálnak,sem pedig
ilyen cimen váltságot nem fizetnek.

Szó esik ebben az összeírásban a vásárjogról,mely a vá-
rosé lévén,annak jövedelme a város tisztviselőinek a fizetésé-
re fordíttatik,valamint a zsellérekről is,akiknek egy része a
földesur tulajdon földjéből kapott telken épült házban lakik,
másrésze pedig bérházban; ezek tartoztak csak a földesurnak
két-napi kézi robotot szolgáltatni.

A gróf Szapáry család által kapott donáció Kanizsa bir-
tokát csak a férfiágnak biztosította. Minthogy Szapáry Miklós
fiának s egyben utódjának Istvánnak az elhunytával,ennek az ág-
nak magva szakadt,ezért Kanizsa visszaszállta Koronára.

A kir.Kamara az ily ismét tulajdonába került kanizsai
birtokot és szolgáltatásokat 1743-ban újból eladja és pedig a

Szapáry család tulajdonában volt Eszteregnye, Sormás és Szepetnek falvakkal együtt a gróf Batthyány családnak. A család akkori feje gróf Batthyány Lajos az ország nádora, 1744-ben - a kanizsai várnak felszabadításában résztvevő Batthyány Ádám érdemeire hivatkozva - adomány-levelet szerez a birtokokra.

A Batthyány család csak jogutóda lett a kir. Kamarának s így a viszony közte és Kanizsa polgárai között szintén csak olyan, mint volt a kir. Kamara és a kanizsai polgárok között.

A kanizsaiak örültek, hogy a város földesura a hatalmas nádorispán lett, mert tőle remélték a város lerakott alapjainak erősebb iramban való továbbépítését.

Az uradalom csakhamar kiábrándította vérmes reményeikből a kanizsai polgárokat, mert a város minden féltve őrzött jogát, kiváltságait semmisnek nyilvánította.

A nádor elődjének Kanizsán nem volt egyéb birtoka, mint egy háza a vendéglővel és a Szombatka dűlőben 6 hold földje. Rétje pedig semmi sem volt.

A hatalmas nádor mindent igyekezett magának megszerezni. Legelőszőr is lefoglalta a használat nélküli u.n. parlagon heverő földeket. Azután elfoglalta a berekben levő réteket, melyeket a polgárok nagy fáradság árán a mocsár "megmetszésével" nyertek.

Az uradalmi mészárszék védelmére tilos volt húst behozni a városba. A pékek s a városi sütőasszonyok csak az urasági gabonából készült lisztet használhatták.

Aki nem tudta beszerezni és bemutatni ingatlan-levelét, annak házát, földjét, rétjét az uradalom elvette,

A város vezetőségét mindenben az uradalom akarta irányítani. A bíraskodás jogát elvette - s mintha nem is szabad város, hanem jobbágyközség lenne, - az uriszékkal ületett törvényt.

A város polgárai természetesen nem nyugodtak bele ré-

gi jogaiknak, kiváltságaiknak elvesztésébe.

Ilyen körülmények között a város minden energiáját a szabadságért, az elvesztett jogok visszaszerzéséért folytatott harc foglalta le. A város 1743-tól 1848-ig folytonosan perben állt az uradalommal. Hiába volt minden kérelme a városnak vármegyéhez, országgyűléshez, magához a királyhoz is, mert ha valamelyik ügyben megnyerte is Kanizsa városa a pert az uradalommal szemben, az uradalom nem vett róla tudomást. A város teljesen elszegényedett, fejlődésében elmaradt a többi városoktól, mert a város minden jövedelmét a folytonosan tartó perek felemésztették. Pedig természeti adottságainál fogva predesztinálva volt a meggazdagodásra s ezzel kapcsolatosan a fejlődésre. Az urbéri pereknek 1848. vetett véget.

Az utolsó kanizsai uraság Batthyány Fülöp 1870-ben halt meg, 90 éves korában. Fülöp hercegnek fiu-utóda nem lévén a pinkafői ágból származó Batthyány Gusztáv herceg követte őt a kanizsai kegyuri székben.

9. A város kialakulása 1690-től máig .

A város mai kialakulása tulajdonképpen a török kivonulása után kezdődött. A vár lerombolásával megszűnt védelmi hivatása, de földrajzi helyzete új irányu jelentőséget biztosított számára. Magyarország, Horvátország és Ausztria érintkezési szögletében feküdvén, természeti küldetés volt számára 3 három terület gazdasági érdekeinek kiegyenlítése, az a magától kínálkozó közvetítő és kereskedelmi szerepkör, mely a közös vámhatárok mellett tág teret nyitott a jólétet nyújtó munkára. A város fejlődését azonban a majdnem másfél századig tartó hűbériség ellen folytatott küzdelem nagyban hátráltatta.

A szabadságharc alatt az ellenséges hadak megszállása, majd a magyarsága mellett hűen kitartó lakosságra kivetett óri-

ási sarcok anyagilag teljesen tönkretették a várost.

Az elnyomatás szomorú éveiben a beszállásolt osztrák katonaság legfőbb gondját a "rebellis" város minél nagyobb mérvű kiszípolozása képezte.

Az 1867-es kiegyezést követő nyugalmasabb időkben viszont a város vezetőinek szűk látóköre, kicsinyessége állta útját a nagyobb lendületű fejlődésnek.

A város-dacára gazdag kereskedelmének és virágzó gyár-
iparának, továbbá jelentős kézműiparának - a világháború előtti időben az elhanyagolt külsejű városok mintaképe volt.

A város függetlenségi érzületű polgárainak politikai magatartása természetesen maga után vonta, hogy sem a kormány, sem a vármegye nem tett semmit a város fejlődése érdekében. Ily körülmények között nagy belső életerő kellett ahhoz, hogy Nagykanizsa Zalavármegye legnagyobb városává fejlődhetett.

Kanizsa vára körül két település keletkezett. A mocsaras völgy nyugati oldalának lapályos területén a mai Kiskanizsa helyezkedett el, melynek települési magját a mocsárral párhuzamosan haladó Rác utca képezte, ahová Kanizsay Miklós az 1400-as évek elején görög és rác kereskedőket telepített le.

A környék földmivelő népének Kiskanizsán való letelepülése a varasdi, szepetneki és a letenyei utak mentén történt. Később a homokkomáromi, majd a Magyar-utcára vezető dűlőút mentén építik fel hajlékukat a települők.

A keleti oldalon levő település - a mai Nagykanizsa - a völgy felé eső dombok lejtőjén helyezkedett el. A település ősi magját a várfalak tövében szerényen meghúzódó ama pár utca képezte, mely már a török uralom előtt is megvolt.

A mai Király utca környékén főleg iparosok, kereskedők laktak, míg a földmiveléssel foglalkozók a Szombathely felé vezető út mentén, a mai Magyar utcán s a Soproni-ut két oldalán

a mai Teleky utcán építették fel zsupfedelű, szegényes hajlékait. Jobb anyagu házat nem volt érdemes építeni, mert a folytonos háboruskodás alatt a várat ostromló sereg legelőször a külvárost dúlta s égette fel, ezért a lakosság az ellenség közeledtének hírére minden értékes holmijával a várba menekült s házaikat legtöbbször maguk gyújtották fel, nehogy az ellenség menekül használhassa azokat.

A vár lerombolásával hamarosan megindul a város növekedése. I. Lipót ide telepíté le a török elleni harcok rokkant katonáit; mindeniknek házhelyet s házaik felépítéséhez a lerombolt vár anyagából követ, téglát, gerendát s egyéb épületanyagot adományozott.

Gróf Berge Kristóf várparancsnok a kincstár s az általa adományozott telken a lerombolt várfal s a várbeli kőépületek anyagából a lakosság áldozatkészségének segítségével a Ferencrendieknek templomot és zárdát építtetett. Az akkori arányokban hatalmasra méretezett építkezést 12 év alatt 1714-ben fejezték be. A tornyot pedig a pénzhiány miatt csak 1816-ben építették fel.



Ferencrendiek zárdája és temploma.

A zárdá folyosója.

Grachich báró 1705-ben az uralkodónak tett szolgálatainak jutalmául egész jelentéktelen összegért kapta meg a lerombolt várat oly feltétellel, hogy a hatalmas falmaradványokat le kell bontatnia.

Grachich azonban a faltömbökből csak annyit hordatott le, amennyi a Német utcában épülő bérházainak s egy nagy vendégfogadó /a mai Korona szálloda/ felépítéséhez kellett, a többit otthagyták.



Korona szálloda
/vár/

Régi törvényszék épülete.
/Dombi vendéglő/



Utóda gróf Szapáry Antal ugyancsak a vár falaiból építteté fel a ma is oly jellegzetes 1-1.5 m vastag falu, ódon bolt-hajtásu, hosszú, disztelen külsejű uradalmi épületeket, a mai hercegi házakat.

Batthyány még a mai Horthy Miklós utra és Erzsébet térre néző "hercegi házat", a Dombi vendéglőt, /a mai régi törvény-

szék palotáját/ s a "kis sörházat" építteté fel.



Csecsemővédő otthon
/udvari rész/
De Berge gróf által
építtetett 1702-ben.

Csecsemővédő otthon
utcai része.

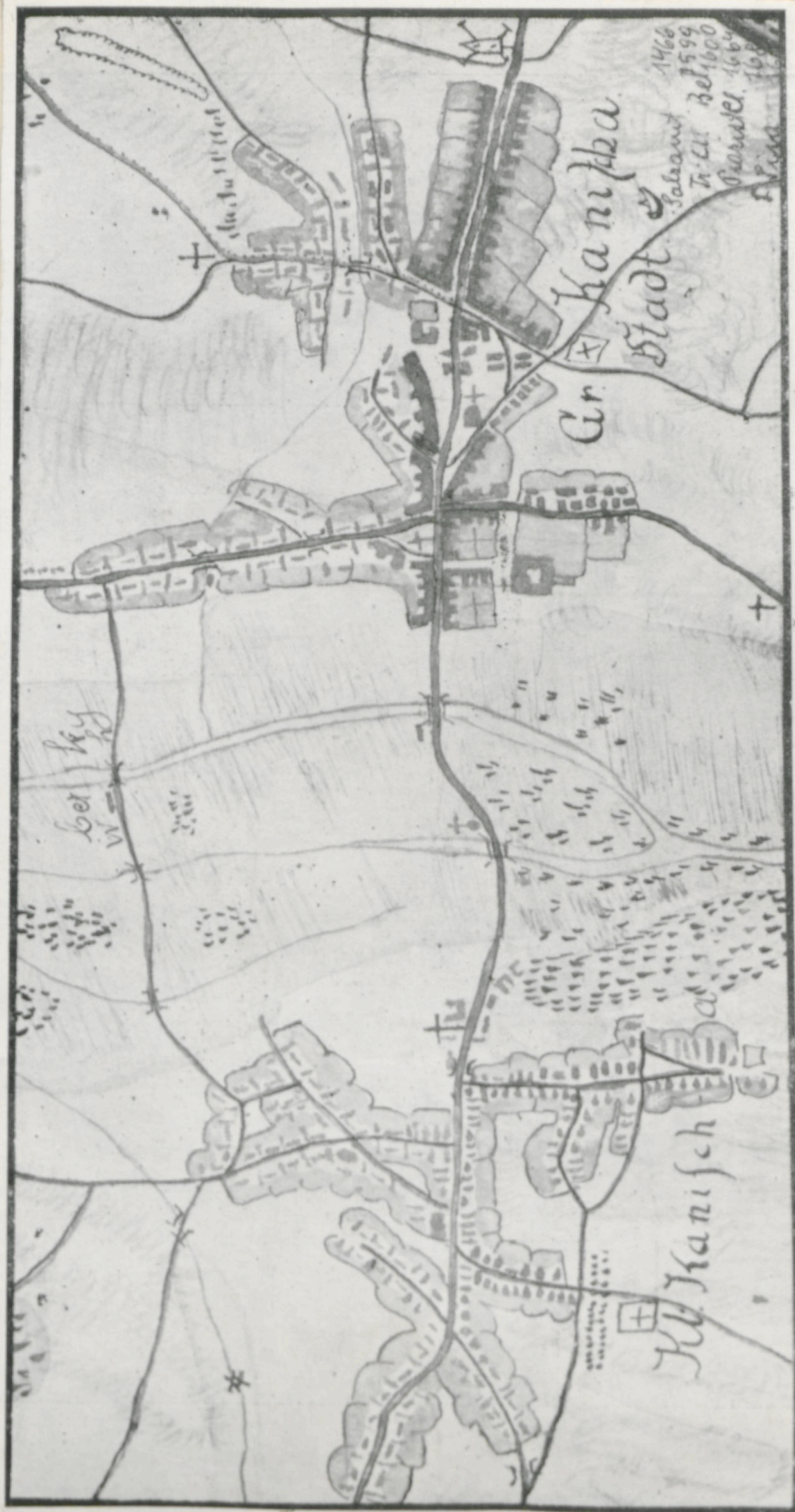


A várfalak megmaradt maradványait a város lakossága hordta el házainak felépítéséhez.

Az ikertelepülésből az újabb keletkezésű fejlődik várossá.

Nagykanizsa öt irányból összefutó postautak metszési pontjában keletkezett. Kiépülése sugaras település: az öt főutvonal mentén egymástól messzire elhajló, a határba messzire ki-nyuló utcák létesültek összekötő utcák nélkül.

A település közben két tér alakult ki: a Piac-tér, /mai Erzsébet tér/ melybe a Szombathelyi-utca /ma Magyar-utca/, a



József császári felvétel 1786. Méret 1 : 28.800.

Német utca /ma Király-utca/ és az Ispitál-utca /mai Horthy Miklós utca eleje/ s a Séta-tér /mai Eötvös-tér/, melybe a Récsei /ma Petőfi-utca eleje/ és a Soproni-utca /ma Teleky-utca/ torkolt. A két teret a Piarci-utca /a mai Fő-ut/ kötötte össze.

Az 1753-ban készült telekkönyvszerű kimutatásban már 14 utca van feljegyezve. Ezek: Német-utca /:ma Király-utca:/, Szombathelyi-utca /:ma Magyar-utca:/, Piarci-utca /:mai Erzsébet-tér és a Fő-ut a Teleky utcáig:/, Légrádi-utca /:ma Horthy Miklós ut közép része:/, Várhelyi-utca /:ma Báthory-utca:/, Szentgyörgyvári-utca /:ma is így nevezik:/, Miháldi-utca /:ma Attila-utca:/, Soproni-utca /:ma Teleki utca:/, Récsei-utca /:ma Petőfi-utca eleje:/, Cigány-utca /:ma a Petőfi-utca felső része:/, Új - utca /:ma Honvéd-utca:/, Szeglet-utca /:ma Kölcsey-utca:/, Szigeti-utca /:ma Zrinyi Miklós-utca eleje:/, Külsőtelki-utca /:ma Rákóczi-utca:/

Az 1786-os József császári felvétel híven mutatja be az akkori város települési viszonyait. Ebben az időben az utcák egészen falusias képet nyújtottak. A már említett nagyobb épületeket leszámítva - bár a házak már maradandónak épülnek - még a Főutcán is apró, bogárhátú, náddal, zsuppal fedett házakat találunk, melyeknek utcai kerítése deszkából készült.

Az utcák nyáron porosak, az őszi és tavaszi esőzések idején feneketlen a sár.

A gidres-gödrös utcákat, de különösen a város három nagyobb terét hatalmas pocsolyák disztelenítik.

A Séta-tér /:ma Eötvös-tér:/ "Sárecz-tója" oly nagy és mély volt, hogy lovakat usztattak benne s nyáron nemcsak a gyerekek, de még a felnőttek is fürdőül használták.

A mai Bajza-utca és a Kossuth tér közötti teknőszerű mélyedés vizét a "Cziglenicze-tó"-t csak az 1880-as évek elején tudták levezetni. A Piac-tér is süppedékes, sáros terület volt,



Fő-utca 1850.táján.



Fő-utca felülről.



Törvényszék.



Régi kereskedő ház.

melynek tócsáit 1869-ben csapolták le téglával kibélelt árkokkal.

A mindjobban fejlődő kereskedelem, különösen az idegenből hozott áruk szétosztása és továbbviteléből kialakult hatalmas átrakodó forgalom, melyet mind kocsin való szállítással bonyolítottak le, égetően sürgette Kanizsa utjainak, utcáinak rendbehozatalát.

A város kavicsolással próbált a bajon segíteni. Az utak kavicsozása azonban nem adott gyökeres utjavulást, mert a feneketlen sár csakhamar elnyelte a rászórt tömérdek kavicsot.

Az utak rendbehozatala, téglajárdák, vízlevezető-árkok építése a város állandó gondjai közé tartozott.

Az utcák besűrűsödése, a négyzetes utcatömbök a városias település kialakulását bizonyítják. 1852-ben Kanizsán 1421 ház van.

1854-ben nyílik meg a Kisfaludy-utca. Ez volt az első mérnök által megtervezett utca. Ettől kezdve az utcák keletkezését mérnöki kéz irányítja, szabályozza. Megnyitják a földművelő és fuvarozással foglalkozó letelepülők részére a Magyar-utcából kiágazó Garai-utcát. Kiépül köröskörül a Piarc-tér is. Az új utcák megnyitása mindig a telektömbök négyszögesítése jegyében indul. Ilyen értelemben nyílik meg a Csengeri utca középső része s így alakul ki a Csengeri, Zrinyi, Batthyány és Kisfaludy utcák négyzetes tömbje. A Rózsa utca megnyitásával a Teleki és Attila utcát kötik össze s ezzel is egy új négyzetes tömb szaporodott.

A Hunyadi utca megnyitásával egyrészt a Kinizsi, Rákóczi, Hunyadi, Kölcsey-utca és a Főut tömbje, másrészt a Hunyadi, Rákóczi, Petőfi-utca és Eötvös-tér tömbje nyer kialakulást.

Kiskanizsán ugyanekkor az utcahálózat kialakulását továbbra is a dűlőutak iránya szabja meg.



Ferenc eszásári felvétel 1857. Méret 1 : 28.800.

. A Ferenc császári felvétel Nagykanizsa 70 év alatti fejlődését szemlélteti.

Kiskanizsa települése folyamán utcahalmozódást a Temető-utcánál és a Homokkomáromi utnál találunk.

Két terét is a természeti adottság hozta létre s alakította ki, mert úgy a Szent Flórián, mint a Templom-téren egy-egy nagyobb pocsolya akadályozta meg a terület beépítését.

1860-ban nyílt meg a Pragerhof-nagykanizsai vonal, 1861-ben a Nagykanizsa-budapesti, 1865-ben a Sopron-nagykanizsai vonal és végül 1868-ban az 1866-i olasz-osztrák békeszerződés értelmében a Barcs-murakeresztúri-nagykanizsai vonal, hogy a pécsi medencéből a szenet Triesztbe lehessen szállítani.

A Déli Vasút vonalainak megnyitásával a megnövekedett forgalom a postautakról az állomás felé terelődött. A keskeny Ispítál-utca nem tudta zavartalanul lebonyolítani a személy és teherforgalmat, ezért 1866-ban a város elhatározza az Iván-utcanak /:mai Csengery utnak Zrinyi Miklós utcától a teherpályaudvarig terjedő része:/meghosszabbítását és összekötését a Fő-utcával.

A terv 1870-ben meg is valósult. Ekkor nyílt meg a Csengery utca, hol rövidesen az 1-2 emeletes paloták sora emelkedett.



Pályaudvar.

Az a hatalmas kocsiforgalom, mely az akkori Kanizsa utcáin napról-napra növekedett, a város vezetőit arra indította, hogy az utcákat kongótéglával burkolja. Tíz esztendeig tartott a város utcáinak, járdáinak, tereinek kongó-téglával burkolása. Ez a piros kongótégla 55 évre elrontotta a város külső képét. Ez a poros, majd sáros burkolat lett okozója a legsúlyosabb közlekedési nehézségeknek emberre, járműre egyaránt.

A nagylendületű kereskedelem, valamint a szépen fejlődő kézi és gyáripár a polgári vagyonosodást mozdította elő, ami viszont a városias fejlődésre gyakorolt jótékony hatást.

1875-ben megnyílik a Nádor-utca, mely a Kazinczy és Csengeri utcák összekötője lett.

Az új utca minden telkét, mely az uradalom tulajdona lévén, a vagyonos zsidókereskedők a zsidó hitközség számára szerzik meg. Itt építik fel elemi és kereskedelmi iskolájukat; imaházuk s a hitközség bérháza is itt nyer elhelyezést.

1877-ben a Szemere és Kisfaludy utcákat összekötő Csányi László utcát nyitják meg, hol leginkább a Déli-Vasut alkalmazottai építik fel csinos családi házaikat.

Egészen új képet ad a városnak az 1883-ban megnyitott Sugár-ut. A széles, nyílegyenes utca a Fő-utcától a Rákóczi-utcaig húzódott. Ebben az utcában épül fel hamarosan 48-as közös bakák s a 20-as honvédek kaszárnyája.

Ugyancsak laktanya építéssel kapcsolatban épül ki a József főherceg utca is, mely a Magyar utcát a Petőfi utcával kötötte össze.

1902-ben a Sugár utat kiépítik egészen a József főherceg utcáig.

A magánépítkezés nyomai erősen észrevehetők különösen a város belterületén lévő utcákon.

1886-tól 1890-ig 3 kétemeletes, 8 egyemeletes, 125 nagyobb méretű földszintes ház épült fel.



Horthy M. uti "hercegi ház"



Nemzeti Bank a Deák F.-téren.



Csengery-utca

56 házat átalakítottak és megnagyobbítottak. Az egymásután megnyíló utcák sok házat és telket tettek köztulajdonná.

A millenáris évben a város a gimnázium kibővítését, a polgári fiu- és leányiskola részére új épület építését, árvaház, sétakert, muzeum és könyvtár létesítését határozta el.

Az 1900-as évek elején a város beépítése még igen hiányos volt. A főutvonalak házsorait minduntalan üres telkek, telektömbök, kertek, kerítések bontották meg. Az 1902-ben megnyílt Sugár úton a kaszárnyákon kívül még kevés magánház épült fel. A Sugár-ut és a Hunyadi utca összekötő utcája a Királyi Pál utca is most kezdett beépülni. A Csengeri uttól a vasuti töltésig húzódó Blau-telek is beépítetlen volt.

Az 1890-es évektől a tőkével rendelkezők a gyáripari vállalatokba fektették be pénzüket. A gyárak és egyéb nagyvállalatok, a Déli Vasut alkalmazottai, de az idő is egyre növelte a lakosság számát. A népszaporodást azonban nem követte megfelelő arányú építkezési tevékenység. A XX. század első évtizedében Nagykanizsán felütötte fejét a lakásinség, mely a városnak azóta is hű kísérlője. A világháboru kitörését megelőző években újra felélénköl az építkezési kedv.

1910-ben épöl ki a Tárház-utca, Sól és Vasut-utca. 1911-ben épöl fel a Rozgonyi-utcai tornaterem, a szénkénegraktár. Egy másután épöltek be a város belterületén található üres telkek.

1912-ben a város felépítteti a méntelep szép épöleteit, hatalmas istállölit. A magánépítkezés is több hatalmas palotával gazdagította a várost. Ekkor épöl a Rozgonyi utcai mozgófénykép-színház.

1914. tavaszán csupa katonai építkezési tervek végrehajtásán fáradoztak.

1915-ben a pozsonyi katonai parancsnokság egy 3000 személyes katonai járványkórház építkezésébe kezd a somogyszent - miklósi uton. Mire elkészöl, a Monarchia legnagyobb katonai kórháza lett a 70 holdnyi területen fekvő barakk-telep. A telepen 3000 fekvő beteg, 20 orvos, 500 ápoló-személyzet nyert elhelyezést. A barakk-kórház a legmodernebb felszerelésöl; külön gyógyszerházzal, tisztli lakásokkal, kaszinóval, mőhelyekkel, mosodával, fertőtlenítölvel, óriási konyha-pavillonnal, kertészettel rendelkezik. A barakk-kórház utai aszfalt-burkolattal vannak el látva, az utak mentén gyönyöröl fasorok, izléssel parkirozott terrek nyujtanak szép látványt a betegeknek.

A barakk-kórházban építtették meg az első vízvezetéköt Nagykanizsán. A négy-emeletnyi magasságu vasbeton-víztorony látta el a Barakk és Károly kaszárnját vízzel. 1916-ban a Teleki-ut végén épölöl 1200 embert befogadó pavillon-rendszerben elhe-

lyezett 12 tömbből álló modern kaszárnya is elkészült, mely 20 holdnyi területen fekszik.

A világháború után a nagyfokú lakásinség enyhítésére az Országos Földbirtokrendező Bizottság a "Városi Közkórház"-tól keletre terjedő u.n. Katonarétet házhelyeknek osztotta ki.

1922-ben kezdődött meg az első kiosztás, amikor is 38271 ö² területből 64 házhelyet parcelláztak szét. A másodikban igénybevett 43.160 ö²-ből 113 háztelket alakítottak.

Az építkezés azonban a reánk szakadt nehéz gazdasági viszonyok miatt nagyon nehezen indult meg.

Szociális és egészségügyi szempontból megfelelő lakások szaporítása és a hosszú idő óta szünetelő lakásépítés megélénkítése céljából a város 1926-27-ben kétemeletes bérházat építtetett, melyben 16 egy-, kettő és háromszobás kislakás van. 1930-tól kezdve gyors iramban indul meg az építkezés Katonaréten ugyannyira, hogy ma már pár telek áll még beépítetlenül.

Ez az új kertváros Nagykanizsa legegészségesebb, legrendezettebb, legszebb fekvésű villatelepe.



Katonaréti villák.

1930-ban épült fel a hatalmas méretű Gábor Áron tüzérlaktanya, mely a régi kaszárnyák stílusától egészen elütő, érdekes, modern alkotás.

A város maga az 1932-ben végzett parcellázások folyamán mintegy 50 házhelyet osztott ki, anélkül azonban, hogy ezzel a város területét kifelé nagyobbította volna.

1933-ban épül ki a Babochay- és Wlasits Gyula utca. Ez évben szünteti be a nehéz gazdasági viszonyok miatt hatalmas üzemét a nagymultu Weiser-gépgyár. A Sugár-úton lévő hatalmas gyártelket 1935-ben felparcellázták s a városszabályozási terv szerint nyitott Kazinczy-utcában épültek fel azok a villa-házak, s a Sugár-uti részen azok a modern 1-2 emeletes bérházak, amelyek a legújabb építészeti irányok megoldásait képviselik városunkban.



Szent István Sugár-uti házak



Református templom

1938. évben nyílt meg a Pilsudszky-utca, majd az Ország-
ut és a Varasdi-utcát összekapcsoló Munkács-utca a III. kerület-
ben. 1940-ben kezdik építeni a Horthy Miklós ut baloldali ház-
sorát, mely területet a Batthyány uradalom engedi át építési
célra.



Szent János templom



20-as honvédek hősi
emlékműve.



Irredenta-emlékmű



Szentháromság.



Hunyadi-utcai
részlet



Horthy M. városi közkórház
és kápolnája.

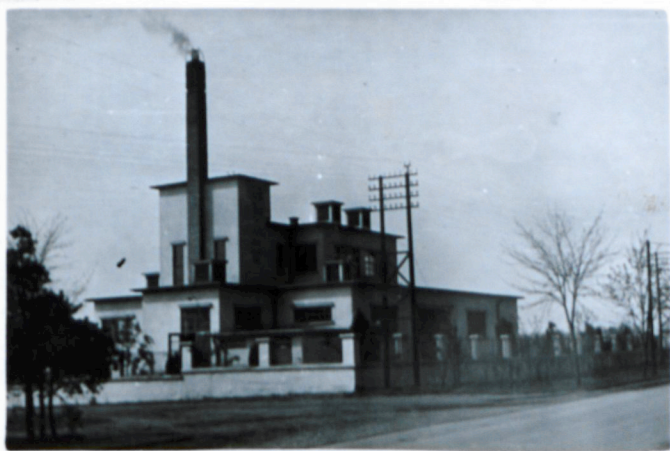
Postapalota.





Transdanubia gőzmalom.

Transdanubia udvari része



O.M.T.K.vajgyár



Hercegi ház



Régi kereskedőház udvara.



Király utcai-részlet

Szeszfinomító.



Falusiak a kanizsai piacon.



A lakosság települési viszonyai.

a./ T e l k e k.

A város területe 12.931.174 hold; ebből belsőség 1198 hold, külsőség 11.730 kat.hold. Az I. és II. kerület együtt 699 hold, a III. kerület 499 hold.

A város tulajdonát képező területek:

közterület	281 kat.hold	1482	öl ²
szántó	142	"	408 "
kert /városi parkok/	13	"	899 "
rét	97	"	1040 "
szőlő	6	"	00 "
legelő	1447	"	1507 "
erdő	3246	"	1248 "

Összesen: 5236 kat.hold 184 öl²

A telkesített rész 280 hold, a telektömbökben ezenfelül még 630 hold belsőség /belső kert/ stb.foglaltatik benne, azaz a telkesített terület kétszerese.

Az I. kerületben telkesített 111.800, közterület 133.100, a II. kerületben telkesített 115.1200, közterület 102.200 hold. Egy lakásra esik az I. és II. kerületben együtt 48.5 öl² összterület, azaz 57.5 La/hect. 15.5 öl² telkesített, 16.2. öl² közterület és 16.8 öl² belső terület.

Az I. kerületben egy lakosra esik 23 öl² telek, 25.9 öl² közterület, a II. kerületben 12.75 öl² telek és 11.0 öl² közterület. A látszólagos eltérés oka az, hogy az I. kerület telektömbjei teljes egészükben telkesítették, míg a II. kerület telektömbjeinek belseje legnagyobb részben még őstermelés alatt áll, azaz

erős a beépítetlenség. A közterület eltérésének oka pedig az, hogy a város tulajdonában lévő nagyobb összefüggő belsőégi ke-
rületek majdnem kizárólag az I.kerületre esnek. Pl.városi kert,
temető,Barakk-telep,kórház,méntelep,szivattyutelep és szenny -
vizderítő,nagyobb terek stb.

A telkesített területek, a beépített telek nagyságok
megoszlása az I.és II.kerületben:

Nagyság	Összesen		I.kerület		II.kerület	
öl ²	drb.	%	drb.	%	drb.	%
50-ig	69	3.4	8	0.9	61	5.3
50-100	475	23.4	126	14.5	349	30.8
100-150	315	25.5	173	20.0	342	29.9
150-200	340	17.8	146	17.8	204	17.8
200-300	383	19.1	259	30.0	124	10.8
300-400	101	5.1	68	8.0	33	2.9
400-600	57	2.8	39	4.6	18	1.6
600-1000	26	1.3	21	2.6	5	0.4
1000-nél több	25	1.3	21	2.6	4	0.3
Összesen	2020		861		1150	

A kis teleknagyságok tulsulyban vannak,mert az 50-300-
ig terjedő telkek az összes telkek 89.5 %-át alkotják,részben
az eredeti őstermelő település,részben a városias hézagos beé -

pitést is előidéző kislakásos családi házakhoz szükséges kisméretű telkek nagy száma miatt.

A telkek nagyságokban csak a telkek beépített és udvari része van felvéve, a telektömbök belsejében lévő, mezőgazdasági művelés alatt álló részek nem. Egészségi szempontból hátrányos a hosszú, keskeny telkek egyik oldalán végighuzódó udvari beépítés, mely néha mindkét oldalas, sőt elég gyakori a teljes körülépítés, ami a földszintes, bér lakásos beépítés egyik okozata.

A telkek beépítési módja az I. és II. kerületben:

Beépítési mód	Összesen		I. kerület		II. kerület	
	drb.	%	drb.	%	drb.	%
Városias zárt	609	28.2	328	36.4	281	21.9
" hézagos	795	35.8	283	31.4	512	40.1
Kertes	181	8.3	166	18.5	15	1.3
Falusias	417	19.6	68	7.6	349	27.3
Rendszertelen	18	0.8	13	1.4	5	0.3
Üres telkek	159	7.3	42	4.7	117	9.1
Összesen	2180		901		1279	

A II. kerületben, ahol a telkek nem olyan értékes, a városias hézagos beépítés van túlsúlyban, továbbá az őstermelő rétegnek megfelelően a falusias jellegű; az I. kerületben a városias, zárt a legtöbb, a városias hézagos és az újabban telepített kertes mellett.

A telek értékére vonatkozó néhány adat a város köz - pontjából kifelé haladva:

a Fő utcában 150 P/öl², a Sugár ut torkolatánál 80 , Király utcában 60, Rozgonyi utcában 40, II. és I. kerület külső részein 20-25 P. Legolcsóbb telekárak Kiskanizsán 6 P/öl².

b./Épületek.

A lakóházak száma és építőanyagának megoszlása kerületenként az 1930. évben :

Falazat és tetőanyag	I. ker.	II. ker.	III. ker.	Kültelek
Kő vagy tégl	886	1046	1079	47
Kő v. téglalap, vályogfal	15	135	31	-
Vályog vagy sár	6	107	74	19
Faépület	61	5	14	8
Cserép v. pala, vagy bádóg	958	1223	1012	55
Fazsindely, vagy deszka	10	55	154	1
Nád, vagy zsúp	-	15	32	18
Lakóházak száma	968	1293	1198	74
A lakóházak összes száma	3533			

A lakóépületek a nagyszámu téglagyár folyamánként 85 %-ban téglából és 96 %-ban cseréppel vannak fedve.

Az építési telkeken lévő házak számának növekedése arányban áll a lakosság szaporodásával. A lakható épületre eső lakók számát az 1875-től kezdődő erős építési tevékenység különösen a többszintű házak építésével csökkentette. A háboru befejezése után erős volt a lakáshiány. Az építési tevékenység

1926-1930-ig és 1933-tól újból élénkebb és egyenletes. Leginkább állt a fejlődés a századforduló körül és a világháború alatt.

1885 - 1890-ig az átlagos szaporulat 47 lakóépület

1920 - 1930-ig " " 23.2 "

1930 - 1940-ig " " 35.5 "

A lakásszám szerinti megoszlás:

	I. ker.	II. ker.
1 lakásos	46 %	35.70 %
2 "	22.80 %	26.20 %
3 "	8.50 %	15.10 %
4 "	7.20 %	8.90 %
5-10 "	13.80 %	13.20 %
10 "	1.70 %	0.60 %

Az 1 és 2 lakásos házak az egésznek 65 %-át teszik ki. Különösen nagy a számuk az I. kerületben, ahol a sok családi ház és a II. kerület keleti részén, ahol az őstermelők falusias beépítésű települése van.

A szobaszám szerinti megoszlás:

	I. ker.	II. ker.
1 szobás	31.80 %	60.80 %
2 szobás	42.70 %	31.70 %
3 szobás	18.30 %	6.70 %
4 szobás	5.10 %	1.50 %
5 szobás	2.10 %	0.30 %

Az egy szobás lakás a II. kerületben a legnagyobb számú, mert az őstermelők és a több lakásos régebbi földszintes bérházakban lakó szegényebb II. kerületi népesség lakása.

A kétszobás lakás az I. kerületre jellemző, miután itt sok a kis családi lakóház.

A lakosság népességi viszonyai.

a./ Szám.

Nagykanizsa lakosságáról 1869-től a hivatalos népszámlálás adatai pontos számokat adnak.

1869.óta a lakosság száma 10 évenként :

Év	összlakosság	gyarapodás	
		szám	%
1869	15.125		
1880	18.390	3275	21.6
1890	20.619	2221	12.1
1900	23.978	2636	12.8
1910	26.524	2525	9.8
1920	30.037	3513	13.3
1930	30.869	832	2.0

A növekedést vizsgálva látjuk, hogy 1869-1880 között nagyarányú a növekedés 21.6 %. 1890-től kezdve 1900-ig közepes emelkedést látunk. 1910-től 1920-ig a világháború ellenére még mindig 13.3 %-os növekedése van a lakosság számának. 1920-tól 1930-ig azonban egészen megtorpant a fejlődés, mindössze 2.9 %-os emelkedést mutat a növekedés, ami majdnem egyenlő a helybenállással.

b./ Nemzetiség.

A vár lerombolása után 1702-ben Lipót császár rokkant német katonákat telepített Kanizsára. A bevándorolt iparosság zöme is német volt. A városban a XVIII-XIX. századokban még jelentős számot képviselt a németiség. A nemzetiségi viszonyokról 1880. óta vannak biztos adataink. Ebben az 50 évben csak a német a nemzetiség, egyéb nemzetiségek száma jelentéktelenül csekély.

A népesség megoszlása nemzetiség szerint:

Év						
	1880	1890	1900	1910	1920	1930
Magyar	16580	19118	22300	25300	29160	30401
Német	1280	954	562	706	541	278
Tót	38	35	27	39	23	17
Oláh	1	8	-	3	6	19
Horvát	22	315	222	313	173	12
Szerb	5	9	5	14	6	4
Rutén	1	-	-	-	1	1
Egyéb	225	180	139	136	127	98
Nemzetiség összesen	1572	1501	955	1211	877	429
Összesen	18398	20619	23255	26524	30034	30896

Ebből a táblázatból kitűnik, hogy a németiség térvesztése, a nemzet testébe olvadással, teljesen magyar várossá tette Nagykanizsát. 1880-ban a németiség az összlakosság 6.9 %-át alkotta, 1930-ban már csak 0.9 %-át képezi.

c./V a l l á s .

A lakosság vallás szerinti eloszlása :

V a l l á s	1836	1869	1900	1910	1920	1930
Róm.kath.	5738	12233	18938	22532	25227	26950
Gör.kath.	68	0	18	35	44	42
Ev.ref.	9	32	312	279	512	478
Ág.h.ev.	-	121	330	454	552	525
Izraelita	1000	2707	2616	3378	3663	2838
Gör.keleti	-	32	27	6	7	14
Unitarius	-	-	9	1	8	-
Egyéb	-	-	4	2	1	7
Nem kath.összesen	1077	2892	4316	4155	4787	3904
Összesen	6815	15125	23254	26687	30014	30854

Foglalkozás.Gazdasági élet.

A lakosság foglalkozása 1900 - 1930 években :

Foglalkozási ág	É v			
	1900	1910	1920	1930
Őstermelő	5586	5200	5440	5443
Ipar	5935	8112	8135	8340
Kereskedelem és hitel	2237	2458	3113	3156
Közlekedés	2852	3378	3725	2848
Közszolgálat és szabad foglalkozás	1419	1533	2390	2198
Véderő	860	885	2249	1721
Napszámos	1741	1132	901	1869
Nyugdíjas tőkepénzes	-	-	1850	3216
Házicseléd	1119	1034	855	722
Egyéb ismeretlen	2229	2792	1376	1356
Összes lakosság	23978	26524	30037	30869

Az egyes foglalkozási ágakat fejlődés szempontjából vizsgálva, azt látjuk, hogy

növekszik: Ipar, kereskedelem, véderő, napszámos, nyugdíj;

állandó : őstermelés és némiképen a közszolgálat;

csökken : közlekedés, házicseléd, egyéb foglalkozás.

A város gazdasági életére vonatkozóan a kerületkénti megosztás igen elhatárolt. A számbelileg legnagyobb II.kerület az iparosság, a napszám, véderő, csekély részben az őstermelő réteg települése.

Az I.kerület a kereskedelem, közlekedés, a nyugdíjas tőkepénzes-házbirtokos foglalkozásuakat zárja magában.

A teljesen falusias jellegű, különálló települést képező III.kerület /Kiskanizsa/ kizárólag őstermelés-foglalkozásuak által lakott. Ennek megfelelően a kisipar és kereskedelem megoszlása a következő:

Az I.kerületben 8214 lakosra jut önálló iparos 252 , /3.8 ‰/, önálló kereskedő 137, -/1.67 ‰/.

A II.kerületi 14.896 lakosra 502 önálló iparos /3.57 ‰/ és 178 önálló kereskedő /1.2 ‰/ jut.

A III.kerületben 7346 lakosra 105 önálló iparos /1.43 ‰/ és 47 önálló kereskedő /0.64 ‰/ esik.

A helyi forgalomnak megfelelően viszont még ezeken a területeken belül is legsűrűbben helyezkednek el az I.és II.kerület bevezető utjain, legritkábban a Katonaréten, Barakk-telepen és az egész III.kerületben.

Különlegesen elhatárolt település a II.kerület keleti oldalán az őstermelőké, a kivezető földutak és a nagykanizsai földek közelsége miatt, a Katonarét a bér munkába tartozókkal, Barakk-telep, Babochay-, Wlasich-utcák a forgalomhoz tartozókkal, Csengery utca a nagyobb iparral foglalkozókkal.

A többi foglalkozási ág elég egyenletesen van elszórva az egyes kerületekben.

Foglalkozás.Gazdasági élet.

I p a r.

a./ Kézműipar.

A legrégibb időtől kezdve a kanizsai vár urainak,katonaságának,várnépének szükségleteit a várba telepített iparosok látták el.

De az iparos-megtelepedésre alkalmas hely volt a várfalak töve is,mert az ellenség közeledtekor az iparosság minden értékével együtt a várba menekülhetett.

Az iparosság főleg a mindennapi élelmezési,ruházati,épitkezési,házberendezési és hadfelszerelési szakmában dolgozott. A XVII.század folyamán Kanizsa vára körül élénk ipari és kereskedelmi élet folyt. Nemcsak a vár ipari szükségleteit fedezték, hanem a környékét is ellátták.

Evlia Cselebi említi utleírásában,hogy a várban - mely akkor török kézen volt - ötven boltja volt a mesterembereknek, míg a nyugati külvárosban - Kiskanizsán - 80 iparos és kereskedő boltjában minden feltalálható volt,amire az embernek szüksége van.

Különösen kiemeli az itt kapható finom posztót és szép ruhaneműeket.

Mikor 1690-ben a török Kanizsa várából kivonult,ugy a várban,mint a váron kívüli településen már élénk ipari élet működött.

Ebben az időben a város lakosságának nagyobbik részét az iparosság képezte. Az iparosság volt a város vezető társadalma,közülük került ki a város vezetősége is.Az iparos most már nemcsak a helyi lakosság s a katonaság szükségleteinek kielégítésére dolgozik,hanem a környék lakosságát is Kanizsa ipara

látja el. Az ipar emelkedéséhez hozzájárult az is, hogy Steyer és Alsó-Ausztriából sok német telepedett a városba, akik nyugati ízlést és technikát hozva, az ipar finomságát is emelték.

A nagykanizsai iparosoknak céh-szervezetbe való tömörülése csak a XVIII. század 2. évtizedében fejlődik ki. A legelső volt a takácsok céhe, melyről az első feljegyzés 1722-ből maradt fenn.

Az ő feljegyzéseikből tudjuk, hogy a kanizsaiak céhe Galambok, Bakónak, Gelse, Túrje, Garabonc, Csapi stb. községekre is kiterjedt.

Kanizsa kulturéletére enged következtetni, hogy 1795-ben már könyvkötőmester is volt a városban, sőt 2 év múlva egy második is letelepedett.

A céhek igen szigorú rendet tartottak, tagjaiknak nem csak ipari, hanem családi, erkölcsi és vallásos életében is.

Már 1813-ban a következő céhek működtek Kanizsán:

- | | |
|------------------------------|----------------------------------|
| "1. Szüts és Szijjártó céh | 8. magyar varga és botskor czéh, |
| 2. asztalos és lakatos czéh, | 9. gerencsér czéh, |
| 3. takács czéh, | 10. mészáros czéh, |
| 4. csizmadia czéh, | 11. kőműves és áts czéh, |
| 5. pintér czéh, | 12. német varga czéh, |
| 6. bogár czéh, | 13. magyar szűrszabó czéh, |
| 7. kovács czéh | 14. gombkötő czéh." |

1829. elején megalakult Kanizsán az első zalavármegyei kalapos-céh.

1833-ban a kiskanizsaiak megalakították a kapás-céhet.

A céhek vagyoni erősségét bizonyítja, az 1830-ban a városhoz beadott kérvényük, melyben bejelentették, hogy "Polgári Ispitály"-t óhajtanak felállítani.

Az 1850. évtől kezdve az akkori haladó korszakellenes -
sanként aláásta a céhszervezet kiváltságos, merev, korrupciós szerve-

zetét és korlátaait. A céhek szivós ellenállással védték önkormányzatukat, azonban az 1872. évi VIII. t. c. egyszerűen kitörölte őket az életből és elfoglalta helyét az iparszabadság.

1874-ben a városi tanács bizottságot küld ki a céhek vagyonának felszámolására és az új törvény szerinti megalakulásra. Azonban a Nagykanizsai Iparos Egyesület csak 1876-ban alakult meg, mely 1877. április 15.-én Ipartársulattá alakult.

A céhrendszer merev kereteiből az új rendszerre való áttérés nem ment minden zökkenő nélkül. 1883-ban már általános a panasz, hogy az iparosság kétharmad része segéd nélkül tengődik, mert mindenki önálló lett, sokan képesítés nélkül.

Ezek a viszonyok érlelték meg azt az országos mozgalmat, mely követelte, hogy szaktudás nélkül ipart senki ne folytathasson. Az országos mozgalomnak lett is fogantatója, mert az 1884. évi XVII. t. c. megalkotta az ipartestületek mai szervezetét.

A kanizsai iparosok készítményeinek jósága messze földön ismert volt. Nemcsak a közvetlen környéket és Muraközt, hanem egész Zala- és Somogy vármegyét ellátják iparcikkeikkel. Ezenkívül a vásároló iparosok - Vas megye alsó részét és Horvátország Drávamenti területét bejárva - jó árujuk a kanizsai iparnak hírnevét és tekintélyes számu vevőközönséget szerzett.

Az iparosok kiválóságáról tanuskodnak a különböző hazai és külföldi iparkiállításokon nyert arany, ezüst és bronzérmek, valamint az oklevelek.

Igy az 1879. évi székesfehérvári kiállításon iparosaink 1 aranyérmét, 2 ezüstérmét, 8 bronz érmét, két díszoklevelet és 13 emlékményt hoztak haza.

1885-ben egyik kanizsai iparos Zágráb, Prága, majd 1889-ben Brüsszel és Jamaikába állított ki ecetet és élesztőt, mindenütt szép sikere volt áruinak.

1905-ben a pécsi országos kiállításon egyik cipész-ipa-

ros remek készítésű cipőit aranyéremmel tüntették ki.

b./Gyáripár.

A céhrendszer letűnésével mindenki korlátozás nélkül üzhette iparát. Ez a szabadság csakhamar szabadossággá fajult és utat nyitott a tőke uralmának, mely csakhamar éreztette is hatását. A gyáripár egyre súlyosabb tényező lett a város életében.

A gyáripár szivta fel a feleslegben lévő kanizsai és vidéki földműveseket s így megmentette őket a kivándorlástól.

Az olcsó munkaerővel és jó világpiaci forgalmi viszonyokkal rendelkező Nagykanizsa a kézmű-ipár helyett a gyáripári gócpont megszerzésére törekedett.

A legelső gyár már 1842-ben megalakult "Weiser János gépgyár" néven. Az akkor létesített műhely szerény keretek között indult meg; tüzszekevényeket, kazán- és gőzgép-alkatrészeket és más efféle munkákat készítettek. 1884-ben költözött Sugár-úton levő új helyiségeibe, ahol gyárjellegűvé vált.

1893-ban már elsőrendű mezőgazdasági gépeket gyárt, melyek nemcsak hazánkban nyertek elhelyezést, hanem nagymennyiséget szállított 1914-ig Olaszországba, Törökországba, Horvátországba és a Balkán-félsziget minden államába. 1896 táján a gyár már állandóan 100 munkást foglalkoztat. 1887-ben alakult a konyakgyár, mely áruát Horvátország és a Balkán államoknak, továbbá Ausztriába exportálta.

1893-ban épült meg a Nagykanizsai Malátagyár és Serfőzde R.T., mely később, mint Király Sörfőzde R.T. működött. Épületei és gépészeti berendezései az akkori időben párjukat ritkítették. Gyártmányait nemcsak hazánkban, hanem több világrészben is fogyasztották.

1896-ban helyezték üzembe Franc. Lajos és Fiai gőzmal-

mát, melynek teljesítőképessege rövidesen napi 10 waggonra emelkedett. A malom villamos-teleppel volt kapcsolatos, mely Nagykanizsa és környékének villanyvilágítását és ipari áramát szolgáltatotta.

A vállalat később részvénytársasággá alakult át és mint Transdanubia Egyesült Gőzmalom R.T. országosan ismert vállalat. A malomiparon kívül tészta, műjég- és szalámi-gyártással is foglalkozik.

Az 1890-es évek elején alakították át a legmodernebb berendezésre a Stern J. és Fiai cég két téglagyárát. Gyártmányai nemcsak a közvetlen környéken, hanem a Balaton vidékén és Horvátországban is ismertekké váltak.

1901-ben alakult meg a "Nagykanizsai Mechanikai Kefegyár", mely mindennemű kefeárut állít elő modern gyárápületében.

Ugyancsak 1901-ben helyezték üzembe a "Mercur Vasművek" gyárat is, amely mint tengelygyár különösen jó nevet vivott ki magának nemcsak a hazai, de a külföldi piacon is.

1903-ban létesült a "Dunántúli Szeszgyárosok Szeszfinoító R.T."-a. A gyár mindig a legmodernebb szinten tartotta üzemét és elsők között volt, amely berendezkedett a szesz dehidrálására.

1909-ben kezdte meg működését az európai híré Franck Henrik és Fiai pótkávégyár. Ezt a gyárat eredetileg a nagykanizsai Schwarcz és Tauber-cég alapította 1906-ban, melyet 1909-ben a Franck cég vett át.

Ugyanezen évben alakult a Herkules téglagyár, majd 1912-ben alapított Székely-féle téglagyár gyarapította a nagyteljesítményű téglagyarak sorát, mely ma mint "Viktoria Téglagyár Rt" egyike a legkiválóbb téglagyaraknak.

1919-ben kötél és zsineggyár, 1921-ben kefe, meszelőgyár, 1922-ben seprő- és kefegyár, továbbá kés- és bicskagyár-alapítás történt. A reánk erőszakolt Trianon után 1924-ben alakult az

"Ideál kötő-szövőgyár", mely ma már hatalmas ipartelep s gyártmányait országszerte elismerik.

A Szabó-cipőgyár 1926-ban alakult, melynek készítményei az ország legjobb gyáraival felveszik a versenyt.

1933-ban létesült az Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ vajgyára, mely naponként 50.000 liter tejet dolgoz fel. Készítményeit főleg Angliába, az utóbbi időben pedig Németországba exportálja.

Az 1914-ben kitört világháború s az azt követő országfeldarabolás a helybeli gyáriparra is súlyos csapást mért.

A gyárvállalatok piaca a várostól délre és délnyugatra fekvő Horvátország, Dalmácia és Balkán volt.

A békekötés után piacuk 70 %-át elvesztették. A nagykanizsai gyáripár az elvesztett piacért új elhelyezési teret keresett és részben talált is, azonban az elvesztett területekhez képest oly kicsiny volt, hogy üzemüket nem bírván fenntartani, kénytelenek voltak azt beszüntetni.

A szörnyű békediktálás halálra ítélte legjobb gyárait. Megszűnt a Weiser mezőgazdasági gépgyár, a Merkur-vasgyár. Leállította üzemét a Transdanubia nagy gőzmalma is. Szünetel a pátria pótkávégyár. A sörgyár is 6 évi munkaleállítás után ez évben újra megkezdte termelését.

A meglévő gyárak is részint a feldolgozásra kerülő nyersanyag-hiány, részint a magyar piac vásárló képességének lecsökkenésével csak senyed; üzemük alig fejti ki termelőképességének egyharmadát.

Az ipari termelés, mint városiasító tényező a legfontosabb volt a városfejlesztési tényezők közül 1880-tól kezdve a világháború végéig;

Iparral foglalkozók:

		É v			
		1900	1910	1920	1930
Iparral foglalkozó	férfi	2215	2914	3013	3101
	nő	469	935	825	812
Összesen:		2684	3849	3838	3913

A tulajdonképeni ipari foglalkozásu népesség foglalkozási viszonyai szerint:

	É v			
	1900	1910	1920	1930
Önálló	994	1126	1304	1083
Segédszemélyzet	1690	2723	2561	2830

a segédszemélyzetből:

	É v			
	1900	1910	1920	1930
tisztviselő	44	97	79	136
segítő családtag, művezető, előmunkás	1016	1782	1898	2095
segédmunkás, tanonc	432	639	504	431
Egyéb	198	205	-	168

A kézmű-iparosok száma:

Év	önálló	segéd	tanonc
1890	370	693	308
1900	535	1098	495
1910	536	986	532
1914	583	859	598
1930	1083	630	

Az ipari vállalat nagysága:

Év	Segéd nélkül dolgo- zott	Segéddel dolgozik					Összesen
		1-2	3-5	6-10	11-20	20-	
1900	668	290	100	24	12	9	1103
1910	727	303	113	44	22	16	1215
1920	925	484	-	-	-	-	1426
1930	625	356	134	29	8	12	1164

A 20-nál több alkalmazottat foglalkoztató Vállalatok:

Év	21-50	51-100	101-200	Összesen	segédek száma
1900	6	4	-	10	395
1910	14	4	6	24	1150
1920	14	5	1	20	965
1930	9	5	5	14	630

Az ipari foglalkozásuk száma az összlakossághoz viszonyítva 1900 évi 23.8 %-ról 1910-ig hirtelen felment 31.0 %-ra, ettől kezdve azonban 26.8 %-on áll,miután a 20-nál több segédes ipar visszafejlődött, a megmaradt nagyobb ipar pedig munkaszegény. /Malom,téglagyár stb./

1930-ban 3913 keresőből 1083 volt önálló /25.8 %/.Az eltartottak száma 4427. Egy keresőre tehát átlag 1.1 eltartott jut.

Az iparosok 50 %-a dolgozik segéddel, 5 %-a csupán egy tanonccal, 45 %-a maga dolgozik.

Az újabb nagyipari fejlesztés feltételei volnának: első-sorban az egészségtelen,országos központosítás megszüntetése, másodszorban új fogyasztóréteg teremtése,különösen a kisipar részére,mely a Muraköz földművelő népének elvesztését nem tudja kiheverni,harmadsorban az olcsó energia-ellátás megoldása.Szén,vizierő hiányában fontos volna az olcsó villamos-erő nyerése, országos távvezetékkel szállítandó esetleges földgázon kívül, csak szállított szén és a helyi áramforrás áll rendelkezésre. Nyersanyagként a fa,az agyag és az őstermelés termelvényei jönnek számításba.

Az iparosítás /több közepes-nagyságu ipari vállalat létesítése,vagy a fokozatosan leállított sok nagyüzem újra üzembehelyezése/ oldaná meg a kb. 500 főnyi inséges, 100 főnyi értelmiségi elhelyeződési,továbbá a helyi kereskedelem és építő-ipar égető kérdéseit.

Kereskedelem.

Kanizsa vára fontos közlekedési utak metszőpontjában fekvődvén, a vár alatt már az Árpádok alatt élénk vásárokat tartottak. Kanizsay Miklós I.Zsigmondtól nyert engedélye alapján - mint már említettem - a mai Kiskanizsa helyén községet alapít, hova szerb és görög kereskedőket telepít le.

A kereskedelem még nem az iparosodáson alapult, hanem az agrár termékeken. Legtöbb hasznát a marhakereskedelem hozott.

Nádasdy Tamás idejében már élénk kereskedelem közép-pontja lesz Kanizsa, mert a várur állatokat és gabonát szállít külföldre. A kanizsai vár raktáraiba messze földről hordja be gabonáját, borát, Zala, Somogy népe, melyet Nádasdy Stájer országba exportál. Az olaszoknak pedig marhát szállít.

A török uralom idején a kereskedelem igen összezsugorodott. A török által megszállt területen nem mehet át a kereskedő a kirablás veszélye nélkül.

Nagykanizsa fejlettebb értelemben vett kereskedelmének nyomai II. József császár idejére nyulnak vissza. A XVIII. század végén és a XIX. század elején már számos olyan kereskedő telepedt le a városba, kik főleg gyapju, méz, gubacs, nyersbőr és bőr-kőben bonylítottak le jelentékeny forgalmat. Hatalmas arányokban fejlődött a gabona és terménykereskedelem.

A terménykereskedők éles versenye a kiskereskedők egy érdekes gárdáját, a népesen nevezett "Krobotenfahrer"-eket termelte ki. Ezek a nagykereskedők bevásárlói voltak, akik a helybeli és a muraközi fuvarosokkal bejárták Horvátországot, Szlavóniát, Szerbiát és a Dalmát vidéket. Az ott bevásárolt termékeket: aszalt szilvát, szilvoriumot, mézet, nyersbőrt stb. beszállították a kanizsai kereskedők raktáraiba, ott tisztították, osztályozták, azután a világpiacra továbbadták.

Nagyon fáradtságos volt a Krobotenfahrerek üzlete, heteken, hónapokon át döcögtek a bevásárló szekereken. Számuk mégis egyre gyarapodott s elérte a 2000-et is, míg végre az 1870-es években a vasut elsőpörte őket.

A mindig élénkebb fejlődésű terményexport egyengette utját a későbbi többágu kereskedelmünknek.

Kereskedőink megismerkedtek a távoleső piacokkal s vi-

szont Bécsben, Grácban, Triesztben a gyárosok és az ottani exportőrök megismerték kereskedőink megbízhatóságát. A szekerek melyek terményeket vittek, hazajövet Bécsből és Grácból kézmű és vasárukat, Triesztből pedig fűszer és gyarmatárukat hoztak Kanizsára. Lassanként kialakul a helyi fogyasztást szolgáló detail kereskedelem is. A kereskedelem egyes szakmaiban nagykereskedőink is vannak. A mult században Somogy, Tolna, Baranya megyéből, sőt Horvátország és Szlavóniából is nemcsak a terményeket árusító termelők és kereskedők, hanem a külföldi iparcikkek, vas és fűszeráru bevásárlásért is Kanizsára jöttek a viszontelárusítók. Nagykanizsától 30-40 Km sugaru körzetben a vidék kiskereskedői még ma is itt vásárolják meg szükségletük legnagyobb részét, ezért van Kanizsán annyi fűszer, vas, textiláru stb. nagykereskedő. A 20-25 Km-re fekvő falvak lakói közvetlen itt szerzik be szükségleteiket, rendszeren a keddi és a pénteki hetivásárok alkalmával, amikor a falvak lakossága a városba jön, terményeiket értékesíteni. Ilyenkor igen nagy a forgalom még ma is a város belterületén s a kereskedők üzlethelyiségei zsúfoltak. De az említett érdekeltségi körön túl is vannak helységek, amelyek a finomabb iparcikkeket Kanizsán szerzik be. Gyakran látni kocsikat, teherautókat Letenyéről, Zalaszentmihályról, Pácsáról, melyek butort, vasárukat szállítanak haza.

Az országos vásárok is igen nagy terület vásárlóközönységét hozzák a városba. Évenként 12 országos vásárt tartanak. Ma már ezek a vásárok is veszítettek jelentőségükből, de a kiskereskedői világ mégis megéri ezeket a napokat, mert ilyenkor fokozódik a forgalom.

A vidék lakosságán kívül jelentős fogyasztó piac maga a város lakossága is. A kanizsai ember szükségletének minden elképzelhető tárgyát megtalálja a város kereskedőinél. A háboru előtt az előkelőbb osztály szívesen ment Budapestre, Bécsbe

vásárolni, mert könnyű volt az odajutás. Ma azonban igen kevés ember megy Budapestre vásárolni s Kanizsán szerzi be szükségleteit.

Összeköttetéseink a külfölddel már annyira kifejlődtek az 1830-as években, hogy a nagy külföldi cégeknek városunkban állandó megbizottai voltak. Az 1840-es évek elején kereskedelmünk első helyét a gabona üzlet foglalja el. Nagykanizsa neve a gabona-export révén Ausztriában, Olaszországban, Svájc és Németországban, sőt az akkor még Franciaországhoz tartozó Elzász-lotharingiában is ismert volt.

Az 1840-es évek elején borkereskedelmünk is kezd szépen fejlődni. Vidékünk bortermelése minőség tekintetében korántsem vetélkedik az ország jobb borvidékeivel, kereskedőink azonban úgy a termelő vidékek, mint az elhelyezési piacok felkutatásával, a szakszerű pincézéssel, a bor értékesítése terén is szép eredménnyel működtek. A közelfekvő alpesi vidékek, továbbá az 1866-ig osztrák megszállás alatt volt olasz tartományok katonai szükségletének tekintélyes részét kereskedőink látták el, sőt még Franciaországba is szállítottunk cognac-készítésre Nagykanizsáról bort.

Az élénk kereskedelmi forgalom indította a Déli-vasut igazgatóságát arra, hogy vonalait Nagykanizsán át vezesse, amelyek révén városunk akkoriban az ország legnagyobb gócpontja lett.

A vasuti vonalak megnyitása megsokszorozta az eddig is pezsgő kereskedelmi életünket. Heti piacok napján több száz, az őszi hónapokban pedig 1500-2000 kocsi gabona és egyéb terményt hoztak Zala, Somogy, Tolna, Baranya megyékből Horvát és Szlavóniából városunkba.

A mindinkább élénkülő üzlet idején nagy gondot okozott a kereskedőknek a tőke megszerzése és mindnagyobb szükségét érezték valamely hitelnyújtó és pénzműveleteket lebonyolító

intézetnek. Ezért 1845-ben elhatározták egy önálló kanizsai pénzüintézet létesítését s még ezévben meg is kezdte működését a Nagykanizsai Takarékpénztár. A kiegyezés évében alakult meg a kereskedelmi és Iparbank, amely 1896-ban a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank fiókja lett. 1906-ban megalakult a Nagykanizsai Néptakarékpénztár.

1870-ben keletkezett a Délzalai Takarékpénztár, főként a falu népének szolgálatára. 1873-ban a Nagykanizsai Bankegyesület kezdte meg működését, melynek megalakításában a Triester Bank-verein is hathatósan vett részt.

Az 1879. év jelentős mozzanata volt az Osztrák-Magyar Bank helybeli fiókjának felállítása, melynek működési körzete kiterjedt Zala-, Somogy- és Baranya megyékre és Pécs szab.kir.városra.

piacunk jelentőségének egyik legjellemzőbb példája, hogy forgalom tekintetében a nagykanizsai fiók Temesvár, Szeged, Debrecen után következett.

Kereskedelmi szempontból kiemelkedő volt az 1876. év augusztus 24.-e, amidőn az első "gabona és borvásár" megnyílt. A vásár fényesen sikerült. Elkelt a vásáron 761 waggon gabona; a borüzlet már gyengébben sikerült, mert elkelt 1100 akó, melynek legnagyobb része Stájerországba ment.

Az 1880-as évekig a kereskedelmi élet mindinkább erősödött, ekkor azonban a fejlődés megtorpant. Különösen a gabonakereskedelem érezte meg, hogy a mindinkább kiépülő vicinális vasúthálózat eltereli a várostól a forgalmat. Lassanként elveszett az a kereseti ág is, amely a kocsikkal behozott gabona és termények bevásárlásával foglalkozott.

E veszteségek ellenére a gabonaüzlet még mindig oly erős maradt, hogy szükségesnek mutatkozott egy tárház alapítása. Ezt 1896-ban meg is építették; 2 éven belül a kétszeresére kellett kibővíteni. A "Tárházak" alakultak át később a mostani Nagyka-

nizsai Közraktárak Rt.-gá. Egyéb üzletágak még mindig emelkedőben voltak. Guttman S.H. cég a fakitermelés, a faüzlet és melléktermékeinek ipari feldolgozása terén világhírré tett szert.

Nagyszerűen szervezett borüzleteink minden esetben tudtak alkalmazkodni a helyzethez. Évenként 200.000 hl bort adtunk el leginkább Ausztriának.

A bécsi tojástartás árúlapján a Nagykanizsáról szállított friss áru márkás áruként szerepelt. Igen jelentős volt szarvasmarha, ló és hizott sertés kivitelünk.

Kereskedelmünk magvakban is nagy forgalmat ért el, úgy hogy 1912-ben a kormány magvizsgáló állomást is létesített Nagykanizsán s évenként kb. 1000 q heremagot ólomzárolt.

A világháború után Nagykanizsa kereskedelme épúgy, mint ipara szomorú képet mutat. Városunkat földrajzi helyzete, a gazdasági szükségszerűség teremtetten meg s a lüktető kereskedelem tette virágzóvá. A nemzetközi országutak és vasútvonalak csomópontjában ki kellett fejlődnie ennek a városnak. Egy nagy sugárral megrajzolható kör középpontjában feküdt Kanizsa, idehuzva a centripetális erő energiájával a messze környék, de főleg Muraköz lakosságát.

Trianon egy tollvonással elszakította Nagykanizsát gazdasági területeitől. A körből csak egy nagyon hegyesszögű körcikk maradt, csucsában Kanizsával. Határváros lettünk. Muraközzel elvesztettük gazdasági körzetünknek több, mint 3/4 részét. A valamikori jólét, a hajdani viruló gazdasági élet eltűnt. Az élénk, forgalmas országos vásárokat csak Muraköz visszacsatolása keltené újra életre.

A város kereskedelmi jellegére nézve jelenleg főleg helyi, a háború előtti távolsági és nagykereskedelem visszafelődött. A jelenlegi helyi kereskedelem megoszlása nem egészen arányos, mert bár az egyes ágak megfelelő arányban vannak egy-

• más mellett, a város területén még nincsenek egyenletesen elszórva és a minőség kereskedelem szinte kizárólag a Király - utca, Erzsébet-tér, Fő-ut és az azt keresztező forgalmi utak kis, betorkoló szakaszára szorítkozik.

Igen nagy a hiány a II. kerület külső részein.

A kereskedelem és hitel százalékos aránya az összlakossághoz viszonyítva:

Év	kereskede- lem hitel	össznépes- ség	%
1900	2237	23.978	9.3
1910	2458	26.524	9.3
1920	3113	30.037	10.2
1930	3156	30.869	10.2

Az önálló kereskedők száma 1930-ban 362, keresők száma 1475, az eltartottaké 1691. Egy keresőre tehát 0.83 eltartott jut.

Mezőgazdaság és állattenyésztés.

Nagykanizsa mezőgazdasága és állattenyésztése kisebb jelentőségű. A város területén csak törpebirtok lévén, az elérhető legnagyobb termelési eredmény mellett sem lehet a város lakóinak szükségletén kívül kivitelre mezőgazdasági terményt előállítani. 20-30 hold földje van 10, 10 holdja van 30 lakosnak. Átlagban egy földtulajdonosra 1.5 hold jut.

A város egész területe 12931.174 kat.hold, melynek tagozódását 1930-ban a következő táblázat mutatja

Terület holdban	k.hold ö1 ²	%-os megoszlás
Telkesített	280.	2.17
Közterület	281.148	2.18
Östermelés	12208.110	94.42
Vasut	125.	0.95
Vizfelület	36.1516	0.28
Összesen	12931 k.h.174 ö1 ²	

A város östermelési területe 12208 kat.hold.

Ennek megoszlása művelési ágak szerint 1930-ban a következő:

Őstermelés	kat.hold	%
Szántó	4126	33.80
Kert	244.1500	2.00
Rét	2559.374	20.96
Legelő	1673.843	13.71
Szőlő	246.433	2.02
Erdő	3357.864	27.50
Összesen	12208. kat.hold	

A szántóföldek legnagyobb tömege a lösszel borított keleti dombháton terül el. Találunk még szántót Kiskanizsától északra és délre fekvő területeken is. A szántókon búzát, rozsot, kukoricát, burgonyát és takarmányrépát termelnek. Zab és árpatermelésre föld nem jut.

A kiskanizsai földművelők szántóföldjeiket kertszerűleg művelik. Nagymennyiségben termelnek káposztát, paradicsomot, hagymát, zöldségfélét, melyet waggontételekben szállítanak Zalaegerszeg, Szombathely, Budapest piacára.

Kiskanizsa belterületén minden m^2 -nyi föld virággal, kerti veteménnyel van beültetve, hol a bővizű kutak elegendő vizet szolgáltatnak a konyhakerti növények öntözéséhez.

A szorgalmas kiskanizsai asszonyok ügyes konyhakertészek; az idénycikkeket igen korán tudják előállítani, ami szép jövedelmet biztosít számukra. Terményeikkel nemcsak a város

szükségletét biztosítják, hanem Kanizsához közelebb fekvő balatoni fürdőtelepeket is ellátják zöldség- és főzelékfélékkel. A Principális-völgyben több "kiskanizsai polgár"-nak bolgárrendszerű konyhakertészete van, melyhez a szükséges vizet a csatorna szolgáltatja.

A törpebirtokosok a kerti veteményeken kívül gyümölcs, virág stb. termeléssel teszik jövedelmezőbbé földjeiket.

A földek egész évi megmunkálását a szántás, vetés és aratáson kívül az asszonyok és leányok végzik; a férfiak fuvarozással foglalkoznak.

Jövedelmező állattenyésztés csak a nagyobb birtokokon lehetséges. Az intenzívebb állattenyésztéshez nincs Kanizsán elegendő földterület, így az állattenyésztés leginkább a saját szükségletük ellátására szorítkozik.

Baromfiállomány közül legjelentősebb a tyukféléké. A kacsá és ludállomány jelentéktelenebb.

A város területén tenyésztett állatok nem biztosítják a lakosság húsz- és tejszükségletét, így tejjel, tejtermékekkel, vágómarhával, sertéssel, baromfival a környék falvai, uradalmai látják el bőségesen a várost.

Az őstermelők száma az összlakossághoz viszonyítva az 1900 évi 23.2 %-ról 10 évenként 19.5 % - 18.2 % - 17.2 %-ra csökkent 1930-ig. Egy keresőre átlag 1.4 eltartott jut.

Erdőgazdaság.

A város tulajdonát képező 3357.864 k.holdat kitevő erdőbirtokból ezidőszereint 35 k.holdnyi vágásterület áll évente a város rendelkezésére. Ez évente kb. 800 m³ müfát és 6000 ürm. tűzifát, értékben pedig 50.000 P. netto jövedelmet jelent. Vagyis a város erdőbirtoka ma oly tőkét képvisel, amelynek évi kamata 50.000 P-t tesz ki.

A tűzifa tulnyomórészben cser,tölgy,gyertyán és bükk.A
tölygműfa alkalmas részben bányafa és vasuti talpfa,részben
donga,illetve fűrészáruk termelésére.



Veteményező kiskani-
zsaiak.

piacra siető kiskanizsai
asszonyok



Kapáló kiskanizsaiak.



Előtornácos kiskanizsai ház.

két tornácos kiskanizsai ház.



Modern kiskanizsai ház.

Közlekedés, forgalom, városias élet.

Összeköttetés a város és a vidék között.

A város és a vidék összekötésére szolgálnak az országutak, vasutvonalak, autóbuszvonalak és részben ezt a célt szolgálják a Nagykanizsán levő személy- és teherautók is. A város területén belül az országutak mindenütt jók. Az országos átlaghoz viszonyítva jó a Szombathely-zákányi, Letenye-kaposvári, s a Keszthely-budapesti ut. Ezek az utvonalakon nagyon sok kocsis, autó, stb. jármű jön a város területére.

A személyautók és motorkerékpárok csak átfutó forgalmat jelentenek. A teherautók legnagyobb része, a lovaskocsiknak pedig teljes száma a Kanizsára jövő forgalom mérvét mutatja. A Nagykanizsa-budapesti, Nagykanizsa-soproni és a Nagykanizsa-barcsi vonalak metszéspontjában feküdvén Kanizsa, a hat irányból futó, elsőrendű vasuti vonalak nagyarányú forgalmat biztosítanak a városnak.

A vasuti állomás forgalmáról az alábbi számok nyújtanak képet:

Nagykanizsa állomásáról rendes körülmények között naponta kiindult:

Budapest felé	4 gyorsvonat
	4 személyvonat
	4 sínautó
	12 tehervonat.
Szombathely felé	2 gyorsvonat
	6 személyvonat
	4 tehervonat.
Barcs felé	2 gyorsvonat
	4 sínautó
	4 személyvonat
	2 tehervonat

Minden ágon ugyanannyi érkezett be is. Olaszország felé naponként 2-2 gyorsvonat indul és érkezik.

A nagykanizsai vasuti állomás 6-700 embernek ad ke - nyeret. A vidék és Nagykanizsa kapcsolatát szolgálják az autóbusz utvonalak is.

Autóbuszjárat közlekedik Nagykanizsa-Kaposvár, Nagykanizsa-Letenye, Nagykanizsa-Hahót, és Nagykanizsa-Zalasabar között. Minden vonalon naponként menetrendszerűen két járat közlekedik mindkét viszonylatban. Az autóbuszjáratok a postaszállítást is lebonyolítják vonalaikon.

Nagykanizsa utcáin a forgalmat két drb. 24 üléses és 1 drb. 16 üléses autóbusz bonyolítja le menetrendszerűen. A nyári hónapokban rendes autóbuszjárat közlekedik Hévízre is. Részenben a helyi, részben a vidéki összeköttetést szolgálják a városban levő autó-taxik, továbbá a többi személy és teherautók.

A város lakóinak egymás közötti, valamint a város és vidék kapcsolatát szolgálja a postaforgalom is. Leggyorsabb összekötő kapocs a telefon. A városban 1940-ben 602 távbeszélő előfizető volt. Nagykanizsa postaforgalmát az I.sz. nagykanizsai és a II.sz. mozgóposta főnökség látja el. Kiskánizsán a III.sz. postahivatal külön postamesterség.

A vidék és a város kapcsolatát, azaz Nagykanizsa érdekelttségi vonzókörét mutatja, hogy sok idegen jön a városba. Évente átlagosan ~~32~~ 300 belföldi bejelentés történik a bejelentő hivatalnál. A vidékről érkezők elszállásolása a városban lévő két modern- minden igényt kielégítő - s egy régibb szállodában történik. A város közvilágítását 1894. óta a Franc-malom villanyfejlesztő telepe látja el. 50 évre kötött szerződést a várossal, mely szerint kezdetben 12 ivlámpa és 300 izzólámpa szolgálta a világítást. 1925. óta 500 drb. 40 gyertyafényű izzólámpa és 24 drb. 980 gyertyafényű ivlámpa látja el

világossággal Nagykanizsa utcáit. 1934.-ben a Drávavölgyi Villamos Áramszolgáltató Rt. vette át a város közvilágítását. A város utcáin járva megállapíthatja az ember, hogy a város elsőrendű feladatának tekinti a városias jelleget emelni, utcáinak minden szükséges helyén lámpa ég.

A városias jelleget domborítja ki az a nagy áldozatkészség is, amellyel a város a mai igényeknek megfelelő felszereléssel rendelkező tűzoltóságot tartja fenn.

A város délkeleti részén fekvő 12 kat. holdnyi parkjának, sétányainak, parkosított tereinek, virágos utcáinak fenntartására, rendezésére, általában a város külső képének csinosítására levegőjének egészségessé tételére nagy gondot fordít és évenként tetemes összeget áldoz a város vezetősége.



Teleki-uti ház.
/Nagykanizsa./



Rózsa-utcai részlet.
/Nagykanizsa/



Alsótemető-uti ház.
/Kiskanizsa/



Alsótemető-uti ház
pajtája.

Közművek.

A városias élet elsődleges kifejezői az élénk ipar és kereskedelem nagysága mellett az utcák külső képe, valamint a forgalom mellett a közművek kiépítettsége is. Ily szemszögből nézve a régi, gazdag Kanizsa a maga sáros, poros kongótéglaburkolataival, rendezetlen utcáival, virágdisz nélküli tereivel, víz- és csatornamű nélküli elmaradott állapotában az elhanyagoltság városa volt. A világháború utáni, határszéli, szegény Nagykanizsa a háborút követő válságos esztendőkből óriási erőfeszítéssel igyekezett behozni sok évtized mulasztásait. A megnezedett idők súlya alatt indult olyan fejlődésnek, amelyhez fogható a béke boldog, gazdag, nagyforgalmu éveiben is nemcsak Nagykanizsán, de az akkori idők többi városaiban is alig fordult elő.

A háborút követő években látta el magát mindazokkal a berendezésekkel és alkotásokkal, amelyek nélkül ma nem nevezhetné magát városnak. A háborút követő súlyos évtized alatt létesítette: vízműveit, csatornázását, kitűnő utburkolatait, mintaszerű kulturális és egészségügyi intézményeit, kitűnően megoldott strandfürdőjét, művészi emlékszorait, gyönyörű parkosításait, középületeit.

a. / vízművek,

Nagykanizsa vízellátása a város vezetőségének mindenkor nagy gondot okozott. Jó ivóvize sohasem volt elegendő. A nagykanizsai kutak vize kemény, mert nagymennyiségű salétromsavat tartalmaz, míg a kiskanizsaiaké lágy, lugos hatású, alig élvezhető.

A város területén a 4-5 elfogadható vizű kutat azok tartották jókarban, akik használták, a város csak a piactéri kutat gondozta.

A múlt század 90-es éveiben próbálkoztak többiben is

vizvezetékét létesíteni, de a tervek az akkori vezetők szűk látóköre miatt nem kerültek kivitelre.

Kisebb vizvezetékek már a múlt század második felében létesültek. Házi vizvezetéke volt a Délivasutnak, a közvágóhidnak s egy pár nagyobb gyártelepnek, melyek vizét a területükön furt ártézi kutak szolgáltatták.

Amint már a város fejlődéstörténetét tárgyaló fejezetben érintettem a katonai igazgatás 1916-ban a hadikórházzal kapcsolatosan vízművet is létesített, melyhez a vizet a kórház területén furt két 100.30 m mélységű ártézi kut szolgáltatta. A vizet 18 m. magas vasszerkezetű viztoronyba nyomták fel, melynek tartálya 75 m^3 -es. A kórháztól 4.5 Km távolságban fekvő lakanyát is a hadikórház kutjaiból kellett vízzel ellátni. Ecélből a katonai igazgatás és a város között a vizvezetékre vonatkozó megegyezés jött létre. Eszerint a város önköltségi áron látja el a katonai telepeket vízzel, ennek ellenében 1921. június 13.-án a vizvezetéknek a katonaság által kiépített részét városi üzemmé nyilvánították.

Az egész város területére vonatkozó vizvezeték és csatornázási tervek keresztülviteléhez a szükséges tőke hiánya miatt csak 1926-ban foghattak hozzá.

1926-27-ben épült fel a Teleky utca végén a vasbeton viztorony, mely 30.3 m. magas, 10.30 m. belső átmérőjű, 10 m vizoszlop magasságu vasbeton viztartóval.

A viztorony, mely gyönyörű kis parkban fekszik - 160000 P-be került.

A vizvezetéki munkálatok másik fontos része a tokos öntöttvas-csőhálózat lefektetése volt. A tervezet szerint 9821 m különböző méretű öntöttvas karmantyus utcai vezetéket építettek be. A kijelölt munkálatokkal 1927-ben lettek készen.

A város 1929-ben is tovább fejlesztette a vízművet. A

meglevő kutaktól 500 m,illetőleg 250 m távolságra egy 140 m és 150 m.mély ártézi kutat furatott.Ez évben épült még a 615 m utcai összekötő vezeték.

A város 1929.év végéig 930.000 P-t fordított a vízvezetékre. A két régi kut naponként 800 m^3 , a két új kut naponként 1000 m^3 vizet szolgáltatott.

A vízvezeték hossza 1928.végén : 15.700 m

1930 " 17.040 "

1940 " 22.050 "

A vízfogyasztás naponta:

	maximalis	minimalis
1927-ben	813 m^3	263 m^3
1928 "	1200 "	420 "
1940 "	2016 "	866 "

A vízvezetékbe bekapcsolt házak és lélekszám emelkedése az elfogyasztott évi vízmennyiséggel együtt:

Év	bekapcsolt ház	fő	fogyasztott víz m^3
1921	3	1710	-
1922	8	1912	52.000
1923	24	2097	85.000
1924	40	2342	88.000
1925	61	3088	98.000
1926	121	4019	120.000
1927	250	5901	158.000
1930	484	8781	317.000
1935	638	15434	425.000
1940	835	20060	492.520

b./ Csatornázás.

Hatalmas lépést jelentett városfejlődési szempontból a csatornahálózat kiépítése.

A régi, nyílt utcai árkok már az utaknak téglával való burkolásakor eltűntek a főbb utcákból; a csatornázásnak ez a módja azonban csak annyiból állott, hogy az árkokat téglából beboltozták. A téglacsatornák az utca mindkét oldalán feküdtek.

A város a korszerű általános csatornázást a vízmű építésének befejezése után létesítette. A munkálatokat 1926-ban kezdték meg. A csatornák betonból készültek kör-, tojás és békaszáj-szelvénnnyel. A szelvények 30/45 cm-től 90/135 cm-ig terjednek. Készült egy 140/210 cm. méretű 800 m. hosszú záporcsatorna is, melybe az Ördögárok vezet csapadék és külterületi vizet. Az I. számú szennyviz főgyűjtő, amely a fedett záporcsatorna kitorkolásánál kezdődik, 1700 m. hosszúságban vezet az átemelő telepig, a telepnél 50/75 cm. belső mérettel. Itt a vizet 400 mm. ϕ -jű, 390 m. hosszú öntöttvas csővezetéken 8 m. magasságra emelik a Horthy Miklós uti főgyűjtőbe. A szennyviz-emelés két db. 50 mp. literes és 1 db. 100 mp. literes elektromotorral közvetlenül kapcsolt turbina szivattyúkkal történik.

A gyűjtőcsatornákból eső, zápor, vagy hóolvadás idején lefolyó viznek többlete, - amennyiben a mennyisége a szennyviz négyszeresét meghaladja - a 7 vészkiömlőn át részben csatorna, részben nyílt árok útján az elvezető árokba, azokból a Dencsár árokba, onnan pedig a Principális csatornába jut. A Szemere utcától induló, szintén észak-déli irányú és az átemelő telep elkerülésével a szennyvizderítő telepre jutó II. számú főgyűjtő, amely az átemelő telepből felnyomott szennyvizet is befogadja és tovább szállítja, 1800 m. hosszú és 50/75 - 70-105 cm. mérettel épült ki. A II. számú főgyűjtő-csatorna a város nyugati szélén a

Dencsár-csatornával vonul párhuzamosan és a derítő telepbe torkollik.

A város különleges terepviszonyai miatt a szennyvizet két főgyűjtő csatorna vezeti a derítőbe.

A város területének 2/3 részéről minden szennyvizet az I. számú főgyűjtő-csatorna egy közbeiktatott emelő segítségével juttat el a 8 méterrel magasabban fekvő II.számú főgyűjtőbe, mely a város nyugati szélén, a Dencsár csatornával párhuzamosan vonul és a derítőtelepbe torkollik.

A derítőtelep 9 hold területű. Van rajta hat db.1 m. mély 1000 m^3 szennyvizet befogadó, téglaburkolattal ellátott derítőmedence. A főgyűjtőn érkező szennyvizet zárt csatornák útján, zsilipekkel bármelyik medencébe lehet beterelni és a Dencsár-csatornába bevezetni.

A csatorna vizek a Dencsár-csatornán a Principális-csatornába, onnan a Murába találják bevezetést.

A csatornamű 1927.november 1.-én kezdte meg üzemét. Az új csatornahálózatba 1928.végén 522 ház volt bekapcsolva, ezenkívül 212 ház van bekapcsolva a régebbi téglá és betoncsatornába.

A csatornahálózat hossza 1940.év végén: 20.540 Km.

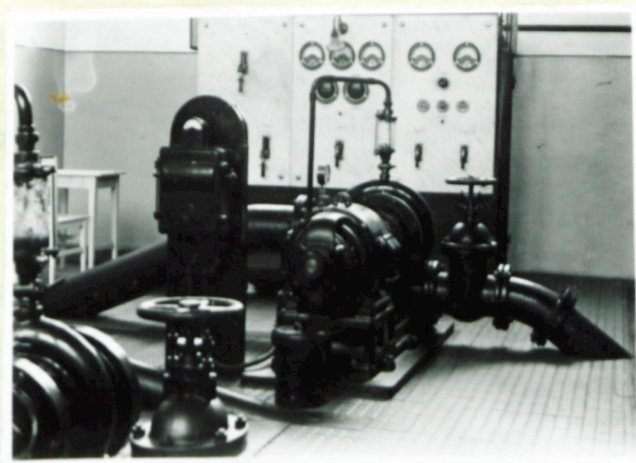
1930.év végén a bekapcsolt házak száma 754

1935. " " " " " " 832

1940. " " " " " " 1050



Szennyviz-átemelőtelep.



Szennyvizszivattyú.

Utak, utcák burkolásai.

Nagykanizsa nem sorozható a szerencsés uthálózattal rendelkező városok közé. A város két különálló városrészből állván, utcáinak hossza nem áll arányban a lakosság számával. A két városrész nagy területen fekszik s miután sok a földműveléssel foglalkozó polgára, nagykiterjedésű belsőségekben épültek a lakóházak, így az utcák nagyon hosszúak lettek.

A város utcáinak összes hossza 69.763 Km. Ma már annyira haladtak a burkolási munkálatok, hogy 51.198 Km. burkolt, míg burkolatlan csak 18.565 Km; területileg az I.-II. kerületben 198.390 m², a III. kerületben 52856 m², összesen tehát 251.246 m² burkolt ut van.

A burkolatok közül elsőnek kongótégla burkolatot alkalmaztak, amelyet már 1870-től kezdődően építettek a 25-30 cm. vastag homok alapra. 1908-tól kezdve azonban a forgalom növekedése s a járművek és szállítóeszközök motorizálása folytán ezt a burkolatnemet teljesen mellőzni kellett; újat egyáltalán nem építettek, csupán a régiek karbantartására szorítkoztak, később makadémburkolattal váltották fel, bazalt, mészkő és kongótégla törmelékből.

A városnak vízvezetékkel és csatornával történt ellátása folyamán a burkolatok megrongálódtak s miután a város belterülete, éppen azok az utcák, ahol vízvezeték és csatorna készült legnagyobbbrészt kongótéglával volt burkolva, elkerülhetetlen volt már a kopott, hiányos és forgalom szempontjából egyáltalán nem megfelelő burkolatnak, újabb burkolattal való kicserélése.

1929-ben elhatározta a város, hogy főbb forgalmi útjait átépítteti és azokat a mai kor igényeinek és a forgalomnak megfelelő burkolattal látja el.

A burkolatokat a város 1930-1931 években el is készítette, melyeket a forgalom és városiasság szempontjai szerint választottak ki. Így a Pécs-varasdi állami utat bazalt-kiskocka, homokaszfalt és topeka-aszfalt, a nagykanizsai-zákányi utat homokaszfalt és bazaltfejkő, a nagykanizsai-szombathelyi törvényhatósági utat homok-aszfalt, a Sugár egy részét homok-aszfalt, a Deák teret homok-aszfalt, másik részét felületi kezeléssel és bitumac-burkolattal látták el. Miután ezek az utak mind kongótégla burkolatúak voltak, az ezekből kikerült anyagból a még kongótéglaburkolattal bíró utakat javította ki. Így a szombathelyi törvényhatósági utnak aszfalttal ki nem burkolt részét, a Sugár ut, Rozgonyi-utca, és a Zrinyi Miklós utca kongótéglaburkolatú részét, a Széchenyi téren pedig a megmaradt kongótéglából a tér közepét burkolták ki.

Valamennyi új burkolat - kivéve a kongó, bazaltfejkő és bitumac-burkolatokat - 15 cm vastag betonlapra épült.

A legfőbb forgalmi utak átburkolása után is maradt még a városnak kongóburkolattal ellátott utcája, amelyeket kijavítottak. A fennmaradt használható kongótéglákból a kisebb forgalmu belterületi utcákat burkolták ki, márcsak a portalanítás és tisztántartás érdekében is.

A város III. kerülete - Kiskanizsa - utcái, kivéve a rajta is keresztül vonuló Pécs-varasdi állami utat, közlekedés és forgalom szempontjából alárendeltebb szerepet töltenek be, mint az I.-II. kerületbeli utcák és utak, burkolatuk is ennek megfelelő minőségű. A kiskanizsai utcák közül a nagyobb forgalmu utak burkoltak, továbbá azok, amelyek süppedékes talajuk.

A burkolatlan utcák helyzete a talaj homokos minősége miatt nem kedvezőtlen és a város azokat is karbantartja árkolással, feltöltéssel. A város utcáiról általában elmondhatjuk, hogy kielégítő állapotban vannak. A burkolatlan utcák száma év-

ről-évre fogy, a burkolatok jókarban tartásáról pedig kellő-
leg gondoskodik a város.



Városháza.



Városháza.



Centrál



városi Adóhivatal.

Közegészségügy.

Az első kanizsai kórház létesítése 1416-ban Kanizsay János hercegprimás és főkancellár nevéhez fűződik. Mint Kanizsa vára az általa épített kórházakat és patikát a betelepített ferencrendi szerzetesekre bízta.

A Szent Ferenc Rend már a XVIII. század elején tartott fenn egy Xenodochiumot, amely inkább inségesek háza volt.

Ebből fejlődött ki a kanizsai szegényház, Xenodochium Civile. A Xenodochium Civile mellett a Rend egy gyógyszertert is kezelt, mely a mai Horthy Miklós és a László herceg utca kereszteződésén levő vendéglő telkén volt.

A gyógyszertert 1730-ban adták el. A gyógyszerter "Fekete Sas" néven ma is fennáll s a barátok által készített eredeti berendezésének egy része még ma is használatban van. Itt említem fel, hogy Kanizsán a következő gyógyszerterek vannak: Igazság gyógyszerter, alapítási éve 1836; Salvator 1882; Paduai Szent Antal 1907; Órangyal 1913; Szűz Mária 1923.

A vár lerombolása után az első "ispotály" 1698-ban létesült, mely tulajdonképpen 15-20 személy befogadására alkalmas "aggápolda" volt, mely az akkori város központjában a mostani kaszinó épület helyén állott.

Az aggápolda már az akkori egészségügyi követelményeknek sem felelt meg s rendeltetése szerint inkább szegényház jellegű volt, mint kórház. Nem is volt különösebb forgalma; 1872. évben pl. mindössze 307 betegnek nyújtott ápolást 6468 ápolási nappal.

Az 1868. évben nagy tifuszbajrárvány lépett fel a városban s ennek hatására 10 városi képviselő írásban kéri a közgyűléstől, hogy a kórházat helyezték ki a város központjából s új, megfelelő kórházat építtessenek.

A kérelem helyesléssel találkozott, de az építkezés fedezésére nem volt meg a szükséges összeg, így a terv megvalósulása eltolódott 1883-ig. Az új kórház 1885-ben lett készen s 83.683 forintba került, melyhez a vármegye 4 50.000 forint segélyt szavazott meg azzal a kikötéssel, hogy az építendő kórház közkórház legyen.

Az új kórház a régi ápoldából áthozott 14 beteggel 1885. március 13.-án kezdte meg működését.

A kórház egyemeletes főépületében nyert elhelyezést a sebészeti és belgyógyászati osztály 52 ágygal és az ápoló személyzetnek 6 ágygal. Külön földszintes épületbe kerültek a fertőző betegek 12 ágygal.

A kórház megnyitása óta az 1914.évig nem gyarapodott, bár a terjeszkedésre napi 100-130 beteglétszáma mellett a 64 betegágyra berendezett kórháznak - már abban az időben is nagy szüksége lett volna.

A háboru kitörésekor létesült egy földszintes két kórteremből álló 40 ágyas pavillon épület, amelyet 1914-ben üzembe is helyeztek. Itt nyertek elhelyezést a tifuszos katonák. Ez az épület jelenleg a belgyógyászati női pavillon.

A háboru alatt előállott tulzsufoltság további építkezéseket tett szükségessé. 1915-ben fel is épült egy ugyancsak földszintes 40 ágyas pavillon, mely ma a belgyógyászati férfi-pavillon.

A háboru után következő időkben a kórház zsufoltsága csak fokozódott, a férőhelyviszonyok egyre rosszabbak lettek. Néhány idevonatkozó szám is élénken bizonyítja a betegforgalom növekedését. Így az 1886.évben 831 beteg 20.540 ápolási nappal állott kezelés alatt; ezek a számok az 1913.évben 2026 beteg 47.585 ápolási nap, az 1919.évben 2629 beteg 77.762 ápolási nap, az 1923.évben 2758 beteg 72.357 ápolási nap, az 1926.évben 3493 be-

teg 91.605 á.p.napra növekedtek, ami pedig az 1926. év adatai alapján átlagos napi 250 beteg betegápolási napnak felel meg. A további növekedést az a körülmény akadályozta meg, hogy a 180 ágyas kórházban több beteget felvenni nem lehetett. Így is kettesével feküdtek a betegek az ágyukon. A helyzet tarthatatlan volt s a város komolyan foglalkozni kezdett a kórház fejlesztésével, modernizálásával.

Kedvező alkalom kínálkozott erre a kormány által rendelkezésre bocsátott külföldi kölcsönök igénybevételével.

A kibővítési és modernizálási tervek költségei 1,900000 pengőt tettek ki, melyhez a város, mint kórház-fenntartó 750.000 pengővel járult hozzá.

Zalavármegye 160.000, a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium pedig 414.000 pengővel támogatta a várost az építkezés keresztülvitelében. Építkezésekre és felszerelésekre így összesen 1,324.000 P. állott rendelkezésre.

A megnagyobbodott kórházban természetesen emelkedett az orvosok létszáma is. Az 1913. évben alkalmazott két orvos helyett ma már 7 orvosa van a kórháznak. A kórház szépen megindult fejlődését a gazdasági helyzet leromlása megakasztotta.

Az 1927-ben megtartott általános szemvizsgálat a nagy-kanizsai és letenyei járások muramenti községeiben 1503 trachomás beteget talált, akiknek okszerű gyógykezeléséről feltétlenül gondoskodni kellett.

Az 1920-ban megkezdett 60 ágyas szemészeti épületet a leromlott gazdasági viszonyok miatt még ma sem fejezték be.

A kórháznak ma három betegosztálya van és pedig: a 100 ágyas sebészet, a 112 ágyas belgyógyászati osztály, melyből 32 ágy a fertőző osztályra esik és a 40 ágyas szülészeti-nőgyógyászat.

Az egykori 64 ágyas kórház ma 252 ágyas kórházzá épült ki. Az egyes betegosztályoknak megfelelő műtőtermek és kezelő he-

lyiségek állanak rendelkezésre.

A kórház is olyan intézménye a városnak, amely nagy területre vonzóerőt gyakorol.

Az 1938-ban ápolott betegek lakóhelyük szerinti megoszlása ilyen képet mutat:

ápoltak 5046 beteget 80.119 ápolási nappal, ebből

2307 beteg nagykanizsai, 45 %

1853 " zalavármegyei, 37 %

848 " somogyvármegyei, 17 %

38 " egyéb megyei, 1 %

E számok mutatják, hogy milyen nagy vidéki forgalmat jelent a városnak a kórház, hiszen betegeinek 55 %-a, 1938-ban pl. 2739 ember vidékről jött kórházi kezelésre.

A kórházban kezelt betegek kimutatás az 1930 - 1940. évben :

É v	Betegek száma	Ápolási napok száma
1930	3299	77.710
1931	3373	77.440
1932	3369	74.752
1933	3019	66.029
1934	3363	66.439
1935	3606	71.842
1936	4153	74.677
1937	4305	74.190
1938	5046	80.119
1939	5289	77.713
1940	4919	81.990

A város egészségügyi intézményei közül rendkívül fontos tényező a várostól 1.5 Km távolságra fekvő járványkórház 40 ágygal, külön férfi-, női- és fertőtlenítő osztállyal.

A várostól 3 Km távolságra fekszik a volt hadikórház, mely a háboru idején párját ritkította 3000 ágyával, gyönyörű műtőtermeivel, fürdőberendezéseivel, vízvezetékével, csatornázásával, elsőrendű szennyviz elvezetésével, központi konyháival, a tüdőbetegek számára létesített nyitott és fedett fekvő csarnokaival. A hadikórház külön kis városrészt képezett és a háboru alatt megbecsülhetetlen szolgálatot tett a katonai egészségügynek.

Ma "Honvéd és közrendészeti kórház" név alatt működik.

A közegészségügyet szolgálja a "József Főherceg Szanatorium Egyesület" mely 1906-ban alakult meg. 1913 óta saját házában tbc-dispensáirrel is rendelkezik. Az intézetnek ma már Röntgen-készüléke, Quarz-lámpái és jól felszerelt laboratoriuma van.

Az Amerikai Vörös Kereszt Egyesület az Országos Stefánia Szövetség helybeli fiókjának közreműködésével a 42. számú anya- és csecsemővédő intézetet létesítette Nagykanizsán. A beteg csecsemőket az intézet 1927-ben felállított tejkonyhája, a gyógy célnak megfelelő tápszerekkel látja el. Az intézet 1927-ben 3200 gyermek és 120 terhes nő kereste fel.

A közegészségügy szolgálatában áll a városi strandfürdő és sportuszoda, mely 1932-ben épült.

A fürdő a város központjához közel van. Elrendezése tágas, levegője a szabad fekvés és a környező sétatér folytán tiszta, szép és kulturált. Területe 12.000 m^2 . Az uszómedence 1000 m^3 vizet fogad be, hossza $33 \frac{1}{3} \text{ m}$, szélessége 18 m . A medencében fürdés és versenyuszás céljára kétféle vízszint lehet tartani.

A gyermekek részére külön medence készült 12 m átmérőjű köralaprajzzal, $0.3-0.5 \text{ m}$ mélységgel.

KULTURÁLIS ÉLET.

Elemi népiskolák.

Nagykanizsán már a legrégibb időkben, a legsúlyosabb viszonyok között is mindig nagy erőfeszítések történtek a közoktatásügy fejlesztéséért.

Az első hiteles írott nyom, ami az iskolai életre vonatkozik, az 1731. május 7.-én kelt bejegyzés, mely arról tanuskodik, hogy a város akkor már gyűjtögette a pénzt iskolaépítésre.

Abban az időben az írni-olvasni tanítást a városba vetődött, itt letelepedett "írástudó ember"-ek végezték, de az iskolába-járás teljesen magánügy volt. Az iskola helyisége a "mester" lakásán volt. A század közepén már fizetett tanítója volt a városnak.

A "Nemzeti Oskola" egyemeletes 20 öl hosszú épülete, alul tanítói lakásokkal, felül 100 tanuló részére tantermekkel 1806-ban készült el. A leányok együtt jártak az iskolába a fiukkal, de már ekkor foglalkozott a város azzal a gondolattal, hogy külön leányiskolát létesítsen. 1857-ben 800 iskolaköteles gyermek volt Kanizsán, akik a 4 főelemi és 3 elemi alosztályban oszlottak meg.

A tanítás a 2 nagykanizsai és 1 kiskanizsai iskolában összesen 9 tanteremben történt magyar és német nyelven. Volt 7 tanító, 2 tanítónő, 2 altanító. Kiskanizsán egy-egy osztályból állt az iskola külön a fiuknak és külön a lányoknak. Kiskani - zsán a ma is fennálló Templom-téri iskola épületét 1841-ben építették fel, addig bérelt helyiségben volt az iskola.

A hatvanas években a város nagy lépésekkel haladt előre az elemi iskolák fejlesztése terén. A város közepére helyezett iskolák széttelepítésén fáradozott a város vezetősége.

A tanköteles gyermekek száma egyre növekedett. Az 1872-1873 tanévben már 20 tanító és 10 tanítónő működik a kanizsai elemi iskolákban. Elemi iskolába járt ekkor 923 rk., 730 izr., 24 ev., 3 gör.keleti tanuló. Az ismétlő iskolába 116 tanuló iratkozott be. Az elemi iskolában 1891-92 évben szüntették be a német nyelv tanítását.

1894-95 tanévben már 31 osztályt tanított 19 tanító, 13 tanítónő és 4 hitoktató. Volt a központi, az Arany János utcai, a Teleki-utcai, az Eötvös téri, Hunyadi-utcai, valamint a két kiskanizsai iskola a Templom-téren és a Rác utcában.

1900. január 1.-től az elemi iskolákat átvette az állam s három igazgatóság alatt 3 körzetre oszlottak. Az első körzethez tartozik: a Vécsey-utcai, Teleki-utcai, Petőfi-utcai és a Barakk-telepi iskola.

A II.körzethez tartozik: az Arany János-utcai és a Rozgonyi utcai iskola.

A III.körzet iskolái: Templom-téri és Nagyrác-utcai iskolák.

Az iskola benépesedése:

Tanév	Tanítók száma	Tanulók száma
1870 - 71	14	823
1880 - 81	19	1437
1890 - 91	30	1967
1900 -901	34	1950
1910 - 11	41	2508
1920 - 21	49	2684
1930 - 31	58	2805
1939 - 40	52	2803



Rozgonyi-utcai elemi iskola.



Vécsey Zsigmond utcai elemi iskola.



Nagyrácz-utcai elemi iskola./Kiskanizsa/.

Izraelita elemi iskola.

A zsidó hitközség 3 osztályos fiú elemi iskoláját 1832-ben nyitotta meg 78 tanulóval. Az oktatás nyelve német volt.

1843-ban megnyitották a IV. osztályt is, melyben már kereskedelmi ismereteket és magyar nyelvet is tanítottak.

Az iskola magas színvonala miatt abban az időben keresztény szülők gyermekei is odajártak iskolába.

Az iskola benépesedése:

Tanév	Tanulók száma	Tanév	Tanulók száma
1920 - 21	361	1934 - 35	106
1924 - 25	183	1939 - 40	75
1929 - 30	165	1940 - 41	70

Az iskolának jelenleg 4 osztálya van; a tanulók létszáma a fenti kimutatás szerint óriási arányban esett vissza.



Izraelita elemi iskola. Városi kereskedelmi iskola.

Kegyesrendi főgimnázium.

Nagykanizsának legrégibb intézménye a kegyesrendiek által vezetett főgimnázium. Szükségszerűség hozta létre 176 évvel ezelőtt ezt az intézetet.

Kanizsa várának visszavételével Zala és Somogy megye megszabadult az idegen uralom hosszantartó szenvedéseitől. A nép a beállott békében anyagilag gyarapodni kezdett, de szellemi tekintetben egy darabig semmi sem történt. Az anyagi jólét emelkedése idővel megszülte a műveltség és haladás után való vágyat, érezni kezdték egy tudományos és nevelő intézet hiányát. A gazdagabbak gyermekeiket messze vidéken voltak kénytelenek neveltetni, a szegényebb sorsuak neveléséről az írás-olvasáson túl pedig szó sem lehetett.

A két megye szomorú tanügyi állapotán gr. Batthyány Lajos nádor Nagykanizsa földesura akart segíteni úgy, hogy Kanizsán egy középiskola felállítását határozta el. Nemes szándékának keresztülvitelére fia József kalocsai érsek 1763-ban szerződésre lépett a kegyesrend főnökével, mely szerint a piarista rend 10.000 váltóforint tőkének kamataiért magára vállalja egy Nagykanizsán felállítandó nagy gimnáziumnak tanerőkkel való ellátását. Az alapítványt a nádor tette le, megtoldva azt egy 300 öl² területű kerttel s egy 6 szekér szénát termő réttel. Az épülethez a vármegye segítette hozzá a várost. A megye ugyanis az 1705-ben közköltiségen épült kaszárnyát 1500 frt váltságdíj ellenében átengedte a kegyesrendieknek. A váltságot ugyancsak a nádor fizette meg. Az épülethez tartozott a szomszédos tiszti laktanya, amit tanári lakásokká alakítottak át. A város a Szent János templomot engedte át a piaristáknak.

Az intézet 1765-ben nyílt meg s mindjárt az első évben

390 tanuló sereglett össze az ifju gimnázium falai között. Mária Teréziától 1777-től évi 300 frt. államsegélyt kapott az anyagiakban nagyon is szűkölködő gimnázium.

II. József uralkodásának első évében a retorikai osztály növendékeinek száma feltűnően megcsökkent. A növendékek megapadásának oka a szerzetes rendes eltörlése és noviciatusaiknak megszüntetése volt. A szegényebb sorsu tanulókat, akik előtt e korban majdnem egyedül csak a papi pálya állott nyitva, József császár intézkedése ezen biztos jövőjüktől megfosztotta.

Mikor 1785-86 tanévben II. József kötelezővé tette az évi 6 frt. tandíjat 110-re szállott le a növendékek száma, holott a megelőző években még 300-400 között hullámzott. 1787-88 tanévben lett kötelező a német nyelv tanítása. Miután a rendelet szerint az első osztályba csak az léphetett, aki németül tudott, vagy értett, az intézet tanulóinak egész létszáma 33-ra olvadt le, a tanárok közül pedig többen búcsút mondtak pályájuknak.

II. József halála után a tandíj és német oktatás eltörlésével a tanulók száma újra 100 fölé, majd 200-ra emelkedett.

1823-ban a piaristák átvették a várostól a nemzeti iskola vezetését, amiért a város a gimnázium épületét 12.000 forint költséggel kibővítette. Az igazgatón kívül 5 tanár és az elemi osztályokhoz két papnövendék volt ekkor a gimnázium tantestülete, a növendékek száma pedig 308.

A szabadságharc idején a tanulók száma 113-ra apadt. A szabadságharc után következett tanügyi reform a kanizsai gimnáziumot is megszüntette, 1850-ben. A város közönsége azonban addig járt kultuszminiszterhez, rendi kormányzósághoz és a herceghez, míg ennek eredményeként, mint 4 osztályos kis gimnáziumot még ugyanazon évben újra megnyitották. 1867-ben újra megnyílt az ötödik osztály, majd 1868-ban a VI. osztály is.

1870-ben, majd 1871-ben a VII. és VIII. osztályt is meg-

nyitották s ezzel nyilvánossági jogot nyert főgimnáziumok sorába lépett a sokat hányatott sorsu intézet.

1904-ben a gimnáziumot a Sugár uti volt honvédlaktanyában helyezték el ideiglenesen, mely azonban a háboru miatt 1923-ig tartott.

A gimnázium végleges elhelyezése a Sugár uti volt közös laktanya megüresedése után oldódott meg. A város átalakította a hatalmas épülettömböt, melyben nemcsak a gimnázium, valamint a Rend tagjai nyertek ideális elhelyezést, hanem a gimnáziummal kapcsolatos - minden kényelemmel 50 tanulóra berendezett - konviktus is.

Az iskola benépesedése:

Tanév	Tanulók száma	Tanév	Tanulók száma
1920 - 21	478	1934 - 35	451
1924 - 25	396	1938 - 39	331
1929 - 30	457	1939 - 40	352



Gimnázium. Kápolna.



Gimnázium udvari rész.

Leánygimnázium.

Nagykanizsa társadalma a felsőbb leánynevelés évtizedes hiányait pótlandó, 1931. évben megalakította a Nagykanizsai Iskolaegyesületet, mely egy leányközépiskola létesítését tűzte ki célul. Az egyesület még azon évben meg is nyitotta a Leányliceum I. és V. osztályát 51 növendékkel.

Az 1932-33 évben megnyílt a II. és VI. osztály, 1933 - 34 évben pedig a III. és VII. osztály. Ez évben az intézet beköltözött mai otthonába az akkor megszűnt áll.fémipari szakiskola épületébe, melyet megfelelő átalakításokkal a város leányiskolai célokra alkalmassá tett.

Az 1934-35 iskolai évben az Iskolaegyesület átadta az iskolát a "Notre Dame Rend"-nek. Ez évben fejlődött ki az intézet nyolc osztályu teljes liceummá.

Az 1935-36 tanévben az intézet I. osztályában megkezdte a leányliceum fokozatos átalakítását leánygimnáziummá.

Az iskola benépesedése:

Tanév	Tanulók száma	Tanév	Tanulók száma
1931 - 32	51	1936 - 37	190
1932 - 33	81	1937 - 38	174
1933 - 34	121	1938 - 39	157
1934 - 35	183	1939 - 40	142
1935 - 36	187	1940 - 41	147

A fiatal leányközépiskola benépesülése igen lassu tempóban történik. A benépesülés /grafikonja/ vonala 1931-től 1937-ig fokozatos emelkedést, de attól kezdve fokozatosan lefelé haladó irányt mutat.



Notre Dame leánygimnázium.

Kereskedelmi iskola.

A nagykanizsai zsidó hitközség, melynek tagjai elsősorban kereskedők voltak, az ifjúság gyakorlati kiképzését szem előtt tartva, már 1842-ben népiskolájának nyolcadik évfolyamában kereskedelmi szaktárgyakat adott elő. Ezek a kereskedelmi számtan, a kereskedelmi levelezés és a könyvvitel voltak. Ez az állapot 1857-ig tartott. Ekkor a nyolc évfolyamu elemi iskola fölé két évfolyamra terjedő kereskedelmi szakiskolát szervezett az iskolafenntartó hitközség. 1901-ben 1885.-i kereskedelmi is-

kolák szervezeti szabályrendelete szerint az intézet három osztályu középkereskedelmi iskolává fejlődött. 1920-ban a V.K.M. rendelete alapján 4 évfolyamúvá szervezik az iskolát.

1933.szeptemberében az iskolát a hitközség vezetői átadják a városnak, így a 76 éves zsidó kereskedelmi iskola községi jellegűvé alakult.

Az iskola benépesedése:

Tanév	Tanulók száma	Tanév	Tanulók száma
1920 - 21	128	1934 - 35	116
1924 - 25	161	1936 - 37	150
1929 - 30	144	1939 - 40	154

Zeneiskola.

A zenei oktatás 1926.előtt a magánoktatók kezében volt. Ekkor létesült a város által fenntartott zeneiskola, mely a város közönségének zenei nevelését és oktatását van hivatva irányítani. Az iskolának önálló épülete még nincs.

Először a volt 48-as laktanya, Királyi Pál utcai raktárhelyiségében nyert elhelyezést, 1940.októberében a Szent István Sugár ut 18.sz.alatti városi házba költözködött.

Az 1939-40-ik tanévben a tanulók létszáma: 126 rendes és 3 magántanuló.

Polgári iskolák.

A műveltség előrehaladásában igen fontos szerepet töltenek be a polgári iskolák.

Az államilag segélyezett községi polgári fiuiskola 1872-ben kezdi meg működését, mely 1876-ban a VI. osztály megnyitásával teljessé vált.

A polgári leányiskolát 1891-ben létesítették; ugyanis a város a kétosztályos felsőbb leánynépiskolát polgári leányiskolává alakította át és ehhez államsegélyt kapott.

Az 1896. évben lebontották a régi épületet s újraépítették úgy, hogy most már a polgári leányiskolát is elhelyezték abban. 1900. január elsején megtörtént a polgári iskolák államosítása.

A polgári iskolákba kezdetben az iparos, kereskedő, vasutas és az értelmiségi pályán működő szülők gyermekei jártak, a földművelők közül kevesen iratták be oda gyermekeiket.

Ma már a földműves szülők gyermekei a tanulók létszámának 19-20 %-át képezik.

Az iskola benépesedése:

Tanév	tanulók száma		Tanév	tanulók száma	
	fiu	leány		fiu	leány
1920 - 21	434	395	1934 - 35	385	325
1924 - 25	478	464	1939 - 40	505	372
1930 - 31	361	352	1940 - 41	560	385



Állami polgári
leányiskola



Állami polgári
fiuiskola

Iparostanonc iskola.

Az iparostanoncok a XIX.század elején a vasárnapi ismétlő iskolába jártak. Rendszeres iparostanonc oktatás 1846-ban a "vasárnapi tanodák" megszervezésével kezdődött, melynek bizonyítványa nélkül senkit fel nem szabadítottak.

Ismétlőiskolai jellegét az 1886.évi átszervezés után vesztette el. Az iparostanonciskola fenntartója a város.1886-ban az iskolában 3 osztály, u.m.két előkészítő és egy első osztály van.

Az osztályok száma évről-évre növekedik.

1900-ban az osztályok száma 7. 1908-ban már 12,1910 - ben 16, 1913-ban 17 osztályu az iskola.

1913-1914 tanévben a leánytanonciskolát szervezték meg. Ez évben 17 osztályban 739 tanonc tanult.

Az iskolának megfelelő elhelyezkedése miatt sokat kellett küzdenie. Először a polgári iskola épületében nyert elhelyezést.

A háboru alatt otthontalanná válva jól felszerelt szer-tárának nagy része tönkrement.

1926.őszén az ipariskolát a Rozgonyi utcai iskolának a régi gimnáziumból maradt egyik épületébe költöztették.A tanu-lók létszáma ekkor 910 és az osztályok száma 24. A tantestület 26 oktatóból és 4 hitoktatóból állt.

A nagykanizsai iparostanonciskola tanulói az iskola megszervezése idején 1886-ban, majd később, több évtizeden át, a szellemi képességek nagyon szerény mértékével mentek az iparos pályára. Az iparostanoncok 3/4 része igen csekély alapismeretekkel lépett az iskola falai közé.

Ha azonban figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy Muraközből, Horvátországból, Ausztria szlovénlakta részeiből jöttek el tanoncnak Kanizsára, jobbára a legszegényebb sorsu, árva, félárva, elhagyatott fiuk: nincs mit csodálkoznunk. Ezek a fiuk alig végezték el az elemi iskola 2-3 osztályát, amikor a sors az ipari pályára sodorta őket. Azonban a magyar tanítótság hazafias munkája ezekből a német, horvát, szlovén anyanyelvű ifjakból, mire tanoncéveik befejeződtek, olyan ifjakat nevelt, akik tisztán tudtak magyarul beszélni, magyarul érezni és akik itt második hazájukat lelték fel s később hasznos magyar állampolgárokká lettek.

Az iskola népesedése:

Tanév	Tanulók		Tan.összesen	Tanév	Tanulók		Tan.összesen
	fiu	leány			fiu	leány	
1900-1901	447	-	447	1924-1925	691	204	895
1904-1905	523	-	523	1929-1930	513	136	649
1909-1910	684	-	684	1934-1935	354	124	478
1913-1914	640	79	719	1939-1940	444	163	607
1920-1921	580	129	709				

Óvodák.

Az első kisdédóvodát 1875-ben a "Kisdéd-nevelő Egyesület" nyitotta meg.

Az Egyesület 1880-ban építette fel a Nádor-utcai óvodát, 1881-ben már megnyitotta egy bérelt helyiségben a Magyar-utcai óvodát, majd 1886-ban felépítette az Arany János utcai óvodát. Két év múlva a kiskanizsai óvodát is megnyitják. Ekkor a négy óvodában 353, nyáron még több gyermeket gondoztak.

Az 1900-as évek elején a társadalom közönye miatt anyagi válságba került a Kisdédnevelő Egyesület úgy, hogy kénytelen volt feloszolni és így az óvodákat a város vette kezelésbe. Ma városunkban 7 óvoda működik.

Iskolán kívüli népművelés.

Már a múlt század hetvenes éveiben rendezett a gimnázium és a polgári iskola tanári kara évenként téli tanfolyamokat azon felnőttek részére, akik iskola nélkül nőttek fel, vagy ha jártak is iskolába, azóta elmaradtak a kultúra fejlődésében.

Amikor a különféle kulturális egyesületek egymásután megalakultak, hosszú időre ezek kezében folytatódott a népművelő munka. Az intézményes iskolán kívüli népművelés 1919-ben kezdődött. Nagykanizsán főként a Zrinyi Miklós Irodalmi és Művészeti Kör liceális előadásai képviselik az iskolán kívüli népművelést.

1927. óta állandó analfabéta tanfolyamokat szerveznek a katonák részére, melyeket továbbképző tanfolyamokkal kapcsolnak össze.

A kulturfok egyéb mutatói is megvannak a városban. 1927. óta van állandó színháza, melyben azonban csak időszakonként

tartanak előadásokat a vendégszintámulatok.1905.óta Nagykanizsa a pécsi szinikerület hivatalos állomása.

A szini-idény 3 hónapján kívül a Városi Színházat bérlő "Városi mozgófényképszínház" játszik a város magyaros stílusu, a Sugár uti sétányban elhelyezett színházában. Van még egy mozgófényképszínház,mely egész éven át tart előadásokat.

A mult század élénk közgazdasági élte és a város fejlődésével párhuzamosan növekedő kulturális szükségletek korán megteremtették a helyi sajtó-életet.

Az első,hetenkint megjelenő lap a "Zala-somogyi Közlöny" 1862-ben jelent meg. Magyarországon ekkor még vidéki lap kevés, Zalában és Somogyban pedig ezenkívül egy sem volt.1874-ben a lap nevéből törölték a Somogyi jelzőt és maradt csak a Zala érdekeit szolgáló Zalai Közlöny.1905-ben napilappá alakul s fő-célja a városi politika irányítása volt a város fejlesztése érdekében.Ez az egyetlen lap,mely első megjelenésétől kezdve ma is fennáll.

A Zalai Közlönyön kívül állandóan voltak hosszabb-rövidebb életű,más helyi lapjai is a kanizsai közéletnek. A napi sajtón kívül szépirodalmi és szaklapok is szép számmal indultak és multak el Nagykanizsán.

A város lakóinak nagy százaléka budapesti napilapokat és folyóiratokat olvas. Oka ennek elsősorban a fejlett gazdasági élet; a város kereskedőit,iparosait a budapesti közgazdasági hírek érdeklik elsősorban. Másik ok a nagykulturájú,szélesebb látókörű lakosság tágabb érdeklődési köre - így a helyi sajtó csak kisebb érdeklődésre tarthat számot.

A város a háboru előtt állandó összeköttetésben állt Ausztriával,különösen Béccsel,Gráccal,Trieszttel. Így állandó nyugati hatás érvényesült kulturájának fejlődésében. Régi iparosaink nagyrésze megfordult Ausztriában is,mert a háboru e -

lőtt csak azt tekintették jó iparosnak, ki Ausztriában is járt s ott is tanult.

A kulturális egyesületek közül vezetős szerepet tölt be az 1885-ben alakult Zrinyi Miklós Irodalmi és Művészeti Kör. Iskolán kívüli népművelés, munkásgimnázium stb. jelzik az Irodalmi Kör útját. A liceális előadások sorozatai, nemkülönben a Kör által rendezett hazafias ünnepségek az utolsó két évtizedben igen nagy népszerűségnek örvendenek.

Ezenkívül igen sok különféle egyesület van a városban, amelyek magukba tömörítik a város lakosságának nagy részét.



Városi színház



20-as honvéd emlékmű.



Lazsnaki kápolna.



Viztorony.



Kisrác-utcai ház
homlokzata/Kiskanizsa/

Kisrác-utcai ház udvara.



Kisrác-utcai ház pajtája.

F O R R Á S M U N K Á K.

- Alföldi András: Pannonia rómaiságának kialakulása és történeti kerete. Századok. 1936.
- Balog János: Nagykanizsa város és vidékének hadtörténelmi múltja. Nagykanizsa 1897.
- Barbarits Lajos: Nagykanizsa /Monografia/. Bp. 1929.
- Bátorfi Lajos: Adatok Zalamegye történetéhez. Nagykanizsa 1876.
- Dr. Bendefy-Benda László: A magyar föld szerkezete. Bp. 1934.
- Csánky Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. kötet. Bp.
- Dr. Cholnoky Jenő: Magyarország földrajza.
- Halis I. és Hoffmann N.: Zalavármegye évkönyve. Nagykanizsa 1896.
- Horváth Mihály: Magyarország története. Bp. 1871.
- Lóczi Lóczy Lajos: Magyar Szent Korona országainak leírása. Bp. 1918.
- Osztrák-magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország. /Zalavármegye/
- Dr. Kogutowicz Károly: Dunántul és Kis-Alföld írásban és képben. I.-II. Szeged, 1930.
- Dr. Prinz Gyula: Magyarország földrajza. Bp. 1914.
- Dr. Réthy Antal - Bacsó Nándor: Időjárás, Éghajlat és Magyarország éghajlata. Bp. 1938.
- Telegdi Roth Károly: Magyarország Geológiája. Bp. 1929.
- Dr. Schmidt Eligius Robert: Nagykanizsa környékén végzett viz után kutató furások geológiai szelvényei. /Kézirat/.
- Evlia Celebi : Magyarországi utazásaim.
- Nagykanizsa m. város jegyzőkönyvei 1690-től 1940-ig. Városi i - rattár.
- Zalaegerszegi vármegyei levéltárban őrzött nagykanizsai okmá-

nyok. *Principális-völgyi lecsapoló-társulatok adatai, rajzai.*
Statisztikai köztemények. Magyar Amerikai Olaj R.T. adatai.
Mellékletek:

1. Nagykanizsa 1753-ból való térképének részlete.
2. A Principális-csatorna és mellékárkainak helyszínrajza.
3. Kőgyárberki- és Principális-csatorna helyszínrajza.
4. Foglár-csatorna helyszínrajza.
5. Foglár-csatorna hossz-szelvénye.
6. A Kőgyár-berki és Principális csatorna hossz-szelvénye.
7. Nagykanizsa altalajának metszete, nyugat-keleti irányban.
8. Nagykanizsa altalajának metszete, észak-déli irányban.
9. *Kőgyár- és Foglár-völgy völgyi vízválasztója.*

Az 1899. utáni állapot.

A Principális-csatorna Nagykanizsa körüli mellékvízei.

A csatorna és mellékárkainak létesítése.

4. Talajvíz.

5. Vízrajz.

6. Hossz-szelvény.

7. Állatvilág.

III. Szécsény térsége.

1. Az 1899.

2. Bronza, vasakor.

3. A rómaiak alatt.

4. A népvándorlás korában.

5. Kanizsa vára a henfoglalástól 1557-ig.

6. Kanizsa, mint királyi birtok.

7. A török uralom alatt.

8. Kanizsa feladása.

9. A várba való behatolás 1899. évi máig.

A lakosság települési viszonyai a térségben.

A térség.

T A R T A L O M J E G Y Z É K.

I. Bevezetés.

1. Előszó.
2. Fekvése, vízszintes és függőleges tagozása.
3. Földrajzi helyzete.

II. A táj. /Természeti adottságok/

1. Geologia.
2. Éghajlat és időjárás.
3. Vízrajz.

Az 1690. utáni állapot.

A Principális-csatorna Nagykanizsa körüli mellékvizei.

A csatorna és mellékárkainak létesítése.

4. Talajviz.
5. Talaj.
6. Növényzet.
7. Állatvilág.

III. Ember a tájban.

1. Az őskor
2. Bronz, vaskor.
3. A rómaiak alatt.
4. A népvándorlás korában.
5. Kanizsa vára a honfoglalástól 1557-ig.
6. Kanizsa, mint királyi birtok.
7. A török uralom alatt.
8. Kanizsa felszabadítása.
9. A város kialakulása 1690-től máig.

A lakosság települési viszonyai. a./Telkek.

b./Épületek.

A lakosság népességi viszonyai.

a./Szám.

b./Nemzetiség.

c./Vallás.

Foglalkozás, gazdasági élet.

Ipar.

a./Kézműipar.

b./Gyáripar.

Kereskedelem.

Mezőgazdaság és állattenyésztés.

Erdőgazdaság.

Közlekedés, forgalom, városias élet.

Közművek. a./Vizművek, b./Csatornázás.

Utak, utcák burkolásai.

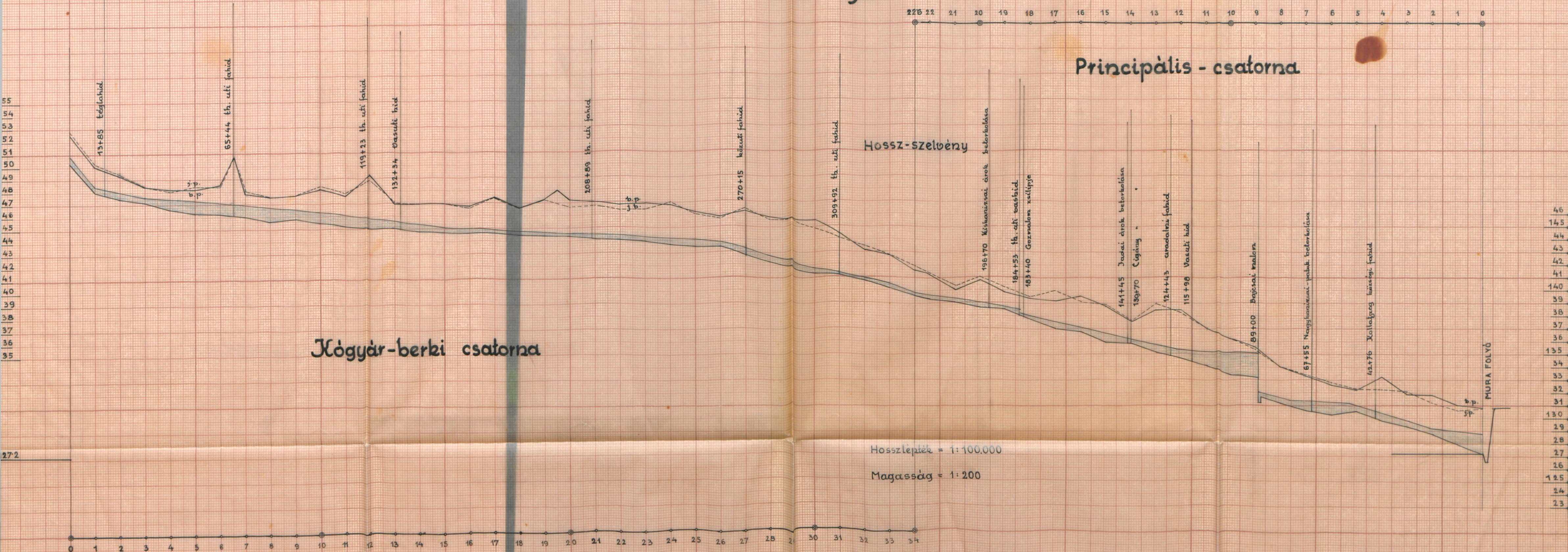
Közegészségügy.

Kulturális élet.

Forrásmunkák, mellékletek.

A Kőgyár-berki és Principális-csatorna hossz-szelvénye.

VI. sz. melléklet.



A Foglár csatorna hossz-szelvénye

Hosszlépték = 1:50.000

Magasság = 1:200

